

T.C
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

CENGİZ HAN'IN ORTA ASYA SEFERLERİ

Menşure GÜNEY

TARİH ANABİLİM DALI

DANIŞMAN

Dr. Öğretim Üyesi Egemen Çağrı MIZRAK

TEKİRDAĞ-2019

Her hakkı saklıdır.

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, Çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda Enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığımı taahhüt ederim.

...../...../20...

Menşure GÜNEY

T.C.
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Menşure GÜNEY tarafından hazırlanan “Cengiz Han’ın Orta Asya Seferleri” konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği uyarıncayapılmış olup, tezin OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU		
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR		
Dr. Öğr. Üyesi Egemen Çağrı MIZRAK		

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu adına

...../...../ 20...

Doç. Dr. Emrah İsmail Çevik

Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum, Enstitü	: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ABD	: Tarih Anabilim Dalı
Tez Başlığı	: Cengiz Han'ın Orta Asya Seferleri
Tez Yazarı	: Menşure Güney
Tez Danışmanı	: Dr. Öğretim Üyesi Egemen Çağrı Mızrak
Tez Türü, Yılı	: Yüksek Lisans Tezi, 2019
Sayfa Sayısı	: 106

Timuçin, babasının Tatarlar tarafından öldürülmesinden sonra zor yaşam koşulları altında ve uzun mücadeleler neticesinde 1196 tarihinde Moğol İmparatorluğu'nu kurmuş, 1206 yılında ise Cengiz Han unvanına mazhar olmuştur. Neredeyse dünya karasal yüzölçümünün 1/3'ünü yöneten Cengiz Han tarih sayfalarında unutulmaz izler bırakmış ve “Tanrı'nın Kırbacı” olarak anılmıştır.

13. yüzyılın başlarında tarih sahnesine çıkan Moğollar büyük bir İmparatorluk kurmuşlardır. Bu süre içinde karşılıklarına çıkan orduları yenmekle kalmamış, çevresinde kendisine başkaldırıda bulunacak hiçbir siyasi gücü bırakmamıştır. Moğolların efsanevi lideri Cengiz Han oluşturduğu yasalarla Moğol Devletini tek bir çatı altında toplamış ve “Cihan Hâkimiyeti” idealine dayanan siyasi bir bilinçle büyük bir ulus meydana getirmiştir. Cihan hâkimiyeti idealine dayanan bu siyasi bilinç Moğolların birçok şehri istila etmesine, yakıp yıkmasına ve birçok insanın ölümüne sebep olmuştur. Bu dönemde yapılan askeri seferler sonucunda İç Asya ve Orta Asya coğrafyalarındaki birçok göçebe kabile devletiyle beraber Tangut, Karahıtay (Kıtan) ve Hârizmşahlar gibi bölgenin güçlü devletleri de hâkimiyet altına alınmıştır. Moğol ordusunun önemli komutanlarından olan Cebe Noyan ve Subutay Noyan efendileri Cengiz Han'dan aldıkları müsaade ile batı yönünde Kafkasya ve Güney Rusya üzerine önemli seferler yapmışlardır. Bu durdurulamayan “Savaş Makinesi”nin büyük lideri, 1224 yılında Kuzey Çin üzerine gerçekleştirdiği sefer sırasında vefat etmiştir.

Dünyanın en büyük imparatorluğunu kuran Cengiz Han, bozkır devlet geleneğinde önemli bir rol oynamıştır. Askeri başarılar ve yasalara dayalı güçlü bir imparatorluk tesis ederek ününü tüm dünyaya duyurmuştur. Bu büyük liderin maceralar, muazzam savaşlar ve üstün başarılarla dolu hayatı, tüm milletlerden tarihçilerin ve araştırmacıların her zaman ilgisini cezp etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Han, Hârizmşahlar, Moğollar, Moğol seferleri

ABSTRACT

Institution, Institute : Tekirdağ Namık Kemal University, Institute of Social Sciences
Sciences
Department : Department of History
Title : The Campaigns of Genghis Khan in Central Asia
Author : Menşure Güney
Adviser : Dr. Öğretim Üyesi Egemen Çağrı Mızrak
Type of Thesis, Year : MA Thesis, 2019
Total Number of Pages : 106

After his father was killed by the Tatars, Temucin established the Mongol empire in 1196 under difficult conditions and long lasting conflicts. In 1206 he took the title of Genghis Khan. He ruled over nearly 1/3 of the old Continent and left unforgettable marks on the pages of the history. He was known as “God’s Wrath”.

After their appearance in history scene, at the beginning of the 13th.century, the Mongols had established the largest empire in the world in a short time Period. During this time, they had not only defeated the enemy armies but also left no political powers that could be rebelled against them. With laws (yasaks) constituted by their legendary leader Genghis Khan and also his political consciousness based on the idea of “Earth domination”, the Mongols were gathered under one roof and became a mighty nation. This political consciousness had caused of the Mongols to invade and ravaged lots of cities and also killing of too many people. As a result of the Mongol military expeditions in Genghis Khan period; the powerful kingdoms of Central and Inner Asia like Tangut (Hsi-Hsia (Tangut), Qara-Khitai (Kara-Kitay) and Harzemshahs were fall down as well as many nomadic tribal states of these regions. Acting with the comfort of the permission that had taken from their lord Genghis Khan, the unique commanders of this nomadic army Cebe Noyan and Subutay Noyan, organized westernly drifting campaigns to Caucassia and Southern Russia. The great leader of the unstoppable “War Machine” was died at his last military campaign over the North China in 1224.

Genghis Khan, who was the founder of the worlds greatest empire, had played an important role in the steppe state tradition. Alongside of his conquests and “Laws (Yasaks)” he managed to establish a strong state System on legal basis and announced his reputation to the whole world. Historians and researchers from all nations have always been interested about this great leader whose life was full of adventures, enormous wars and outstanding achievements.

Keywords: Genghis Khan - Hârizmşah - The Mongols - Mongolian expeditions

ÖNSÖZ

Dünyaya korku salan ve kısa sürede büyük bir imparatorluk kuran Cengiz Han'ın hayatı ve yaptığı fetihler hakkında detaylı bilgi vermeye çalıştık. Bu çalışmamız toplamda Giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Erken Moğol dönemi incelenmiştir. Bu bölümde M.Ö. 206 civarlarında Hunların egemenliğini tanıyan Tung-hular'dan itibaren Proto-Moğollar veya Moğol dilli boy birlikleri olarak bilinen Hsien-pi'ler, Juan-juanlar, Hiler, Shihweiler, Kitanlar, Tü-yu-hunlar ve Tatarlar hakkında kısaca bilgi verildi. Birinci bölümde ise daha çok Cengiz Han'ın doğumu ve gençliği, soyu, kağan ilan edilene kadar ki dönem ele alındı. İkinci bölümde ise Cengiz Han'ın büyük bir İmparatorluk kurarken yaptığı seferler incelendi.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana yardımcı olan değerli hocam Egemen Çağrı MIZRAK'a, değerli arkadaşlarıma katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Onun yanında bana her türlü desteği ve yardımı yapan sevgili eşime, bütün eğitim hayatım boyunca bana hep destek olan sevgili aileme katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM BEYANI	ii
TEZ ONAY SAYFASI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. TÜRKLERLE MOĞOLLARIN İRKÎ MÜNASEBETLERİ	1
1.2 ERKEN DÖNEM MOĞOLLAR	2
1.2.1. Proto Moğollar(M.Ö 209- M.S VIII yüzyıl).....	2
1.2.2. Juan Juanlar.....	3
1.2.3. Kitanlar.....	7
1.2.4. Hsi/Hiler Tabalılar.....	9
1.2.5. Tu-yü-hunlar.....	10
1.2.6. Tatarlar.....	11
1.2.7. Shih-weiler.....	12
BİRİNCİ BÖLÜM	
2. 12. YÜZYILDA TİMUÇİN'DEN CENGİZ HAN'A	
İÇ ASYA'NIN SİYASİ DURUMU	14
2.1. Timuçin Öncesi Moğollar.....	14
2.2. Timuçin'in Şeceresi, Doğumu ve Gençlik Dönemi.....	22
2.3. Timuçin'in Komşu Kabilelerle Mücadelesi.....	32
2.4. Timuçin'in Kağan Seçilmesi.....	41
İKİNCİ BÖLÜM	
3. CENGİZ HAN'IN SAVAŞLARI	43
3.1. Cengiz Han'ın Seferleri Öncesinde Asya ve Ortadoğu'daki Siyasi Durum.....	43
3.2. Cengiz Han'ın Tangut Seferi.....	44
3.3. Cürcen (Jin Hanedanı) Seferi.....	47
3.4. Karahıtay Devletinin Sonu.....	53
3.5. Hârizmşah Seferi.....	58
3.5.1. Savaş Öncesi Moğol Hârizmşah Münasebetleri.....	58
3.5.2. Otrar Hadisesi.....	63
3.5.3 Savaş Hazırlıkları ve Sefer Safhası.....	65
3.5.4. Buhara'nın Düşüşü.....	71
3.5.5. Semerkand'ın Düşüşü.....	73
3.5.6. Muhammed Hârizmşah'ın Sonu.....	75
3.5.7. Celâleddin Hârizmşah.....	78

3.5.8. Horasan’da Savaş.....	80
3.5.9. Cebe ve Subutay’ın Celâleddin Hârizmşah’ın Peşine Düşmesi.....	81
3.5.10. İndüs Üzerinde Savaş	81
3.5.11. Afganistan’da Savaş.....	82
3.5.12. Moğollara Kafkasların Kapısını Açan Savaş: Kalka Muharebesi	89
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	99

1. GİRİŞ

1.1. TÜRKLERLE MOĞOLLARIN İRKÎ MÜNASEBETLERİ

Zeki Velidi Togan'a göre: “*Moğollar, Türkler ve Mançular gibi, Ural Altay kavimlerinin Altay zümresine mensupturlar. Moğollar bu Altay zümresinin Türklere en yakın bilhassa içtimai teşkilat itibariyle kardeş bir kavmini teşkil ederler.*”¹ Ural Altay kavimlerinin Altay grubunun ilim dünyasında tek bir anlamı vardır ki, bu gruba dâhil kavimlerin dillerinde de bazı ortaklıklar bulunuyor demektir. Dillerinde birlikler görünen kavimlerin soy itibariyle aynı kökten gelip gelmedikleri hâlâ tartışılmaktadır. Aslında dil bilimcilerden hiçbirisi bu tabiri ırkî manada almış değildir. Eğer dil ailesi aynı zamanda soy birliğini içine alsaydı, örneğin Hint-Avrupa dil ailesine dâhil olan Perslerin, Hintlilerin, Cermenlerin aynı soydan gelmiş olmaları düşünülebilirdi.²

Bugün Moğolca olarak adlandırdığımız dil, ismini Cengiz Han döneminden sonra almıştır. Kingan Dağları ve Baykal Gölü arasında yaşayan kavimlerin Şe-vey/Shih-wei şeklinde yazılan adların bugün Moğolca konuşan kavimler olduğunu söyleyebiliriz. Yine Moğolistan'ın büyük kabilelerinden olan Kerayit ve Merkitlerin dil itibariyle Türk olduğu düşünülmektedir.³ Türkler ve Moğollardan başka Ural-Altay dil ailesine mensup Laponlar, Finler, Samoyedler, Tunguzlar, Mançular gibi kavimler de bulunmaktadır.⁴ Dil özelliklerine baktığımızda Mançuların Laponlarla kardeş olduklarını kanıtlayan hiçbir bilgiye rastlanılmamakla birlikte Tunguzların da Türk ırkının bir kolu olduğu düşünülmemiştir. İncelediğimizde Türk-Moğol ilişkilerini de böyle ele almak gerekir. Türkler ve Moğollar içtimai teşkilat itibariyle kardeş kavmidirler, ibaresi de şimdilik bir görüş olmaktan ileri geçemez. Bakıldığında her ikisi de bozkır kavmi olması itibariyle nomad/atlı göçebe

¹ A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1981, s. 65

² İbrahim Kafesoğlu, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, *Tarih Dergisi Yayınları*, C. 5, S. 8, 1953, s. 109

³ A. Zeki Velidi Togan, *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, Arkadaş Matbaası, İstanbul 1941, s. 7-13

⁴ M. Fuat Köprülü, *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, (haz. Hanefi Palabıyık) Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 60

kültürünün bazı oluşumlarında benzerlik gösterebilir de, esasında içtimai teşkilat bakımından aralarında büyük farklar mevcuttur.⁵

Zeki Velidi Togan, Moğol dilinde konuşan kavimlerin XII. yüzyıldan önce şimdiki Yakutların ülkesi ile Amur Nehri arasındaki ülkelerde yaşadıklarını söylemektedir. X. yüzyılda Doğu Moğolistan'da yaşayan ve Kuzey Çin'e hâkim olan Hitaylar'ın Moğolca konuşan bir kavim olduğu bilinmektedir. Angara Nehri'nin Yenisey ile birleştiği yerin aşağı taraflarında yaşayan Tatar, Dürben, Salciyut, Katakın gibi kabilelerin dilleri verilen kayıtlarda Moğolcadır. Bu Moğol boylarının Türk kavimleriyle karışıp onların dillerinin etkisi altında kalıp, Altay dil ailesi grubuna girmeden önceki dilleri hakkında genel bir bilgi yoktur.⁶

1.2. ERKEN DÖNEM MOĞOLLAR

1.2.1. Proto Moğollar (M.Ö. 209-M.S. VIII. Yüzyıl)

Moğol asıllı kavimlerin ataları olarak görülen Tung-hular'ın M.Ö. 209 yılında Hun hükümdarı Mo-tu (Mete) tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra ikiye ayrılıp, Wu-huan ve Hsien-pi Dağlarına kaçıp yerleştikleri bilinmektedir.

Tung-hular... Hsiung-nu (Hun)'larla işbirliği yapıp gelişip güçlendiler. Yay geren asker sayısı 200 binden fazlaydı. Adetleri, gelenekleri ve devlet idaresindeki unvanları Hsiung-nu (Hun)'lar ile esasen aynıdır. Ch'in devrinin sonlarına doğru Hsiung-nular tarafından mağlup edildiler. Dağılıp Hsien-pi Dağı'na sığındılar.⁷

M.S. I. yüzyıldan itibaren güçlenmeye başlayan Hsien-pi kavimlerinin içinde büyük aileler bulunmaktadır. Bunlar: Mu-Jung, To-Pa, Tuan, Yü Wen, T'u Pa ve C'i Fu aileleridir. İlerleyen zamanlarda ise bu aileler Ch'ien Yen, Hou Yen, His Yen, Nan Yen, Hsi Ch'in ve Nan Liang adları altında devletler oluşturmuşlardır. Bunlardan To-palar Kuzey Çin'de önce Tai, daha sonra Wei adını taşıyan iki ayrı devlete bölünmüştür. Hsien-pi'ler ise Hunların uyguladığı idare yapısı gibi doğu, batı ve merkeze ayrılarak yönetilen, onluk sistemi kullanan, kendi yazısı, Tengrici-Şamanist bozkır din anlayışını tatbikine devam

⁵ Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 109-110

⁶ Togan, *a.g.e.*, s. 66

⁷Kürşat Yıldırım, "Erken Tabgaç (T'o-Pa) Tarihinin Ana Hatları (Wei Shu'nun ilk Bölümüne Göre)", *Turkish Studies*, Vol. 7/3, Ankara 2012, s. 2714.

eden göçebe bir yaşam tarzını kabul eden konargöçer bir uygarlık yapısına sahiptir. Hsien-pi'ler, Hunların zayıflamaya başlamasıyla birlikte güçlenmeye başlamışsa da lideri olan Tanshihaye'nin ölmesi üzerine devlet çöküş sürecine girmiştir.⁸

Hsien-pi'ler birden fazla büyük kabile ve 200'den fazla boyun bir araya gelmesinden oluşmuştur. Çin kaynaklarına bakıldığında; Hsien-pi'lerin silahlarının ve atlarının Hunlarınkinden daha iyi olduğu anlatılır. Hsien-pi'ler M.S. 235 yılında Wu-huan, Mu-yun, Toba, Yun-wei, Tu-yü-hun, Tuang gibi kabileler tarafından parçalandığı bilinmektedir.⁹ Hsien-pi kabileleri, Tunguzların batısında, günümüzde Çin'in bir eyaleti olan Shansi ve İç Moğolistan'daki Jehol Eyaleti civarında bulunmaktaydı. Burada yaşayan insanlar geçimlerini sağlamak için ilk zamanlarda avcılıkla uğraşmışlarsa da, daha sonra çoban-göçebe yaşam tarzını benimsemiş ve en önemli hayvanları arasında sığırlar yer almıştır. Bu kültürü taşıyan sonraki Moğol kabileler Proto-Moğol olarak adlandırılmıştır. İnsan bilimi çerçevesinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki Hsien-pi'ler tıpkı Tunguzlar gibi, "*Mongolid*" ırka mensupturlar.¹⁰

Çince belgelerde ve Orhun Kitabelerinde, Gök-Türk ve Uygur Devletinde yapılanmış kökeni Moğollara dayanan kabilelerin varlığı yönünde anlatımlar mevcuttur. Moğol kökenli olan bu boylar Gök-Türk ve Uygur dönemlerinde Moğolistan'ın doğusu, Güney Sibiry, Kuzeybatı Mançurya ve Kokonor bölgelerinde yerleşik bir şekilde yaşıyorlardı.¹¹

1.2.2. Juan- Juanlar

İlk defa Jou-jan, Ju-Ju sonra da Juan-juan olarak ortaya çıkan bu halkın H'siung-nu'larla (Asya Hunları) birleşerek büyük bir devlet kurdukları bilinmektedir. Devletin sınırları batıda Yen-çi, doğuda Cav-h'yen ve kuzeyde Baykal Gölüne kadar

⁸ Abdrasul İsakov, *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 21

⁹ Enkhbat Avirmed, *Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları (6 ve 9. Yüzyıllar)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi), Ankara 2011, s. VII.

¹⁰ İsakov, *a.g.e.*, s. 21

¹¹ Avirmed, *a.g.t.*, s. IV

uzanmaktadır.¹² Juan-juanlar hakkındaki bilgiler Hiung-nu'lar gibi tartışmalıdır. Yaşamları hakkında araştırma yapan bazı yazarlar Juan-juanların, Asya'daki işini bitirdikten sonra Avrupa'ya gelerek Avar kavmini oluşturdukları görüşündedir. L. Ligeti gibi bazı tarihçilerin görüşlerine göre Juan-juanlar Türk kökenlidir.¹³ Eski Tung-huların soyundan geldiği düşünülen Juan-juanlar IV-VI. yüzyıllar arasında Merkezî Asya'da bazı göçebe kavimleri birleştirerek bir devlet kurmuşlardır. Zamanla göçebeliği bırakan Juan-juan Devleti'ne ait belgelere Wei Devleti'nin resmî tarihi olan Wei-shu'dan ulaşılabilmektedir.¹⁴

Çin kaynaklarında “*Jui-jui*” veya “*Ju-ju*” ya da “*Jou-jan*” olarak geçen Juan-juanlar, Liang-shu ve Nan-shih gibi kaynaklarda, nesilleri H'siung-nulara dayandırılmış ve bunların bir kolu oldukları anlatılmıştır. Nan-ch'i-shu'da bunların çeşitli Hu kavimlerinden birini oluşturdukları, Wei-shu'da ise Tung-hu kavminin neslinden oldukları anlatılırken Chin-shu ve Shi-liu-kuo Ch'un Ch'iu'da ise, Hoshi'deki Hsien-pi'lerden oldukları anlatılmaktadır.¹⁵ Eski Türkler ve Juan-juanların arasındaki ilk bilgileri bize Çin kaynakları vermektedir. Buna bağlı olarak Türklerin türemesiyle ilgili efsanede; “*Her nesil kendine bir soyadı koydu, biri kendine A-shih-na adını verdi. Bu nesil giderek çoğaldı ve yüzlerce aile oldu. Birkaç nesil sonra, Ju-Juların tebaalığına girip, onlara hizmet etmek üzere mağaradan dışarıya çıktılar*” denilmektedir.¹⁶ Juan Juanların ortaya çıkış süreci Çin yıllıklarında şu şekildedir:

İlk Li-wei Kagan döneminin (M.S. 220-277) sonlarında, To-baların yağmacılık yapan süvarileri saçları kaşına kadar uzun olan ve kendi ismini unutmuş bir köleyi ele geçirmişlerdi. Ona sahibi Mu-ku-lu (Yulgu) adını vermişti. Mu-ku-lü kelimesi, “*dazlak*” anlamına gelmektedir. Onun torunları Mu-ku-lü boyu olmuşlardı. Mu-ku-lü büyüyünce, kölelikten kurtarılarak süvari olmuştu. İ-lu Kagan döneminde (304-316) göreve geç gelmesi

¹² W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s. 100

¹³ L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989, s. 33

¹⁴ Avirmed, “Juan Juanların Çöküşü ve Dağılışı”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 1/4 2012, s. 241

¹⁵ Duck Chan Woo, *Juan-juanlar*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi), Ankara 1995, s. 20.

¹⁶ M. T. Liu, *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* (çev. E. Kayaoğlu, D. Banoğlu), İstanbul 2006, s. 14.

sebebiyle idama mahkûm edilince kaçarak Gobi çölünün bir kanyonuna sığınmış ve orada kaçakları toplamıştı. Onlar yüzden fazla adamı etrafında toplayıp birleştirdi. He-t'u-lin kabilesi altında toplandı. Mu-ku-lü öldükten sonra yerine geçen oğlu Ch'e-lu-hui çok cesur savaşçı olduğundan pek çok kavmi kendi idaresi altında toplamış ve kendilerini Jou-jan diye adlandırmışlardı.¹⁷

Ch'e-lu-hui önderliğindeki halk kışları çölü aşıp güneye göçer, yazın ise geri dönerek çölün kuzeyine yerleşirlerdi. Vergi olarak da her yıl yetiştirdikleri atları ve sansar derisini verirlerdi.¹⁸ Ch'e-lu-hui'nin ölümüyle beraber babadan oğula geçen taht sistemi korunmuş ve önce Tu-nu-hui, ardından ise Pa-ti, Ti-su-yüan hükümdar olmuştur. Bu üç hükümdar döneminde Juan-juanların gücünün oldukça artmıştır.¹⁹ Çin kaynakları bize göstermektedir ki 458 yılında Çinler ile Juan-juanlar arasında meydana gelen savaş sonrasında Juan-juanlar oldukça ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Çin ordusunun idaresini bizzat İmparatorları yapmış ve orduyu yüz bin atlı ve yüz elli bin arabalıdan oluşturmuştur. Bu kalabalık orduya karşı direnemeyen Juan-juanlar, aldıkları ağır yenilgi sonrası kuzeye çekilmiş ve artık eski yurtlarına dönmeye cesaret edememiştir. Juan-juan kağanlarından Chou-nu (508-520), devletin güçlenmesi için elinden geleni yapmış ve Juan-juan prenslerini Ak Hunlara vererek onlarla anlaşmıştır. İlerleyen zamanlarda yani 520 yılında tahta A-na-kuei geçmiştir. A-na-kuei'nin, verdiği çabalara rağmen 521 yılında Töleslerden bir darbe yediğini ve sonrasında To-ba Wei (Tabgaç)'lerden yardım istemek zorunda kaldığı kaynaklarda geçmektedir. Tüm bunlar neticesinde kaçınılmaz son yaşanmış, 523 yılında A-na-kuei canını kurtarmak için To-ba Wei'ye (Tabgaç) sığınmıştır.²⁰

534 yılında ise Batı To-ba Wei (Tabgaç) Devleti'nden Börülüler idaresinde bir elçi gönderilirken, Juan-juanlar da kuzeydeki Töleslere karşı bir başarı kazanmış ve 536 yılında Töles beyi yeğeni tarafından öldürülmüştür. Ayrıca 545 yıllarına doğru da Bumin'in önderliğindeki Türklerin (Gök-Türk Tölesleri) Çin hudutlarında ticaretle uğraştıkları bilinmektedir. 546 senesinde çıkan Töles ayaklanması üzerine,

¹⁷Kürşat Yıldırım, *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015, s. 11

¹⁸ Kürşat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 12

¹⁹ Woo, *a.g.t.*, s. 28

²⁰ İsakov, *a.g.e.*, s. 23

Gök-Türkler, Juan-juanlara yardım etmiştir.²¹ Juan-juanlara saldırmayı planlayan Tölesleri, (T'ie-le'ler) Gök-Türklerin o dönemki lideri olan Bumin, karşı saldırıya geçerek sayıları 50 binin üzerinde olduğu bilinen düşmanların hepsini hâkimiyeti altına almıştır. Elde ettiği zaferler sonucunda gücüne güvenen Bumin, Juan-juanlara bir evlenme teklifi götürdüyse de Juan-juanların lideri A-na-kuei buna oldukça öfkelenmiş ve Bumin'e bir adam göndererek, şu küfürleri kendilerine iletmesini istemiştir: *“Sen bizim adi bir dökümcümüzden başka bir şey değilsin. Nasıl bizimle böyle konuşmaya (evlenme teklifi) cesaret edebilirsin?”* Bunun üzerine Bumin de müthiş bir öfkeye kapılarak kendisine mesajı getiren elçiyi öldürmüştü, Juan-juanlarla bütün bağlantılarını, ilişkilerini kesmiştir.²² VI. yüzyılın ortaları, Juan-juanların iyice çökmeye başladığı bir dönem olmuştur. 552 yılının başına gelindiğinde, Gök-Türk lideri Tu-men Juan-juanlara büyük bir darbe indirmiş, bunun üzerine Juan-juan lideri A-na-kuei savaş alanında intihar etmiştir.²³

A-na-kuei'nin ölümünden sonra yerine oğlu Yen-lo-ch'en, kardeşi Teng-chu-szu-li ve oğlu K'u-ti halkı toplayıp Kuzey Ch'i devletine sığındı. Arkada kalanlar ise Teng-chu-szu-li'nin diğer oğlu T'ieh-fa'yı kağan yaptılar. 553 yılında Kuzey Ch'i Devletinin hükümdarı Wen Hsüan, K'u-ti'yi kuzeye gönderdi. T'ieh-fa öldürülünce yerine Teng-chu-szu-li kağan oldu. Memleketin ileri gelenlerinden A-fu-tiler Teng-chu-szu-li'yi öldürünce halk K'u-ti'yi kağan yaptı. Gök-Türklerin yeniden saldırısına uğrayan Juan-juanlar Kuzey Ch'i Devletine sığındı. Wen Hsüan ise kuzeyden ilerleyerek Gök-Türklere saldırdı ve Juan-juanları rahatlattı. K'u-ti'yi indirerek yerine A-na-kuei'nin oğlu Yen-lo-ch'en'i tahta çıkardı ve Ma-i Ovasına yerleştirildi. Kuzey Ch'i orduları Gök-Türklere Shuo-fang'da sıkıştırdı. Gök-Türkler teslim olmak istedilerse de Kuzey Ch'i orduları onları serbest bıraktı. 554 yılında Yen-lo-ch'en Kuzey Ch'i Devletine isyan etti. Juan-juan Devletine saldıran Wen- Hsüan onları büyük bir mağlubiyete uğrattı. Kısa sürede toparlanan Juan-juanlar, Szu-chou'yu yağmaladılar. Bunu öğrenen Wen- Hsüan Juan-juanlara saldırdı. Heng-chou Huang-kua (Hıyar) Tepesi'ne geldi, Juan-juanlar dağılıp kaçtılar. Esas ordu geri dönmüştü. Wen- Hsüan 1000 küsur atlısı Juan-

²¹ Avirmed, *a.g.m.*, s. 242

²² Liu, *a.g.e.*, s. 17

²³ Avirmed, *a.g.m.*, s. 243

juanların on binlerce kişilik başka bir ordusuyla karşılaştı. Juan-juanlar dört bir yandan kuşatsalar da Wen- Hsüan araziye çok iyi biliyordu ve kendine güveniyordu. Nihayetinde ordusu kuşatmayı yarıp kurtuldu. Juan-juanlar geri çekilip kaçınca Wen- Hsüan kaçanları kovaladı ve Yen-lo-ch'en'in karısını ve 30.000 kusun adamı esir aldı. Wen- Hsüan kuzeye ilerleyerek Juan-juanlara saldırdı ve onları büyük bir mağlubiyete uğrattı. Böylece Juan-juanların idareci kabileleri doğuya göçtüler. Güneye inip yağma yapacaklarını düşünen Wen- Hsüan Chin ırmağının alt kısmında Juan-juanların önlerine geçince kaçtılar.²⁴

E. Avirmed'e göre; 555 yılında, Kuzey Ch'ı ordusu tekrar Juan-juan Devleti'ne hücum etti, daha sonra Gök-Türk Devleti'nin hükümdarı Mukan Kağan'ın saldırıya geçmesiyle Juan-juan Devleti tamamen yıkılmıştır. Devletin yıkılış nedenlerinin başında; iç kavgalar, Gök-Türk ve Kuzey Ts'i devletlerinin saldırıları gelmektedir. Şu nokta önemlidir ki Shi-wei topraklarına kaçıp orada yerleşen halkın Meng-wu Shi-weileri oluşturduğu sanılmaktadır.²⁵

1.2.3. Kitanlar

Hitaylar (Kitan) miladi IV. yüzyılın ikinci yarısından Mançurya ve Doğu Moğolistan da ortaya çıkmıştır. K'u-mo-hsi'lerden farklı oldukları düşünülse de aynı gruba dâhildiler.²⁶ Ünlü Japon âlim Şiratori, Hitayların Tunguzların soyundan geldiğini ve kökenlerinin Moğol ve Tunguzların birleşmesinden oluştuğunu söylemektedir. Hitaylar (Kitan) ile ilgili en eski kayıtlar Chin-shuda yer almaktadır. Chin-shuda, Hitaylılar bir kere Gavli'lerle, başka bir kez de Ku-mo-hilerle birlikte zikredilmektedir. 400'lü yıllara doğru ise Mu- junglar tarafından yenilgiye uğratıldıkları görülmektedir.²⁷

Tarih sahnesine ilk defa IV. yüzyılda çıkan ve Orhun Kitabelerinde “doğudaki Türk düşmanı kavim” şeklinde adlandırılan Moğol asıllı Hitayların anayurtları Mançurya'nın güneyidir.²⁸ IV. yüzyılın sonlarında (386-395) Kuzey Wei

²⁴ Kürşat Yıldırım, *a.g.e.*, s. 50

²⁵ Avirmed, *a.g.m.*, s. 244

²⁶ İlyas Kemaloğlu, *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları* (haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kemaloğlu), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 25

²⁷ Eberhard, *a.g.e.*, s. 57

²⁸ Ahmet Taşağıl, “Karahitaylar,” *İslam Ansiklopedisi*, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 415

(386-534) Devleti Hitaylar'ı ağır yenilgiye uğrattıktan sonra Hitay boyları iki boy birliği şeklinde yani doğuda Hitaylar, batıda Si'ler olarak varlıklarını sürdürdüler. Si'lerin anavatanı İntsinhe Nehri Vadisi, Hitayların anayurtları ise Şira Muren Nehri ve Laotsyahe Nehri'nin kuzey kıyılarıydı. V.-VI. yüzyıllarda Hitay boy birliği 8 boydan, daha sonraları 10 boydan oluşuyordu. Her boy kendi yolunda göç edip, ayrı avlaklarda avlanıyorlardı.²⁹

Kaynaklarda Hitayların bir süre sonra Gök-Türklerin egemenliği altına girdiği söylenmektedir. Chou-shu'daki Türklerle ilgili raporda, “*Mukan Kagan, Batıda Hien-ta'ya saldırdı, Doğuda Kitanların peşine düşerek hepsini topraklarından sürdü, kuzeyde K'i-ku'yu ele geçirdi*” şeklinde yazılıdır. Liu Mau-Tsai'ye göre ise, Hitayların bulunduğu bölge Batı Liao Nehri (Sarı Müren) ile Gobi Çölü arasındadır.³⁰ VII. yüzyıl sonlarında güçlenen Hitayları, Kapgan Kağan yenilgiye uğratmıştır. Gök-Türkler tarafından Hitayların yenilgiye uğratılması Hitay hâkimiyetini 300 yıl geciktirmiştir.³¹ 555-745 yıllarında ise Hitaylar, Türkler ve Çinliler tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmasına rağmen ayakta kalmayı başarmıştır. Sağlam bir yapıya sahip olan Hitaylar, yavaş yavaş tarih sahnesinde ön plana çıkmaya başlamıştır.³²

754 senesinde ise Hitaylar kendi istekleriyle Uygur hâkimiyetine geçerek onlarla müttefik oldular. 840 yılına kadar Uygurların hâkimiyeti altında kaldılar.³³ Ötüken'deki Uygur hâkimiyeti sona erdiğinde Tang İmparatorluğu'nun kuvveti de azaldı. Çin'de merkezi kontrol kaybedilince Hitaylar bunu avantaja çevirerek sınırlarını Çin topraklarına doğru genişlettiler ve bu tarihlerden sonra kuracakları imparatorluğun temellerini attılar.³⁴

²⁹ İsakov, *a.g.e.*, s. 25

³⁰ Avirmed, *a.g.t.* s. 33

³¹ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Attila, Cengiz Han, Timur*, Ötüken Neşriyat 2014, s. 133

³² Avirmed, *a.g.t.*, s. 58

³³ Özkan İzgi, *Kutluk Bilge Kül Kağan Böğü Kağan ve Uygurlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 62

³⁴ İsakov, *a.g.e.*, s. 26

1.2.4. Hsi / Hi'ler (Tatabılar)

Wu-huan Dağları'nda yaşayan Hsi / Hi'ler Wei Hanedanı döneminde (385-549) K'u-mo-hsi olarak bilinmektedir.³⁵ Hsi'ler, Gök-Türk dönemi runik yazıtlarında "Tatabı",³⁶ Sui Hanedanlığı (589-618) döneminden ise kısaca "Hi" şeklinde adlandırılmıştır. Ku-mo-hi adı da "Ku-mo" ile "Hi" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Hsi'lerin isminin değişmesi, Çin tarihçilerinin yaptığı kısaltma yüzündendir.³⁷ T'ang döneminde (618-907) ise tekrar Hsi olarak adlandırılmıştır.³⁸ Eskiden Tung-hu (Tunguz)'ların bir parçası olduklarını bildirilen Hsi'lerin hayat tarzlarının ve geleneklerinin Gök-Türklerle aynı olduğu söylenmiştir. Hunların başka bir kolu olarak gösterilen Hsi'ler Sui Hanedanı devrinde Gök-Türk hâkimiyetinin zayıflamasıyla Çin ile temas kurmayı başarmıştır.³⁹ Eberhard, Ming devrinde onların "Vulyang-ha" adıyla zikredildiğini bildirir.⁴⁰

Hsi'ler, IV. yüzyılın ikinci yarısında Güneybatı Mançurya ve Moğolistan'ın doğusunda görünürler.⁴¹ Bugün, bazen Proto-Moğol diye adlandırılan bu halk, Liao Irmağı'nın üst tarafları ve Liu-ch'eng şehrinin kuzeybatısındaki yerlerde yaşamış ve Hsien-pi'lerin eski yerleşim yerlerinde bulunmuştur. Burası Çin başkentinin kuzeydoğusunda olup 400 km'lik uzaklıktadır. Arazilerinin kuzeydoğusu Hitaylarla sınırdadır. Batılarında Gök-Türkler, güneylerinde ise Pai-lang (Beyaz Kurt) nehri vardır.⁴²

Bu kabilenin Tunghularla aynı soydan geldiği, geleneklerinin ve yaşam tarzlarının ise Gök-Türkler ile aynı olduğu belirtilmektedir. Hsi'ler ile ilgili dönemin

³⁵ Kemalöglü, *a.g.e.*, s. 25

³⁶ Bilge Kağan Âbidesi Doğu Cephesi (13) : " Güneyde Çin milleti düşman imiş. Kuzeyde Baz Kağan, Dokuz Oğuz kavmi düşman imiş. Kırgız, Kunkan, Otuz Tatar, Kitay, Tatabı hep düşman imiş. Babam kağan bunca Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış. Tantu lütettiği için illiği ilsizletmiş, kağanlığı kağansızlatmış, düşmanı tabi kılmış, dizliğe diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş. Babam kağan öylece ili, töreyi kazanıp, uçup gitmiş." Muharrem Ergin, *Orhun Âbideleri*, Hisar Kültür Gönüllüleri, İstanbul 2003, s. 25

³⁷ Avirmed, *a.g.t.*, s. 7

³⁸ Ahmet Taşağıl, "Gök-Türk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri," *Belleten Yayınları*, 2011, C. 59, S. 1, s. 99

³⁹ Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 61

⁴⁰ Eberhard, *a.g.e.*, s. 55

⁴¹ Eberhard, *a.g.e.*, s. 57

⁴² Cevdet Gökalp, *Çin Kaynaklarına Göre Shih-wei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerinde Bir Etüd Denemesi)*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 53

bütün bilgilerinde Hitaylarla (Kitan) beraber zikredilir. Bumin Kağan'ın 552 senesinde gerçekleşen vefatı ve cenaze merasimine Hsi'ler de katılmıştır. Hsi'ler bu cenaze merasimine gelen ülkelerle aynı derecede olup, kendi adını Gök-Türk kitabesinde yazdırabilecek kadar önemli bir kavimdir. Hitaylardan daha uzun süre Gök-Türklere sadık kalan Hsi'lerin başlangıçta Gök-Türklerin itaati altına girdikleri görülse de gün geçtikçe güçlenip Gök-Türklerden ayrıldıkları bilinmektedir. Hsi'ler beş boya ayrılmıştır. Bu boylar: 1. Ju-ho-yü, 2. Mo-ho-fu, 3. K'i-ko, 4. Mu-k'un ve 5. Şi-te'dir. Bu savaşçı ulus, Çin, Gök-Türk ve Hitay (Kitan)lar yani üç büyük rakibin arasında önemli roller oynamıştır.⁴³

VIII. yüzyıla gelindiğinde Hsi'lerin bağımsızlık için isyan girişiminde bulunmuşlardır. Hsi'ler (Tatabılar), Hitaylardan ayrılarak (734) Gök-Türklere isyan etmiş, bunun üzerine Tönkes Tag'da meydana gelen savaşta Hsi'lerin 30.000'den fazla askeri öldürülmüştür.⁴⁴

1.2.5. Tu-yü-hunlar

Tu-yü-hunların ilk kabilesinin adı İ-lo-Han idi. Hükümdarları Hsien-pi'lere mensup olup, Tobalarla yakın akrabaydı.⁴⁵ Çin'in Kokonor bölgesinde 400 yıllık bir devlet kurdular.⁴⁶ Eberhard, bu olayı şu şekilde anlatır;

Münferit Hsien-pi kabileleri yüksek Tibet dağlarına kadar göç etmiş ve hükümdar tabakası olarak orada yaşayan iptidai kabilelere hâkim olmuşlardı. Bu karışmadan orada T'u-yü-hun adında Moğol ve Tibetlilerden müteşekkil yeni bir kavim meydana geldi. Dünya tarihi ve sosyolojisi bakımından bu devlet, Türkistan'daki şehir devletleri gibi, yalnız bir ticaret devletidir. Devletin temeli geçit ticareti idi. Bu yüzden çok zengindi.⁴⁷

Ayrıca, To-baların (Tabgaç) vakayinameleri Tu-yü-hun'ların siyasî tarihlerinden oldukça ayrıntılı şekilde bahsederler. Kaynaklarda, "*Tu-yü-hun'ların*

⁴³ Avirmed, *a.g.t.*, s. 59

⁴⁴ İsakov, *a.g.e.*, s. 27

⁴⁵ İsenbike Togan, G. Kara, C. Baysal, *Çin Kaynaklarında Türkler: Eski Tang Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 77

⁴⁶ Avirmed, *a.g.t.*, s. 14

⁴⁷ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 152

aşağı yukarı 530'a kadar eski Hsien-pi âdetlerini nispeten saf bir halde muhafaza ettikleri görülüyor"⁴⁸ şeklinde bilgiler yer almaktadır.

V. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Tu-yü-hun'ların kuzeye düzenledikleri seferde Çin ile savaş yapmakla kalmayıp Hotan şehrini de ele geçirip yağmaladıkları bilinmektedir. Devletin yükselişiyle beraber en parlak devri 490-540 yılları arasında yaşanmıştır. VI-VII. yüzyıllarda Tu-yü-hun'ların başında bulunan kağan, Kokonor bölgesine 663 yılında Tibetliler işgal edene kadar hâkim olmuştur. VII. yüzyıla gelindiğinde Tu-yü-hun Kağanlığı çökmeye başlamıştır. Çöküş döneminde Tu-yü-hun halkı ikiye bölünmüştür. Halkın bir kısmı hükümdarlarıyla birlikte Çin'e sığınırken, diğer kısmı da Tibetlilerin hâkimiyeti altına girmiştir. Tibetlilerden kaçan Tu-yü-hunlar Ordos tarafına çekilmiştir. IX. yüzyıla gelindiğinde, Tu-yü-hunların T'ang hükümetinin kontrolü altında hala yarı bağımsız şekilde yaşadıklarını ve onların biraz kalabalık birkaç tane kabileden ibaret oldukları ve Çinlilerin onları kendi dış politikalarında kullandıkları öğrenilmektedir. Tu-yü-hunlar, Tibetliler ve Çinlilerin içinde bir süre yaşamış ve onların arasında tamamen erimişlerdir. Bazı bilim adamlarına göre ise, Ordos'a göç ettirilen Tu-yü-hunlar, X. yüzyılda kurulan Tangut Devleti içinde eridiler.⁴⁹

1.2.6. Tatarlar

Çin kaynaklarına göre Tatarlar, Mançurya'nın batısında yaşayan Proto-Moğol Mo-ho kabilelerinden asil bir soya sahiptiler. Hsi (Kay) ve Kitanlar karşısında yenilgiye uğradıklarında parçalanarak etrafa yayılmış ve bir kısmı Kitanlara, bir kısmı Kore'nin batısındaki Po-hai'a tâbi olmuşlar, az bir kısmı da güneydeki Yinşan'a Şato Türklerinin ülkelerine gitmiştir. "Tatar" adını taşıyan esas kabilelerin bunlar olduğu sanılmaktadır.⁵⁰

"Tatar" kelimesinin kökü olan Tat- Kaşgarlı Mahmud'a göre "Müslüman olmayan, Uygur" anlamına gelmektedir.⁵¹ "Tatar" kelimesinin kökü Tat'da Tad, dat, yat kökündeki d-y seslerinin değişimi görülür. "Tat" sözü Yat/Yad (yabancı)

⁴⁸ Eberhard, *a.g.e.*, s. 104

⁴⁹ İsakov, *a.g.e.*, s. 28,29

⁵⁰ Bahaddin Ögel, "Tatar", *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/I, İstanbul 1979, s. 54

⁵¹ Kâşgarlı Mahmud, *Dîvanü Lugâti't- Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005, s. 540

sözünün değişmiş bir şekli olup Tat-ar adı da “*Yabancı kişi*” anlamına gelmektedir. Tatar adı ilk olarak Asya’da, daha sonra da Avrupa’da yaygın hale geldi. Daha sonra Arap ve Ermeni tarihçileri bu tabiri Moğol ve Türkler için kullandılar.⁵² Tatar boy birliği Kültegin yazıtlarında “*Otuz Tatar*”, Bilge Kağan Yazıtında “*Dokuz Tatar*” şeklinde geçerken,⁵³ Herbis Baarı bölgesindeki bir kurganda bulunan ve 1961 yılında Tuva Müzesine taşınan Yenisey Herbis Baarı Yazıtında da Tatarlar “*Dokuz Tatar*” olarak adlandırılır.⁵⁴ Muhtemelen VI. yüzyılda Otuz, VII. yüzyılda da Tokuz Tatar olarak anıldığı söylenebilir.⁵⁵

Kerulen Nehri’nin güney kıyısından Buir-nor’a doğru ve Kadırgan’a kadar olan bölgede Tatarlar göçebe hayat yaşamaktaydı. Tatarlar, VIII. yüzyılda Dokuz ve Otuz Tatar şeklinde birleşerek, Aşağı Kerulen bölgesine yerleştikleri düşünülmektedir.⁵⁶ Uygur Kağanlığı zamanında ise Tatarlar vasal boy birliklerinden biri olmuştur. Çinli Van Ming Zi’nin XII. yüzyılda yazdığı bilgilere göre, “*Tatarlar Uygurların ineklerine çobanlık yapıyordu.*”⁵⁷

1.2.7. Shih-Wei’ler

Shih-Wei’ler, bugünkü Moğolistan’ın doğu kısmında, yani Amur Nehri’nin güney ovalarında yaşamıştır. Çin kaynaklarına göre; Shih-Wei’lerin coğrafyası alçak olduğundan rutubetlidir. Yazın çok sıcak ve yağmurludur, kışın ise her tarafta sert soğuklar hüküm sürer ve bu mevsimde kesif karanlıklar oluşur.⁵⁸ Tang dönemi yıllıklarında ise; “*Çin başkentine kuzeydoğudan uzaklığı 700’li kadardır. Onların doğusunda Mo-holar (Tunguz kökenli), batısında Gök-Türkler bulunur. Kitanlar bunların güney sınırındadırlar. Kuzeyde ise denize erişilir*” denilmektedir. Taskin ise, Shih-Wei’lerin sadece Güney Bargi’nin bozkırları ve Mançurya düzlüğündeki

⁵² Cahit Alptekin, “Ülkemizdeki Tatarlar ve Kökenleri,” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 190, s. 4

⁵³ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 31

⁵⁴ Erhan Aydın, “Yenisey Yazıtlarında Geçen Türk Boyları Üzerine Notlar”, *XVI. Türk Tarih Kongresi Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 2010, s. 54

⁵⁵ Avirmed, *a.g.t.*, s. 105

⁵⁶ Grousset, *a.g.e.*, s. 189

⁵⁷ İsakov, *a.g.e.*, s. 30

⁵⁸ Gökalp, *a.g.e.*, s. 91

Sisikara çevresinde değil, Büyük ve Küçük Kingan Dağlarında da yaşadıklarını belirtmektedir.⁵⁹

C. Gökalp'e göre, Shi-Wei adı, sırma, şerit, kösele manalarına gelmektedir. Bu iki hecenin kapsadığı anlamları yan yana getirince “*kaybedilmiş şerit, kösele, ev-şerit*” anlamına gelir. Birinciye göre bir anlamı olsa da, ikinci şekilde bir anlam taşımamaktadır.⁶⁰ Shih-Weiler Tung-huların bir grubudur ve Ting-linglerin takipçisidir.⁶¹ Hsien-pi'lerin devamı olarak tarih sahnesinde yer almıştır. Hitayların da akrabasıdır. Genel olarak toprağı işleyen bir millet olan Shih-Weiler topraklarında buğday ve yabancı tahıllar yetiştirmişlerdir. Yazın şehirlerde kalırlar, kışın ise göç ederlerdi. Boynuzdan yay ve okları vardı. Erkekler toplu saç bırakırken kadınlar saçlarını bağlardı. Ak geyik tüyünden yapılmış ceket ve pantolon giyerler, şarap yaparlardı. Dilleri Hitayların ki ile benzerdir.⁶²

Gök-Türk döneminde Çin kaynaklarında Shih-Weiler diye anılan kabilelerin çoğunun Moğol asıllı olup Tung-hu, Liao Hsien-pi soyundan geldiklerini söyleyebiliriz. Hitayların (Kitan) kuzeyinde bulunan Shih-Weiler, Kuzey Shih-Wei, Po Shih-Wei, Gen-mo-ta Shih-Wei ve Büyük Shih-Wei olarak adlandırılmış, daha sonra da bir birlik altında toplanmamışlardır. Shih- Weilerin bir başbuğı olmadığı gibi adamları da fakir ve güçsüzdür. Gök-Türkler onları üç T'u-t'un (tudun) şeklinde yönetmektedir.⁶³

Gök-Türk Kağanlığı'nın dağılmaya başladığı dönemde Shih-Weiler oldukça güçlü bir durumdadır. Bundan dolayı Çin kaynaklarında doğudaki kavimleri temsilen yer almıştır. Ayrıca büyük bir olasılıkla yeni kurulan Uygur Kağanlığı onlara ulaşmadan önce, kısa bir süreliğine bağımsızlıklarını kazanmış oldukları düşünülmektedir.⁶⁴ VII. yüzyılda Tang sülalesi resmi tarihleri olan *Chiu T'ang-shu* ve *Hsin T'angshu*'da “*Meng-wu*” ve “*Meng-wa*” Moğol kabilesinin de Shih-Weilerin soyundan geldiği düşünülmektedir.⁶⁵ 795 yılında Tang İmparatorluğu Hsi'ler (Tatabılar) ve Shih-Weiler üzerine kalabalık bir ordu göndererek onları mağlup etmiştir. Böylece yenilgiye uğrayan Shih-Weiler Uygurlara bağlanmıştır.⁶⁶

⁵⁹ İsakov, *a.g.e.*, s. 30

⁶⁰ Gökalp, *a.g.e.*, s. 62

⁶¹ Eberhard, *a.g.e.*, s. 59

⁶² Taşağıl, *a.g.e.*, s. 27

⁶³ Avirmed, *a.g.t.*, s. 13-14

⁶⁴ Avirmed, *a.g.t.*, s. 93

⁶⁵ Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXX, İstanbul 2005, s. 225-229.

⁶⁶ Avirmed, *a.g.t.*, s. 126

BİRİNCİ BÖLÜM

2. 12. YÜZYILDA TİMUÇİN'DEN CENGİZ HAN'A İÇ ASYA'NIN SİYASİ DURUMU

2.1. Timuçin Öncesi Moğollar

Moğollar bugünkü dış Moğolistan'ın kuzeydoğusunda Onon ve Kerülen Nehirleri arasında göçebe bir hayat yaşıyorlardı.⁶⁷ Moğolların esas yurtlarına değinecek olursak, Türk ana yurdundan binlerce kilometre uzakta olan Mançurya ile Baykal Gölü etrafındadır.⁶⁸ Türk-Moğol boylarının yaşadıkları yerleri genişçe anlatacak olursak kuzeyden Orta Asya'yı Sibirya'dan ayıran sıradağlar, güneyden Kura, Tibet, Seyhun Nehri ve Hazar Denizi ile sınırlı olan Orta Asya'da, Volga kıyılarından Japon Denizi'ne kadar uzanan bu geniş kıtadadır. Eskiden beri burada Türkler ve Moğollar oturur ve bunlar göçebe bir şekilde yaşamaktaydılar.⁶⁹

Gerçek anlamda bilinen ilk Moğol grubu olan Shih-weiler ormanlık alanlarda yaşamışlardır. Bu yüzden de birçok kaynakta Orman Kavmi olarak kendilerini göstermişlerdir. İklimin yazın çok sıcak ve yağmurlu, kışın ise sert soğukların olması bu iklimin insanını başkalarına bağımlı hale getirmiştir.⁷⁰ Fakat daha sonra gittikçe batıya doğru kayan Shih- Weiler bozkır iklimiyle tanışarak Türklerden atlı göçebe bozkır kültürünün unsurlarını alarak tarih sahnesinde kendilerini göstereceklerdir.⁷¹

Tarih boyunca genelde göç veya hareketler doğudan batıya doğru olmuştur. Gök-Türk Devleti'nin yıkılıp yeniden kurulmasından sonra Moğol dilli halklarda da hareketlenmeler oluşmaya başlamıştır. Bu halkların içerisinde yer alan Hsien-pi'lerin Merkezi Asya halkları tarihindeki rolü oldukça büyüktür. Moğol asıllı halkların oluşmasında (XII.-XIII. yüzyıla kadar), şu veya bu şekilde Hsien-pi grupları ön plana

⁶⁷ Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 265

⁶⁸Bahattin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 30

⁶⁹ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 30

⁷⁰ Cevdet Gökalp, *Çin Kaynaklarına Göre Shih-wei Kabileleri*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973 s. 91

⁷¹ Cihat Cihan, "Türkler İle Moğolların Irkı Münasebetleri," *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 280

çıkarak akraba toplulukları kendilerine katmış ve daha sonra bütün Merkezi Asya'da etkinliğini sürdürebilmiştir. VIII. yüzyılın ikinci yarısında Moğol boyları arasında bir hareketlenme meydana gelmiş ve bu hareketlenmeyle birlikte bazı Moğol boyları öne çıkmaya başlamıştır.⁷² X.-XII. yüzyıllarda aynı ırktan gelen boy birlikleri için Moğollar “*aymak*” kelimesini kullanmaktaydılar. Bu yüzyıllarda bölgede Nayman, Kereit, Merkit, Tatar gibi aymaklar bulunuyordu.⁷³

Asıl Moğollar, Çao’Hong’a göre en eski Moğol Kabileleri, Ak Tatarlar (Pai-Ta), Kara Tatarlar (Hei- Ta) ve Vahşi Tatarlar olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır.⁷⁴ Ak Tatarlar Çin’in kuzeyi ve batısındaki Moğol olmayan halkların bütününe denilmiştir. Gobi Çölü’nün kuzeyinde, Onon ve Kerulen Irmakları havzasında bulunan Kara Tatarlar; Cengiz Han’ın düşmanı olup, oldukça ilkel bir hayat yaşamıştır. IX. ve X. yüzyıllarda Çin kaynaklarında, Çin’e çok uzak oldukları için bunlar hakkında çok az bilgi verilmektedir.⁷⁵

Moğol atalarının Liao Devleti’nin vassalları olmadığını savunan tarihçiler bu görüşlerini Kitan ve Moğolların Kerulen Nehri kıyısında barış içinde yaşamalarına dayandırmıştır. Bu iki devletin atalarının sınırları bu nehir ile ayrılmakta olup Kitanların kuzeybatısında yaşamakta olan kabilelere Çin kaynaklarında “*Tszubu*” denilmektedir. XI. asırdan itibaren “*ormanlı*” Moğol kabileleri Baykal Gölü civarında, Yenisey Irmağı’nın yukarı mecrasında ve İrtiş boylarında yaşamaktadır. Bozkır çobanları ise Kulun-Buir Gölü’nden başlayarak Altay Dağları’nın güney yamaçlarına kadar uzanan geniş bozkırlarda ve yaylalarda göç ediyorlardı. Göçebe Moğolların bir kısmı daha güneyde Gobi Çölü’nün öbür tarafında, Çin Seddi yakınındaki yerleri işgal etmişlerdi. XI. yüzyılda Moğol boyları ilk önceleri Kerulen, Onon ve Tolo Vadilerine yerleşmiş, zamanla gelişen olaylar sonucunda güneye doğru göç etmeye başlamışlardır. Bu sırada Doğu Moğolistan’da Tatarlar yaşarken, batıda bulunan Kerayitler ise Orhon’un yukarı kısmındaki

⁷² Cevdet Gökalp, *Gök-Türklerin Kuruluşundan Çingiz’in Zahuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistanda Kabileler*, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 119

⁷³ Faruk Sümer, “Tatarlar,” *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXXX, İstanbul 2011, s. 168-170

⁷⁴ Togan, *a.g.e.*, s. 9

⁷⁵ Ögel, *a.g.m.*, s. 53-57

Naymanlarla komşu idi. Baykal ötesindeki halklar Moğol olarak adlandırılmamakla beraber oturdukları bölgeye Bargujin Tokum denilmektedir.⁷⁶

X. yüzyılda Ormanlık alanlardan Moğolistan bozkırlarına çıkan Moğollar bozkırda lazım olacak birçok şeyi Türklerden öğrendiler. XII. yüzyılda Türk ve Moğol boyları arasındaki fark şu şekildedir;

Türkçe konuşanların çoğunlukta olduğu beylik ve boylarda sülâle usulü örgütlenme daha sık görülürken, Moğolca konuşan ve dağınık olarak bugünkü Moğolistan'ın doğu taraflarında ve eski Mançurya bölgesinde yaşayan boylar, sülâle usulüne karşı oldukları gibi, kimi zaman bir boyu, bir değil de birkaç kişinin birden idare etmesini ve böylece katılımın daha yaygın olmasını yeğliyorlardı.⁷⁷

Moğollar, Kadırgan Dağları'nın kuzey bölgelerinde, batıya ve doğuya doğru yayılmışlardır. Moğolların güney kısımları ise, aynı dağların güney uçlarından Çin'in kuzey sınırlarına kadar yayılmıştır.⁷⁸ XII. yüzyılda Moğol boylarının birleşmesiyle Hamag Moğol Boy Birliği kurulmuştur. Bu boy birliği farkında olmadan imparatorluğun temellerini atmıştır. Hamag Moğol Boy Birliği'nin çekirdeğini Dürülgün Moğolları oluşturmakta olup birbirleriyle akraba olmayan obog ve irgenler bir araya getirilerek yeni bir tümen oluşturulmuştur. Bu birlikler başkalarına getirilen noyanların isimleriyle anıldıkları için eski boy teşkilatının bozulmasına sebep olmuştur. Bozulma sonucunda değişim kaçınılmaz olmuş ve Oboglar yerini Minghan'a (binlik) bırakmıştır.⁷⁹

Jin Hanedanlığı kurulurken (1115) Meng-wuların (Moğollar) ülkesi 27 gruptan oluşmaktaydı. Moğolların ülkesi doğuda Lin huan, batıda Tangutların Hsi-Hsia (Tangut) Devleti ile güneyde Qing zhou, kuzeyde Kitanlarla komşu idi.⁸⁰ XII. yüzyılın ilk yarısında Mengü isimli kavmin reisleri çok kuvvetlenmişti. Bunlar 1139

⁷⁶ İsakov, *a.g.e.*, s. 134

⁷⁷ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 243

⁷⁸ Ögel, *a.g.e.*, s. 551

⁷⁹ Ahmet Temir, *Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı*, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1975, s. 921

⁸⁰ Mustafa Uyar, *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, (çev. Ankhbayar Danuu) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012, s. 49

yılında Curcenler’i yendi. 1147 yılında Curcenler Amur Nehri’nin kuzeyindeki 27 kaleyi Mengu kralına bıraktı.⁸¹

Barthold, Kuzey Çin’de hüküm süren Kin sülalesinin Mongku-tata yani Moğollara saldırdığını, 1147 yılında ise tarafların sulh yaptıklarını, Moğol efsanelerinde adı geçen Kutula Kagan’ın devletinin en az 1161 yılına kadar yaşadığını, bu dönemde de Çin’in bozkırda güçlenenlere karşı diğerlerini kışkırtıp zayıf düşürmeye devam ettiğini yazar.⁸²

Uygur ve Kırgızların kaçışlarından sonra ortaya çıkan boşluk daha doğuda bulunan ve yoğun bir baskı uygulayan Moğollar tarafından doldurulmuştur. Kaynaklara baktığımızda gerçek anlamıyla Moğolları, Moğolca konuşan ve kendilerini bu şekilde tanımlayan Kitanlar ve diğer bir kaçı dışında sırasıyla refah ve sefalet içinde çekişen küçük boylardan oluşan topluluklar oluşturmaktadır. XII. ve XIII. yüzyıla damgasını vuracak diğer boyları saymak gerekirse; Timuçin’in ait olduğu Borciginler; gelecekteki eşi Börte’nin ait olduğu Kongiratlar; 1123 ve 1130 yıllarında Kitanlardan destek alan Camuka’nın ait olduğu Caciratlar; Mukali’nin ve İran’da XIV. yüzyıla kadar savaşan diğer üstün nitelikli kişilerin boyu olan Celayirler; Barlaslar ya da Barulaslar; Dörbenler, Salciutlardır. Bu boylardan pek çoğu Yukarı Kerülen, Onon Vadisi, Kingan’ın kuzeybatısındaki yamaçlara uzanan dar bir bölgeye göçmüş; kimilerinin ise güneydoğuya indiği bilinmektedir.⁸³

XII. yüzyılda Moğolistan ve civarında yaşayan ve birbirleri ile sürekli mücadele içerisinde bulunan büyük boylar şunlardır:

İrtiş ile Orhon arasında ve Altay Dağları’nın kuzeyinde olmak üzere en batıda bulunan Naymanlar, XI. yüzyıldan itibaren etrafındaki boyları da yanına alarak güçlendiler. Moğolca sekiz boy birliği anlamına gelen “*Nayman*” ismini verdiler.⁸⁴ Naymanlar konar-göçer bir topluluktur. Bazıları düzlük bölgelerde yaşarken bazıları da dağlık bölgelerde yaşıyorlardı. Oturdıkları yerler Büyük Altay,

⁸¹ Togan, *a.g.e.*, s. 19

⁸² V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar İstilasına Türkistan*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1990, s. 405-406.

⁸³ Roux, *a.g.e.*, s. 36

⁸⁴ Abdülkadir İnan, “Nayman Boyunun Soy Meselesi”, *Belleten*, C. XXIV, S. 96, Ankara 1960

Karakurum, Elüy Siras ve Gök İrtiş Dağları idi. Yazıları Uygur alfabesinden oluşmaktaydı. Naymanlar Hıristiyanlığın Nesturi mezhebini benimsemişlerdi. Timuçin Tatarları ortadan kaldırdıktan sonra 1204'te Wo-erh-han bölgesinde Naymanları da yenmiştir. Böylece Nayman tehlikesi de ortadan kalkmıştır.⁸⁵

Zeki Velidi Togan, Kerayitlerle ilgili bilgileri daha önceki devirlere, yani Gök-Türk ve Uygur devrine götürür. Uygur ve Gök-Türk devrinde Kerayitler'in güney ve güneybatıda, Afganistan, Pamir ve Tibet taraflarında yaşadıkları; X. yüzyılda Hıristiyanlıkla tanışarak ve Hıristiyan olduklarını iddia etmektedir.⁸⁶ XII. yüzyıldaki en güçlü boylardan biri olan Kerayitlerin başkanlarının unvanı, "kral" sözcüğünün Çincesi "vang" ve Türkçe "imparator" anlamına gelen "hanın" birleşmesinden oluşmuş, Vanghan'ın bozulmuş biçimi olan Ong Han'dı. Timuçin ilk kez Ong Han'ın yanında savaşa girmiştir. Kerayitler Hıristiyanlığı hükümdarları Markos'la aynı zamanda benimsemişlerdir. Sayıları iki yüz bin kişi kadardır.⁸⁷ Kerayitlerin Onon ve Kerulen civarında yaşadıklarını kışın Utekin Muren, Oron Kurkin, Toş, Barau, Şire, Kulusun, Otku Kulan ve Celaur Kulan'da yaşadıkları, Naymanlarla çok çatıştıkları söylenmektedir. Kerayitlerin kuzeyinde, Selenge Nehri'nin Orta ve Aşağı mecrasında Merkitler yaşamaktadır. Tang Shu'nun anlattığına göre kayın ağacı kabuklarıyla örülmüş izbe yerlerde yaşayan Merkitler çok sayıda güzel atlara sahiptir. Yine kaynağın ifadesine göre buzda "ağaç atlar" ile gezindiklerinden söz edilmektedir. Merkitler ile Moğolların ilişkileri başlangıçtan itibaren iyi değildi. Yesügay, Merkit asillerinden Yeke-Çiledu'nun elinden karısı Houlen'i kaçırmış ve bu kadının daha sonra Timuçin'in annesi olduğu bilinmektedir. Yesügay'in yaptığı bu davranışa karşı Merkitler de Timuçin'e saldırıp karısı Börte'yi kaçırmış, daha sonrasında da Camuka önderliğinde Timuçin'e karşı savaşmışlardır.⁸⁸

Cengiz Han'ın 1206'da Çin'den Moğolistan'a döndükten sonra Altay Dağları'nda toplanan Merkitleri Kem Suyu kenarında kılıçtan geçirdi.⁸⁹ Moğollara düşman olan boy veya boy birliklerini Moğollar bir araya getirmiyordu. Binliklere

⁸⁵ İsakov, *a.g.e.*, s. 121-124

⁸⁶ Togan, *a.g.e.*, s. 29

⁸⁷ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (çev. Aykut Kazancıgil, Lale Aslan Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 170

⁸⁸ İsakov, *a.g.e.*, s. 116-119

⁸⁹ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 77

bölünen eski büyük Moğol kavimlerden birçoğunun dağılacığını belliydi ve hakikatten de Tatar, Merkit, Cacirat, Nayman, Kerayit gibi büyük kabilelerin türlü ulus ve tımar-binliklerin dâhilinde dağılmış bir halde görünmektedir.⁹⁰ Merkitler de daha sonra diğer Moğol boyları gibi Moğolların bünyesine katılmıştır.

Moğolistan'ın üst tarafındaki Baykal Gölü'nün etrafında, özellikle Baykal Gölü'nün batı kısmından itibaren Yenisey Nehri, Nayman Nehri'nin üst kısımları, Selenge Nehri'nin aşağı taraflarındaki ormanlık alan, Baykal Gölü'nün kuzeydoğu kısımları ile Hövsgöl Gölü'nün batı kıyılarında eskiden beri Oyrat, Barga, Buryad, Hori, Tümed, Uryanhay, İhires, Bulgad, Havgas, Bayad, Telengüüd, Tas, Tuhas gibi kabileler çeşitli dönemlerde yaşamıştır.⁹¹ Bu kabilelerin bazıları balık tutarak, bazıları da orman, nehir ve göl kenarlarında avlanarak yaşamlarını devam ettirmiştir.

Oyrat adını “*Orman halkı*” “*oin irgen*”, “*oin ard*” şeklinde açıklarlar. “*Oin+İrgen*” veya “*Oin+Ard*” şeklindeki açıklama en çok kabul gören görüştür. Moğolların Gizli Tarihinde de “*Oirad*” şeklinde ifade edilmiştir.⁹² Oyradlar da dört boydan oluşan boy birliğinin oluşmadığını, birbirine yakın, müttefik boy birliklerinin (oyirad) söz konusu olduğu söylenmektedir. Timuçin döneminde Oyratları dört tümene ayırmışlardı.⁹³ Bu yüzdende “*Dörvön Oyrat*” olarak anılmışlardır.

Diğer Moğol boylarından biri olan Ongrat/Kongrat (Ongirat/Kongirat) ilgili pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Onlarda diğer Moğol boyları gibi Moğolların içinde eriyip gitmiştir. Konur-Kongar kelimesinin anlamını araştıran araştırmacılar bu kelimenin renk (konur+at “*t*” harfinin Moğol dilinde çokluk eki olduğu) veya Moğol dilindeki (hondur, çinkur), çukur, kazılmış, derinleştirilmiş yer anlamına gelebileceği üzerinde durmaktadırlar.⁹⁴ Timuçin, Naymanları bozguna uğrattıktan sonra, Camuka'nın emri altında bulunan Ongratları, Cadaran, Hatagin, Salciut, Dörben ve Tayciut boylarını kendine katmıştır. Vladimirtsov, Camuka'nın yanında Timuçin'in akrabalarının, Ongrat (onggirat) kabilesinin temsilcileri olduğuna dikkat

⁹⁰ B.Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi (çev. Abdülkadir İnan)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 165.

⁹¹ Ekrem Kalkan, *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 1-2

⁹² İsakov, *a.g.e.*, s. 157

⁹³ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 226

⁹⁴ Mustafa Kalkan, *Kırgızlar ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 205

çekmiştir.⁹⁵ Ongratlar, XIII. yüzyılda Moğolların batıya doğru yapmış oldukları sefere katılmıştır. Deşt-i Kıpçak sahasında (özellikle Ak Orda içinde) Timur döneminde önemli vazifeler üstlenmiş, 1360 yılında Ongrat Hüseyin, Hârizmi ele geçirmiş ve Kuzeydoğu Hârezm bölgesi Ongratların hâkimiyeti altında kalmıştır. Ongratlar 12 kola ayrılmaktadır. Altı ata Köktün-ulu, altı ata ise Köktönçü olarak bilinir.⁹⁶

Büyük Moğol kabilelerinden bir diğeri de Celâyirlilerdir. Bu kabile Moğolistan'ın doğusunda Onon Irmağı kıyılarında ve Moğolistan'ın merkezi Karakurum civarında göçebe olarak yaşamaktadır. X. yüzyılda Kitanların saldırılarına uğrayan Celâyirliler zayıflamış ve bir müddet sonra toparlanan Celâyirler Timuçin'in kabilesi olan Kıyâtlar'a saldırmıştır. Kayıp verdirmelerine rağmen Kaycu'nun da şiddetle karşılık vermesi iki tarafı da anlaşmaya itmiştir.⁹⁷

Reşidüddin de; Dürliginlerden olan Celâyirler, Kerulen çevresinde yaşıyorlardı. Kerulen, Çin'e yakın olduğu için, Celâyirler diğer Moğol boylarıyla birlikte, Çinliler ile sürekli çatışıyorlardı. Bir defasında düşmanlar Celâyirler'in tamamını, yetmiş köyden (küren) oluşan grubu haricinde, öldürülüp talan etti. Yetmiş köyden oluşan Celâyirler Munulun'un yurduna kaçtılar. Açlıktan ot köklerini kazdıkları için çukurlar oluştu ve bu durumu eleştiren Munulun'u da öldürdüler. Munulun'un akrabaları Celâyirliler'den sekizini öldürdüler ve diğerlerini Munulun'un oğlu Kaydu'ya köle olarak verdiler. Celâyirler böylelikle Cengiz'in sadık adamları oldu. Aralarından meşhur emirler çıktı şeklinde anlatır.⁹⁸

Celâyirliler'in kölelik durumunu Viladimirtsov da şu şekilde açıklar; Eski Moğol Unagan-bogol'ı tam manasıyla "köle" değillerdi: Bunlar mülklerini korurlar, muayyen bir derecede şahsi özgürlüklerinden faydalanırlar, kazançlarının hepsi beylerine gitmezdi. Unagan-bogollar bir şahsa değil, bütün kabileye veya kabilenin bir koluna bağlı vaziyette idiler. Bundan başka Unagan-bogollar kendi aralarında kabile bağlarını kaybetmez ve sahipleri gibi kabile hayatı yaşarlardı. Bunların başlıca

⁹⁵ İsakov, *a.g.e.*, s. 113

⁹⁶ Kalkan, *a.g.e.*, s. 207

⁹⁷ Muzaffer Ürekli, "Celâyirliler", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VII, İstanbul 1993, s. 264.

⁹⁸ İsakov, *a.g.e.*, s. 126

vazifeleri bağı oldukları kabileye hizmet etmekte.⁹⁹ Celâyirliler, Timuçin'in seferlerine yardımcı kuvvet olarak katılıp onun cephelerde galip gelmesine yardımcı olmuştur. Moğol kumandanı Mukalı Noyan, Celâyirlilerin Cat kabilesi reislerinden olup oğulları da sonraları yine devlet hizmetinde önemli mevkilerde bulunmuştur.¹⁰⁰

Diğer bir büyük boy Tatarlardı. Kürşat Yıldırım, Çin kaynaklarında Tatar adının ilk kez VI. ve VIII. yüzyıllarda Türkistan sahasındaki Türk ve Moğol boyları arasında görüldüğü, Ta-t'an ve T'an-t'an şeklinin V. ve VI. yüzyılda ortaya çıktığını, "ormancı", "ağaç eri", "yiş kişi" manaları verebileceğini söylemiştir.¹⁰¹ Timuçin ve oğulları, başka ülkelere seferler düzenledikleri sırada, her yerde Tatarları ön cepheye sürmüşler, böylece her yerde "Tatarlar geliyor" diye bağırdukları için Tatarların adları dört bir yana yayılmıştır. Timuçin ve oğulları tarafından kurulan devlet Avrupa'da "Cehennem Zebanileri" anlamına gelen "Tartar" yani Tartar'dan (Cehennem) gelenler adıyla anılmıştır.¹⁰²

İslam dünyasında ise "Tatar" kelimesinin ilk kez "Moğol" anlamında kullanılması Timuçin döneminden sonra olmuştur. XIII. yüzyılda Haçin'in çok büyük bir bölümü, Türkistan, İran, Irak, Suriye, Anadolu, bugünkü Rusya, Kafkasya, Ukrayna Tatarlar tarafından işgal edilmiştir. Tatar hâkimiyeti altında yaşayan milletler de Tatar-Moğol hanedanlığının idaresinde yaşadıkları için "Tatar" diye bilinirlerdi. XIV. yüzyıldan itibaren "Tatar" kelimesi kavmi, etnik, soyla ilgili bir söz değil; raiyeti, teb'aiyeti ifade eden bir kelime haline gelmiştir.¹⁰³

XII. yüzyılın sonunda Moğollar dışında Orta Asya ve Çin'de güneyde Millî Sung İmparatorluğu, kuzeyde ise Pekin başkent olmak üzere Tunguz kökenli Jin (Cürcet) İmparatorlukları arasında paylaşılmıştır. Çin'in Kuzey batı bölgesinde Tangutlar, onların kuzey doğusunda ise Turfan'dan Kuça'ya uzanan bölgede Uygur

⁹⁹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s. 100-101.

¹⁰⁰ Ürekli, *a.g.m.*, s. 264

¹⁰¹ Kürşat Yıldırım, "Tatar Adının Kökeni Üzerine", *Türkiyat Mecmuası*, C. 22, İstanbul 2012, s. 186

¹⁰² Cemile Şahin, *XIII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara 2011, s. 16-17

¹⁰³ Mehmet Maksudoğlu, "Tatarlar; Moğol Mu, Türk Mü?", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 11-12, 1993-1994, İstanbul 1997, s. 207

Türkleri yaşamaktadır.¹⁰⁴ XII. yüzyılda dengeler değişmiş ve bölgede etkili üç büyük güç ortaya çıkmıştır. Bunlar: Karahıtaylar, Hârizmşahlar ve Moğollardır.

2.2. Timuçin'in Şeceresi, Doğumu ve Gençlik Dönemi

“*Moğol*” adı, Timuçin döneminden itibaren aynı ırka, ortak bir dile ve kültüre mensup olan kabilelerin hepsini kapsayan, ortak bir ad olmuştur. Bu sebeple, Timuçin'den önceki Moğollar, Proto-Moğol olarak adlandırılmıştır.¹⁰⁵ Moğol efsanelerinde bahsedilen ve Kutula Kağan zamanında ortadan kalkan Moğol soyadını Timuçin yeniden diriltmiştir. Timuçin, kabilesi için Moğol tabirini kabul ederken kendisini Kutula Kağan'ın halefi ilân etmiş onun ile akraba olduğunu da ileri sürmüştür. Moğol kelimesi Timuçin devrinde resmi bir tabirden ibaret olup milletin kendisi tarafından kullanılmamıştır. Bununla beraber Yüan sülalesinin resmî yazılarında Moğollara ve onlarla birleşmiş kavimlere Çin'de Moğol, Moğolistan'da Tata (Tatar) denilmektedir.¹⁰⁶

1240 yılında yazılmış olan “*Moğolların Gizli Tarihi*” isimli Moğolların ana kaynağına gelecek olursak Cengiz Han'ın soy kütüğü ile ilgili efsanevi kayıt şu şekildedir: “*Çinggis kağanın ceddi, yüksek Tanrının takdiri ile yaratılmış bir bozkurt idi. Eşi beyaz bir maral idi. Denizi geçerek geldiler. Onon Nehri'nin kaynağında Burkan Haldun Dağı civarında yerleştiklerinde Bataçi Han adlı bir oğulları oldu.*”¹⁰⁷

Bundan sonra eserde Bataçi Han neslinden gelenler bir sayılarak Timuçin'in babası Yesügay Bagatur'a kadar 20 isim bildirilmiştir. Bu isimler:

Bataçi Han'ın oğlu Tamaça, onun oğlu Horiçar Mergan onun oğlu A'ucan Boro'ul onun oğlu Sali-haça'u, onun oğlu Yeke-nidun, onun oğlu Semsoçi, onun oğlu Harçu, onun oğlu Borcigidai-mergan, onun oğlu Toroholcin-baiyan, onun oğulları Duva Sohor ve Dobun Mergan,¹⁰⁸ Dobun Mergen, onun eşi Alangua'dan olağanüstü bir hadise neticesinde doğan Budun çur Munggak, onun oğlu Kabaçi Bahadır, onun oğlu Menen Tudun, onun oğlu Kaçi Külük, onun oğlu Kaydu, onun

¹⁰⁴ Grousset, *a.g.e.*, s. 186

¹⁰⁵ Cihat Cihan, “Türkler ve Moğolların Irkî Münasebetleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, Ankara 2002, s. 283

¹⁰⁶ Barthold, *a.g.e.*, s. 406

¹⁰⁷ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 3

¹⁰⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 3-4

oğlu Bayşingon Tokşin, onun oğlu Tumbinay Seçen, onun oğlu Kabul Kağan, onun oğlu Bartan Bahadır, onun oğlu Yesügay Bahadır, onun oğlu Timuçin.¹⁰⁹

Memlük Tarihçisi Aybek-el Devvaddari Cengiz'in atalarına ait hikâyeleri Baycu devrinde Azerbaycan taraflarından gelen Moğollardan öğrenmiştir. Onlara göre Cengiz'in büyük atası Karaaslan'dır. Cengiz'in ise Tibetli bir kadından doğduğu söylenmektedir. Bu Tibetli kadın bir gün ormanda ağaç toplamaya gittiği sırada bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuk çok ağır olduğundan eve getiremez. Ormanda kalan çocuk vahşi hayvanlar arasında büyüdüğüne dair anlatımlar mevcuttur.¹¹⁰

Başka bir rivayette Cengiz'in dokuzuncu cediti Alangua efsanevi bir kadındır. Bunlar Herodot'ta Amazon diye de geçen bir kadınlar ülkesinin sakinleridir. Çinlilerin Bey-şu tarihlerinde Kuke-non taraflarında kadınların hâkim olduğu bir ülkeden bahseder. Burada da bir hükümdarın adı Alangua'dır. Cengiz'in ecdadına ait rivayetlerde Alangua'nın çocuklarından Budançar'dan bahsedilmektedir. Bu kelimenin anlamı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Budun-cur milletin hizmetinde olan anlamına gelmektedir. Timur'un mezar kitabesinde de Alangua adından hürmetle bahsedilmektedir.¹¹¹

Bir Budist Moğol destanın da ise bunların kökenlerini bir mucizeye dayandırır. Dobo Mergen bakire Alangua ile evlenir, bakire Alangua (günahsız) Baragocin Goya'dan hamile kalmıştır. Baragocin'in iki oğlu olur ve ölür. Dul Alangua'ya doğaüstü bir güç tarafından ziyaret edilir ve bu mucizeden sonra hamile kalır. Buğu Katakı, Buğu Salcigo, Budanstar Mong Han adında üç oğul dünyaya getirir. İşte Borcigeneler bu sonuncunun soyundan gelirler. Hive Hanı olan ve Cengiz Han'ın soyundan gelen Ebu'l Gazi Müslüman belgelerinden derlediği "*Türk ve Moğolların Kökeni*" adlı eserinde aynı efsaneyi anlatmaktadır. Bu üç kardeşin soyuna arı soy anlamına gelen, Nirun adı verilmiştir; çünkü Moğol inancına göre bunlar ışıktan türemişlerdir. Türkçede ve Moğolca da "*al*" kelimesinin gündelik anlamı "*alev kırmızısı*" iken mecazi anlamı "*soylu, parlaktır*".¹¹²

¹⁰⁹ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 267

¹¹⁰ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 267

¹¹¹ Togan, *a.g.e.*, s. 27-28

¹¹² Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*, (çev. Sabit İnan KAYA), Seç Yayın Dağıtım, İstanbul 2006, s. 130

Moğolların Gizli Tarihinde anlatılanlara göre ise; Duva Sohor kardeşi Dobu Mergan ile birlikte Burhan Haldun tepesinde otururken bir grup insanın göç ettiğini görür ve yaklaşan bu grupta güzel bir kızın olduğunu kardeşine söyler. Dobu Mergan bu kabilenin yanına geldiğinde gerçekten de güzel bir kız olduğunu görür ve onunla evlenir. Bugunotai ve Belgunotai isminde iki oğlu olur.¹¹³ Dobu Mergan ava çıktığı sırada birisinin bir ceylan avladığını görür ve ondan ceylanın yarısını alır. Yolda giderken fakir bir adamla karşılaşır ve ceylanın yarısını adama verir, adamda karşılığında oğlunu Dobu Mergan'a verir. Böylece üç tane oğulları olur. Bir gün Dobu Mergan ölür. Karısı Alangua kocasız olduğu halde Buhu- Hadagi, Buhatu-Salci ve Bodonçar-Munghah adında üç çocuk dünyaya getirir. İşte Borcigeneler bu sonuncunun soyundan geldiği söylenir.¹¹⁴

Bir diğer rivayette ise, Akdeniz'de bir şehir olan Malta'nın başında bulunan Altun Han'ın Üle-melek adında bir kızları olmuştur. Babası bu kızını taştan bir saraya kapatır. Kız ergenlik çağına geldiğinde dadısına başından geçenleri anlattığında dadısı dünyayı aydınlatan ay ve güneş denilen nesnelere olduğunu, kızın bunları görmesi hâlinde öleceğini söyler. Güneşe bakan bu kız daha sonra hamile kalır ve bu durumu öğrenen Altun Han, kızının alnına leke sürdüğünü düşünür. Karı-koca kızları hakkında konuşulacağını bildiklerinden kızını bir gemiye bindirerek, Tün (Gece) Denizine doğru yola çıkarır. Birkaç gün sonra Torumtay Seçen'in (Çeçen) çocuğu Tümogul (Tumaul) Mergen babasına kızar ve yanındaki kırk arkadaşıyla, bir kayanın başını mekân tutar. Bunların arasında Duva Sokor (Şaba Sokor) adlı bir Türkmen vardır. Bu şahıs uzağı görebilen birisidir. Duva Sokor birgün uzakta, nehrin üstünde, altın renginde bir gemi görür ve Tümogul Mergen'e; *"bu gelen geminin içi senin, dışı benim olsun"* der. Sonra gemiyi yan tarafından oklayarak parçalarlar ve bunun peşinden Tümogul Mergen'e *"eğri atan"* anlamına gelen Kıyan lakabını verirler ve o Kıyat halkının atası olur.¹¹⁵

¹¹³Moğolların Gizli Tarihi, s. 5-6

¹¹⁴Moğolların Gizli Tarihi, s. 7

¹¹⁵ S. Yağmur Gömeç, "Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Moğol Tarihinin İlk Devirleri", *Bulleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. LXXXII, S. 294, Ankara 2018, s. 411

Cengiz'in atalarına ait efsanelerden birisi de Ergenekon destanıdır. Destana göre Cengiz Han'ın atası olarak bir kurt gösterilmiştir. Kurt Cengiz'in atası olan kişiyi bir mağaraya kaçıtır. Atası olan bu kişi mağaradan bir kahraman olarak çıkar. Bu kişi mağarada yetişmiş ve daha sonra milletin ortasına çıkıp onlara rehberlik etmiştir.¹¹⁶ Diğer bir rivayet ise Sibiry'a'nın fethi sırasında Rus ailelerinden biri olan Strogonovların letopisinde zikredilmiştir. Anlatılan rivayette Naymanlardan bahsedilir. Cengiz'in ortaya çıkmasıyla Naymanlar ona karşı mücadele eden üç uruktan biridir. Cengiz'in üstün gelmesiyle beraber Naymanlar Taybuğa önderliğinde Altaylara geçmiş ve daha sonra burası Taybuğa yurdu olarak anılmıştır. Bunlara dair Tatarca bir rivayet Stronogov ailesinin eline geçmiştir.¹¹⁷

Timuçin bugünkü Moğolistan da Ulan Batur'un kuzeydoğusunda doğmuştur. Moğolların Borcigin klanı liderinin en büyük oğludur.¹¹⁸ Timuçin'in doğduğu tarih tam olarak bilinmemekle birlikte, 1155 yani Türk takvimine göre domuz yılının başında doğduğu hakkında görüşler mevcuttur.¹¹⁹

Bozkır mücadelesinin devam ettiği günlerde, bir oymağın reisi olan Yesügay Bagatur, doğanı ile Onon Nehri civarında ava çıkmıştır. Av esnasında rastladığı Merkitlerden Yeke-Çiledü'nün, Olhuno'utlardan Houlen adlı bir kızını kendisine eş olarak alıp götürmekte olduğunu gördü ve kardeşleri Nekun-taize ve Darıtay'ı yanına alarak geri döndü.¹²⁰ Yesügay ve kardeşlerinin gelmesiyle korkuya düşen Yeke-Çiledü'n, açık kestane atını kamçılıyarak bir tepe üzerinden kaybolmaya çalışsa da Yesügay ve kardeşleri onu takip ettiler. Çiledü tepeyi dolaşarak arabanın yanına gelince Houlen ona:

Bu üç adamın fikrini anladın mı? Birinin çehresi diğerinden farklıdır. Yüzlerinden, senin hayatına kastettikleri anlaşılıyor. Hayatta kalırsan, faytonlarda kızlar ve kara arabalarda kadınlar çoktur. Hayatta kalırsan, benden başka kız veya kadın bulabilirsin. Adı başka ise, onu yine

¹¹⁶ Roux, *a.g.e.*, s. 65

¹¹⁷ Togan, *a.g.e.*, s. 27-28

¹¹⁸ Klaus Sagaster, "Chinggis Khan", *Encyclopedia of Religion*, C. III, NewYork 1987, s. 328

¹¹⁹ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VII, İstanbul 1993, s. 367

¹²⁰ Altan Tobçi, "Moğolların Gizli Tarihine ve Altan Tobçi'ye Göre Çinggis-Han'ın Şeceresi," (çev. Tuncer Gülensoy) *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, V 2/2, Ankara 2007, s. 189

Houlen diye çağırabilirsin. Hayatını kurtarmaya bak. Benim kokumu kokla ve git! dedi. ¹²¹

Gömleğini çıkarıp Yeke-Çiledü'ye uzattığı sırada Yesügay ve kardeşlerinin yaklaştığını gördü. Atını kamçılıyarak bütün hızı ile Onon Nehri'nin yukarısına doğru uzaklaştı. Yesügay ve kardeşleri peşine düşse de yakalayamadılar. Geri dönerek Houlen'i yanına aldı. Houlen *"Kocam Çiledü! Karşıdan esen rüzgâr saç demetlerini karıştırmamıştı, çorak memlekette hiçbir zaman açta kalmamıştın, fakat şimdi ne oldun?"* diyerek saçlarının iki örgüsünü bir arkasına, bir göğsü üzerine, bir öne bir arkaya attı ve: *"Şimdi nasıl gidiyorsun?"* diye yüksek sesle ağladı. ¹²²

Timuçin'in babası olan Yesügay Bagatur Moğol ordularının başında civar ülkelere askeri seferler düzenlemiş başarılı, büyük bir komutan olmuştur. ¹²³ Ambay Han'ın Hada'an ve Kutula'nın isimlerini söylemesi üzerine bütün Moğol ve Tayciyut halkı Onon Nehri boyundaki Horhonah isimli sahil ormanında yaptıkları bir toplantıda Kutula'yı han seçtiler. Kutula han olduktan sonra veliaht Hada'an ile birlikte Tatar halkına karşı savaş açtı. Kutula Tatarlardan Koton-baraha ve Cali-buha ile on üç defa çarpışsalar da bir netice elde edememişlerdir. Bu sırada Yesügay Bagatur Tatarlar'dan Timuçin-uge'yi, Hori-buha'yı esir alarak getirirken Houlen Timuçin'i dünyaya getirdi. Doğum sırasında meydana gelen önemli bir olayın adını çocuğa vermek eski bir Türk-Moğol geleneği olduğu için Yesügay oğluna Timuçin ismi verildi. Yesügay Bagatur'un Houlen'den Timuçin, Hasar, Haçi'un, Temuge isminde dört oğlu ve Temulun adında bir kızı oldu. Timuçin dokuz yaşındayken, Hasar yedi, Haçi beş, Temuge üç, Temulun ise daha beşikteydi. ¹²⁴

Moğollarda poligamik aile yapısı vardı. Erkekler geçimlerini sağlayabilecekleri kadar eş almak hakkına sahiptiler. Onun için Yesügay'ın başka

¹²¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 17

¹²² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 17

¹²³ B.Y. Vladimircov, *Cengiz Han*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s. 14

¹²⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 19

eşleri ve bu eşlerden de çocukları vardır. Nitekim Bekter ve Belguday isimindeki iki erkek çocuğunun Houlen Ece dışındaki eşlerinden olduğu açıktır.¹²⁵

Timuçin dokuz yaşlarında iken Yesügay Bagatur, oğlu Timuçin için eşi Houlen'in akrabaları olan Olkuno'utlardan kız istemek için yola çıkmıştır. Baba-oğul otlaklar boyu yol alırken Ongiratlardan Dei-seçen'e rastladılar.¹²⁶ Dei-seçen "Kaynım Yesügay kime gidiyorsun?" diye sorunca Yesügay "Bu oğlum için Olkunot kabilesinden kız istemeye gidiyorum" diye cevap verdi. Tam bu sırada Dei-seçen onlara gece gördüğü rüyayı anlattı. Rüyasında beyaz bir asil doğan, güneşle ayı pençeleriyle yakalayarak uçup geldi ve ellerimin üzerine kondu. Bu rüyamı başkalarına anlattığımda; güneşle ayı bakarak görmek mümkündür, şimdi ise bu asil doğan onları yakalayıp getirdi ve ellerimin üzerine kondu. Beyaz olarak kondu. Bu rüya nasıl da güzel şeyler gösteriyor! diye düşünüyordum. Yesügay bu rüya senin oğlunla geleceğini göstermek istiyor. Ongirat halkının;

Eskiden beri yiğitlerimiz yakışıklı, kızlarımız güzeldir

Bu konuda rakibimiz yoktur

Güzel yanaklı kızlarımızızı

Sizden Han olan kimselere verdik.....¹²⁷

Dei-seçen, Timuçin'in bir gün Han olacağını söylemiştir. Bu sırada Yesügay de onun kızı Börte Fuçin'i görmüş, beğenmiş ve oğlundan bir yaş büyük olmasına rağmen Börte Fuçin'i istemiştir. Aralarında yaptıkları anlaşmaya göre Timuçin orada kalmıştır.¹²⁸ Timuçin'i Dei-seçen'e emanet ettikten sonra evine gitmek için yoluna koyulan Yesügay, Çekçer Dağı'nda kutlama yapmakta olan bir grup Tatar'a rastlamış ve atından inerek onlarla bir toplantı yapmak istemiştir. Tatarlar Yesügay'in kendi düşmanları olduğunu anlamışlar ve eskiden yapmış olduğu

¹²⁵H.Ahmet Özdemir, "Klandan İmparatorluğa Cengiz Han'ın, Soyu, Yetiştği Ortam Çocukluğu, Kişiliği ve Yasası, Psicotarih Bağlamında Bir Deneme", *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi*, Konya 2011, s. 38

¹²⁶ Hayrunnisa Alan, "Altın Orda Hanlığında Hâkimiyet Anlayışı", *Tarih Dergisi*, S. 54, İstanbul 2012, s. 5

¹²⁷*Moğolların Gizli Tarihi*, s. 19-20

¹²⁸ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 268

yağmanın intikamını almak için onu öldürmeye karar verip yemeğine zehir atmışlardır.¹²⁹

Yesügay üç gün sonra evine geldiğinde fenalaşmış ve öleceğini anlayınca da oğlu Timuçin'i çağdırtmak için adam yollamıştır. Dei-seçen “*Kaynım çocuğunu özlemiş gitsin, görsün ama görüşükten sonra hemen gelsin*” diyerek izin vermiş fakat Timuçin babasını sağ olarak görememiştir. Timuçin için babasının ölümü onun hayatında aldığı ilk darbelerden biri olmuştur zira bu kadar küçük yaşta babasız, başsız, desteksiz kalması acı tecrübeler yaşamasına sebep olmuştur.¹³⁰ Yesügay'ın ölümünden sonra daha çok genç yaşta olan Timuçin'i birçok kabile reisi kabul etmeyi reddetmiş ve klanın otoritesi nispi önemde azalmıştır. Ayrıca hayvan sürüleri de rakip klanlarca yağmalanmıştır.¹³¹ Houlen çok cesur bir kadın olmasına rağmen boyu itaatinde tutmayı başaramamış ve ona tabii olan kabileler tarafından terk edilmiştir.¹³² Hatta babası ölmeden önce nişanlandığı Börte Fuçin Merkitler tarafından esir alındı; Kerayit Hükümdarı Ong Han'a (Tuğrul) hediye olarak takdim edildi. Ong Han, Yesügay Bagatur'un müttefiki olduğu için Börte Fuçin'i Timuçin'e geri gönderdi.¹³³ Annesi Timuçin'in bir Moğol şefi olması için gerekli becerileri öğretmenin başlıca sorumluluğunu üstlenmiştir. Avcılık ve savaşta yeterliliğini ona borçludur. Ona öğrettiği en önemli ilke sadık arkadaşlıklar kurması gerektiği, müttefiklere karşı güçlerini artırmak ve düşmanlara karşı savaş yapması olmuştur.¹³⁴

Kısa bir süre sonra Timuçin'in yakın akrabaları, annesi ve kardeşleri için talihsizliklerle, felaketlerle ve mahrumiyetlerle dolu günler başlamıştır. Yesügay Bagatur'un ölümünden sonra, Tayciyut kabilesinin başında bulunan Ambağay Kağanın çocukları (Turhulai Kiriltuh ve Todoyen-girte) kendileri için daha serbest ve başıboş bir faaliyet imkânı ortaya çıktığını hissettiler. Houlen ile araları açık olan

¹²⁹ Roux, *a.g.e.*, s. 71

¹³⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 20-22

¹³¹ Arshad İslam, “The Mongol Invasions of Central Asia”, *International Journal of Social Science and Humanity*, Vol. 6, No. 4, April 2016, s. 316

¹³² İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s. 13

¹³³ Mustafa Kafalı, “Cengiz Han”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VII, İstanbul 1993, s. 367

¹³⁴ Morris Rossabi, “Genghis Khan”, *Ansiklopedia of Asian History*, C. I, New York 1988, s. 496

Ambağay Han'ın dul karıları da onları kışkırtmaktan geri durmamıştır.¹³⁵ Kabilenin ileri gelenleri aralarında ki tartışmalar sonucunda “*Bu kadın ve çocuklarını burada bırakıp göç edin onları almadan gidin!*” diye söylediler. Ertesi gün Ambağay Kağanın oğulları Turhutai Kiriltuh ve Todoyen-girte ve diğerleri Onon Nehri boyunca akıntının ters istikametine doğru göç ettiler. Houlen ve çocukları geride bıraktılar. Honghotatlardan Çaraha- ebugan onları durdurmaya çalışsa da Todoyen-girte “*Derin su kurumuştur, parlak taş kırılmıştır!*” diyerek yollarına devam ettiler. Çaraha- ebugan'a da uyardığı için arkasından mızrakla yaraladılar. Çaraha- ebugan yaralı bir şekilde yatarken Timuçin onu görmeye geldi. Çaraha- ebugan babası tarafından toplanmış olan ulusu alıp götürürlerken ihtarda bulunduğunu ve sonunda da böyle bir muamele gördüğünü söyledi.¹³⁶

Houlen, azimli ve zeki bir kadındı. Yanında kalan az sayıda adamla gidenleri takibe koyuldu. Fakat hiçbiri geri dönmeyi kabul etmedi. Yüzüstü bırakılan bu kadın Kiyat kabilesinin sürülerinden hiç bir hak iddia etmeyerek Onon'dan uzak olmayan Burhan Haldun Dağı'nın eteklerindeki ormanlık yamaçlara ailesi ile birlikte yerleşmiştir. Çocuklarına bozkır aristokrasisinin kurallarını anlatarak, ortaya çıkan bu ağır durumdan kurtulmak için bütün gayretlerini harcamaları gerektiğini aşıladi.¹³⁷ Houlen yabancı hayvan ve moyilho meyvesi toplayarak çocuklarını besledi. Çocuklarını terbiye etti. Sudun ve çiçigina kökleri kazarak onları besledi. Yabancı soğanlarla beslenen çocuklar adeta han olmak için büyüdüler. Ot kökleriyle beslenen çocuklar disiplinli ve akıllı olarak yetiştiler. Soğan ve sarımsakla beslenen çocuklar yüksek asalet sahibi oldular. Olta ve kanca yaparak cebuge ve hadara balığı avladılar. Ağ yaparak küçük balıklar avladılar.¹³⁸

Günler ve aylar geçerken, Timuçin ile Yesügay'in diğer eşinden olan üvey kardeşi Bekter ile arasındaki rekabet artmıştır. Bir gün kardeşleri ile balığa çıkan Timuçin'in oltasına büyük bir balık takılmıştır. Balığı gören üvey kardeşleri balığı ondan alarak annelerine götürmüş ve Timuçin'i de annelerine şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine anneleri hepsini azarlamıştır. Bu olay Timuçin için bardağı taşıran

¹³⁵ Roux, *a.g.e.*, s. 74

¹³⁶ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 24

¹³⁷ Vladimircov, *a.g.e.*, s. 17-18

¹³⁸ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 25-26

son damla olmuş, hırsıyla annesinin yanından uzaklaşarak kardeşi Kasar'ı da yanına alıp Berker'i öldürmüştür. Bu olay sonrasında annesi her ikisine de oldukça tepki göstermiştir. Çünkü babalarından sonra aile güçsüz kalmış ve düşman kabileler fırsat kollamaya başlamıştır.¹³⁹

Fırsat kollayan bu kabilelerin en başında Tayciyutlar gelmektedir. Tayciyutlar kabilesinden Targutay Kiriltuk, yüzüstü bıraktıkları Yesügay Bagatur'un ailesinin mahvolmadığını, bu ailenin büyük oğlunun büyüdüğünü, kabiliyetli ve yiğit bir delikanlı olduğunu işitmiştir. Bu delikanlının günün birinde bir bahadır olup, kabilesi ve kendisi için bir tehlike olabileceğinin farkına vararak Timuçin'i ele geçirmeye çalışmıştır. Timuçin'in Bekter'i öldürmesini fırsat bilen Tayciyutlar bu durumu kendi lehine kullanıp şaşkınlık ve korku yaratan bir sefer düzenlemiştir.¹⁴⁰

Tayciyutlar kuşatması üzerine Timuçin ve ailesi gizlice kaçarak ormanda saklanmıştır. Tayciyutlar Timuçin'in kendilerine verilmesi dâhilinde diğerlerine dokunmayacaklarını söyleyince annesi Houlen, Timuçin'in kendilerinden ayrılmasını ve saklanmasını istemiştir. Timuçin Tayciyutların elinden kaçarak Tergune Tepesindeki ormana girmiş, bunu gören Tayciyutlar da peşinden gelerek ormanı kuşatmıştır.¹⁴¹ Timuçin üç gece ormanda bekledikten sonra çıkmaya karar verir. Atına doğru baktığında eğerinin ve göğüslüğünün çözümlü düşüğünü gördü. Bunu ilahi bir uyarı olarak algıladı ve üç gün daha saklandı. Altıncı gün çıkmaya karar verdiğinde beyaz bir kayanın çıkış yolunu kapattığını gördü. Bunu da kutsal bir uyarı olarak algıladı ve üç gün daha kaldı. Dokuz gün boyunca ormanda gizlenen Timuçin bir süre sonra açlıktan yorgun düşerek, ormandan çıkmaya karar vermiştir. Pusuda bekleyen Tayciyutlar onun zayıf anını kollamış ve ortaya çıkar çıkmazda yakalamışlardır.¹⁴²

Timuçin'in düşündüğü gibi onu öldürmemişler, kaçmasını engellemek için boynuna boyunduruk bağlamışlardır. Günler geçtikçe boynundaki boyunduruk canını çok acıtır hale gelmiştir. Bu duruma dayanamayan Timuçin Tayciyut kabilesinin düzenlediği bir törende kaçmayı planlamış ve onların içkili hallerinden faydalanarak

¹³⁹ Roux , *a.g.e.*, s. 77

¹⁴⁰ Vladimircov, *a.g.e.*, s. 21

¹⁴¹ Ali Bademci, *Cengiz ve Yasası Timur ve Tüzûkâtı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 41

¹⁴² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 30

kaçmayı başarmıştır. Timuçin'i gözetleyen kişi kendine gelir gelmez Timuçin'in yerinde olmadığını fark etmiş ve ormanda aramaya başlamıştır.¹⁴³ Boynundaki ağır boyunduruk ile daha fazla ileri gidemeyen Timuçin nehir kıyısına saklanmıştır. Daha önce onu gözetleyen ancak ona çok iyi davranan Sohan-şira onu görerek yanına gelmiş ve kaçmasını istemiştir. Onu arayanları farklı yere doğru yönlendirerek oradan uzaklaşmalarını sağlamıştır. Ancak Timuçin nereye gideceğini bilemediği gibi yorgunluktan bitap düşmüş ve sonunda kendisine yardım eden Sohan-şira'nın evine giderek yardım istemiştir. Sohan-şira onu görünce telaşlanmış ve takip edilmediğinden emin olunca çocuklarının baskılarına dayanamayıp onu boyunduruktan kurtarmıştır. Tayciyutlar, Timuçin'in ağır bir boyunduruk ile çok fazla uzaklaşamayacağını iyi bildiklerinden bir müddet sonra "*aramızda bir hain var onu saklıyor diyerek*" bütün obanın aranmasını istemişlerdir. Sohan-şira onu yün arabasının içerisinde saklamıştır.¹⁴⁴ Bütün evler ve arabalar aranırken Sohan-şira'nın da evini, arabasını aramışlardı. Sıra evinin arkasındaki yün arabasına geldiğinde, Sohan-şira: "*Bu sıcakta yün arabasına kim dayanabilir!*" dedi. Bunun üzerine adamlar aramayı bıraktılar. Adamlar gittikten sonra, Sohan-şira: "*Beni az kalsın kül gibi uçuracaktın, artık anan ve kardeşlerini aramaya git!*" dedi. Timuçin'in daha fazla başına bela açmasını istemediği için ona ak burunlu, kula renginde kısır bir kısrağı vererek gönderdi. Timuçin çit yaparak güçlendirdikleri araziye geldi. Ot üzerindeki izleri takip ederek Onon Nehri'nin yukarı mecrasına doğru yürüdü. Kimurha Nehri civarında bulunan Beder burnundaki Horçuhui Tepesinde kendi akrabalarıyla karşılaştı. Onlarla birlikte Burhan Haldun eteğindeki Gurelgu Dağı arasında, Sanggur Nehri civarında bulunan Hara-cirugen yakınlarındaki Kokonor etrafına yerleştiler.¹⁴⁵

Timuçin ailesiyle beraber Burhan Haldun Dağına göç ettiği sırada hırsızlar Timuçin'in ailesinin sekiz atını sürüp götürdüler. Bunu gören Timuçin, Belgütey'in ava götürdüğü ata binerek hırsızların peşine düştü. Timuçin yolda kendisine yardım eden yiğit bir delikanlıya rastladı. Bu yiğit Arulat Kabilesi'nden Naku Bayanın oğlu Boğurçi idi. Timuçin dönüşte Naku Bayanın çadırlarının bulunduğu yere uğradı.

¹⁴³ Roux, *a.g.e.*, s. 79

¹⁴⁴ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 42

¹⁴⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 33-34

İhtiyar adam delikanlılara dönerek: “*Siz delikanlılar, ileride de arkadaş kalınız, hiçbir zaman birbirinizden ayrılmayınız!*” diyerek öğüt verdi.¹⁴⁶

2.3. Timuçin’in Komşu Kabilelerle Mücadelesi

Moğollar, Çin ve İslam uygarlıkları arasında bir dizi küçük kabile ve devlet vardı. Bazıları Moğolların kendileri gibi göçebelereydi. Diğerleri kısmen yerleşmişlerdi ya da esasen Çin ve Orta Doğu arasında İpek Yolu denilen eski kervan yolları boyunca vaha zincirlerinde yaşayan tüccar topluluklarıydılar.¹⁴⁷

1175 yılına gelindiğinde Timuçin Kerayit hükümdarı Tuğrul’a bağlılığını iletmeye gitmişti. Zamanında Timuçin’in babasından yardım gördüğünü hatırlayan Tuğrul onu çok iyi karşılamış ve himayesine almıştır. Artık Tuğrul ve Timuçin müttefik olmuşlardı.¹⁴⁸ Kerulen Nehri yakınındaki Burgi Sahilinde otururken Houlen’in hizmetçisi Ho’ahçin yerin sarsıldığını ve Tayciyutların geldiğini söyledi. Bunun üzerine Houlen Timuçin ve diğer çocukları da uyandırarak hepsini birer ata bindirdi. Hepsi ata bindikten sonra Börte’ye at kalmadı.¹⁴⁹ Timuçin ve kardeşleri atlarına binerek Burhan yönünde harekete geçtiler. Ho’ahçin, Börte’yi oklu kara arabaya bindirerek gizledi. Tenggeli Nehri boyunca akıntının tersi istikametinde giderken, karşıdan gelen askerler yaşlı adamın etrafını sardılar. Kimlerden olduğunu sorunca Ho’ahçin Timuçin’in adamı olduğunu ve koyunları kırpmaya gittiğini işi bitiği içinde evine geri döndüğünü söyledi. Bunun üzerine askerler yollarına devam ettiler. Ho’ahçin hızlı hareket etmek isterken arabanın dingili kırıldı. Yaya orman içerisinden gidelim diye sesli konuşunca askerlerden biri arabada kim olduğunu sordu. Ho’ahçin yün olduğunu söylemesine rağmen arabanın arkasını açtıklarında Börte’yi buldular. Börte ile Ho’ahçin’i sürükleyerek ata bindirdiler¹⁵⁰ ve Timuçin’in otlar üzerine bıraktığı izleri takip ederek Burhan’a doğru yol aldılar. Burhan Haldun’a üç kere gidip geldikleri halde Timuçin’i bulamadılar. Çünkü arazi bataklık, sık orman ve yılanlarla dolu idi. Aslında Börte’yi kaçırmalarının sebebi bir zamanlar

¹⁴⁶ Vladimircov, *a.g.e.*, s. 23

¹⁴⁷ David Nicolle, *The Mongol Warlords Genghis Khan, Kublai Khan, Hulegu, Tamerlane*, Firebird books, 1990, s. 13-14

¹⁴⁸ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 268

¹⁴⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 38

¹⁵⁰ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 39

babası Yesügay'ın Houlen'i Çiledü'nün elinden almasıydı. Bunun intikamını düşünen Merkitler Burhan Haldun'dan inerek evlerine geri döndüler. Timuçin bunların gittiklerinden emin olunca Burhan Haldun da inerek göğsünü yumrukladı ve şunları söyledi:

Ho'ahçin ana gelincik gibi işittiği Kakım gibi gördüğü için hayatımı kurtarmak niyetiyle, bir yular başlığı olan bir atla geyik izlerini takip ederek, Karaağaç kabuklarından kulübelere sığınarak Burhan Tepesine çıktım. Burhan Haldun'un yardımıyla bir bitin hayatı gibi hayatım kurtuldu. Biricik hayatımı kurtarma niyetiyle yalnız bir atla sığın izlerini takip ederek, söğüt kabuklarından kulübelere sığınarak Haldun Tepesine çıktım. Haldun Burhan'ın yardımıyla bir kırlangıcın hayatı gibi hayatım kurtuldu. Bu sırada büyük korku da geçirdim. Bundan sonra Burhan Haldun için her sabah tapınmalıyım. Bunu neslim ve neslimin nesli böyle bilsin!¹⁵¹

Bu sözlerle Timuçin kemerini boynuna, şapkasını koluna asarak güneşe doğru döndü ve eliyle göğsüne vurarak güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe ve istiğfar etti.¹⁵² Bir süre sonra Timuçin ve kardeşleri Tuğrul Han'dan yardım istedi. Tuğrul Timuçin'e yardım etmeyi kabul etti. Tuğrul Camuka'ya da haber göndermesini ve Camuka Horhonah Deresi civarında bulunmasını istedi. Böylece Tuğrul Han iki tümenle sağ cenahtan hareket edecek, Camuka ise iki tümenle sol cenahtan yürüyecekti. Buluşacakları yeri Camuka karar verecekti. Timuçin ve kardeşleri evlerine döndükten sonra Hasar ile Belgütey'i Camuka'ya gönderdi ve şunları söyleyin dedi: *“Üç Merkit'linin yağmasına uğrayıp yatağım boş kaldı. Biz aynı nesilden değil miyiz? Öcümüzü nasıl alalım? Göğsümün yarısı parçalandı. Biz bir ciğerden olan akraba değil miyiz? Öcümüzü nasıl alalım?”* Ayrıca Tuğrul Han'ın da söylediklerini iletmesini istedi. Camuka bunları dinledikten sonra şunları söyledi:

Yatağının boş kaldığını duyunca kalbim sızladı. Göğsünün yarısının parçalandığını duyunca, ciğerim yandı. Öcümüzü alarak Uduyit ve Uvas Merkit'leri yok edelim, Börte'mizi kurtaralım. İntikamımızı alarak bütün Ha'at Merkit'leri ezelim, hatunumuz Börte'yi geri getirelim! Bellemeye

¹⁵¹Moğolların Gizli Tarihi, s. 40

¹⁵²Moğolların Gizli Tarihi, s. 41

vurulduğu zaman bunu bir davul sesi zanneden korkak Tokta şimdi Bu'urake'er'de bulunuyor. Kapaklı tirkeş sallandığı zaman serkeşlik eden Dayirusun şimdi Orhon ve Selenge arasındaki Talhun adasında bulunuyor. Muzır otlar rüzgârda sallandığı zaman kara ormana kaçan Ha'atai-darmala, şimdi Haraci-ke'er'de bulunuyor. Şimdi biz dosdoğru Kilho Nehri üzerinden sert otlar bol ve sağ olsun! Sal yaparak geçelim. Şu korkak Tokta'nın çadır bacasından girerek çadır direğini devirelim. Onun kadın ve çocuklarını tamamen yok edelim. Onun kutsal çadır direğini parçalayarak bütün ulusunu yerle yeksan edelim¹⁵³ diyerek Cengiz'e cevap gönderdi.

Tuğrul iki tümenini de alarak harekete geçti. Tuğrul Han burhan Haldun dağından geçerek, Kerulen Nehri boyundaki Burgi Sahiline doğru yürüdü. Timuçin ise Tunggelik Nehri'nin mecrasına giderek Tana Deresi civarında Burhan Haldun eteğine yerleşti. Tuğrul Han iki tümenlik ordusuyla Kimurha Deresi boyundaki Ayilharahana civarında Timuçin'le birleşti. Timuçin ve Tuğrul Han Onon menbaında ki Botohan-bo'orcid'e geldiklerinde Camuka belirlenen yere üç gün önceden gelmişti. Geç kaldıkları için Timuçin ve Tuğrul Han'ı takdir etti.¹⁵⁴ Daha sonra sal yaparak Kilho Nehri'ni geçtiler. Tokta- Beki'nin çadır direğini parçalayarak, kadın ve çocuklarını esir ettiler. Kutsal çadır direğini parçalayarak bütün ulusu yağma ettiler. Kilho Nehri üzerindeki balıkçıların Düşman geliyor söylemlerine karşı Tokta- Beki ile Uvas Merkitlerden Dayir-usun ve çok az insanla Selenge Nehri boyunca akıntının tersi istikametinde ilerleyerek Barhucin'e kaçtılar. Timuçin Börte! Börte! diye bağırırken kaçmakta olan bir kabileye rastladı. Bu kabilenin içinde olan Börte Timuçin'in sesini tanıdı ve arabadan indi. Timuçin'in yanına geldi. Camuka ve Tuğrul'a aradığını bulduğunu ve geceyi burada geçirmelerini söyledi.¹⁵⁵ Camuka ile çok iyi arkadaş olmalarına rağmen tarihte ikili iktidar nadiren iyi yürütülmüştür. Sorumlulukların paylaşılması bozkır uluslarında daha zordu. Timuçin çok zekiymi ve Camuka'yla birlikte devam ettiği takdirde fazla ilerleyemeyeceğini anlamıştı.¹⁵⁶

Tuğrul ve Cengiz Han için asıl tehlike 1201 yılında ortaya çıktı. Çok sayıda boy bir araya gelerek iki müttefikin gücünü kırmaya karar verdiler. Bu amaçla

¹⁵³ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 44-45

¹⁵⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 47

¹⁵⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 48-49

¹⁵⁶ Roux, *a.g.e.*, s. 94

Kerayitler, Tatarlar, Ungiradlar, Naymanlar, Merkitler, Oyradlar ve Tayciyutlar'ın bir boyu Camuka'yı "*Han*" olarak seçmeye karar vermişler ve bunu ona verdikleri "*Gürhan*" evrensel Han unvanı ile de tescillemişlerdi. Artık daha da güçlenen Camuka'nın ilk hamleyi yapmak için önünde hiçbir engeli kalmamıştı.¹⁵⁷ Olan bitenden haberdar edilen Timuçin Tuğrul'a haber verdi. Güçlerini birleştiren Tuğrul ve Timuçin, Camuka'ya karşı savaş kararı aldılar.¹⁵⁸

Kerulen Nehri boyunca akıntının tersi yönünde hareket ettiler. Timuçin Darıtay, Altan ve Huçar'ı öncü olarak gönderdi. Uçlar keşif kolları çıkardılar. Enegen-guiletud'e, Çekçer'e onunda ötesindeki Çihurhu'ya sabit bir keşif kolu çıkarıldı. Altan, Huçar, Saggum ve diğerleri Utkiya civarına geldiklerinde Çihurhu'ya çıkarılmış keşif kolundan biri düşman yaklaşıyor diye haber getirdi. Bilgi edinmek için durmadılar düşmana doğru hareket ettiler. Kim olduklarını sorduklarında Camuka'nın öncüleri olduklarını söylediler. Karanlık bastırıldığı için "*yarın çarpışalım!*" diyerek geri çekildiler. Ertesi gün iki tarafın ordusu Köyiten'de karşılaştılar. Her iki tarafta savaş nizamı aldılar. Camuka ile birlikte hareket edenler arasında sihirbazlıkla yağmur yağdırma gücüne sahip olan Buyiruh-han ve Huduha vardı. Onların büyü yapmasıyla yağmur yağmaya başladı, ardından da fırtına yağmuru kendi aleyhlerine çevirdi. Yağmurun yağması ile fırtınanın çıkması Tanrı'nın kötü bir işareti olarak yorumlayan Naymanlı Buyiruh-han Camuka'dan ayrılarak Uluhtat yönüne, Merkitli Tokta'nın oğlu Hutu Selenge tarafına, Oyradlı Hutuha-Beki Şisgis'e, ve Tayciyutlu A'uçu-ba'atur Onon istikametine gitti. Bu boyların kaçıp gitmesine çok kızan Camuka, Timuçin'in bu boyları yağmalamasına fırsat verdi. Ergune istikametinde çekilen Camuka'yı Tuğrul takip etti. Timuçin ise Onon istikametinde takip ettiği Tayciyutlar'a büyük bir darbe indirdi.¹⁵⁹ Timuçin'in Tayciyutlar üzerine gittiğini gören Camuka toparlanarak Timuçin'in arkasından harekete geçti. Kadınlara sürüleri toplayarak ormanın içine gitmelerini emreden Timuçin tepelere birlikler yerleştirdi. Düşman iki kat daha fazla bir güce sahipti. Bu yüzden Timuçin, Camuka'nın bataklık alana çekilmesini ve kendi askerlerinin de kuzeye çekilip aniden geri dönmelerini planladı. Planı başlarda başarılı olmuşsa da

¹⁵⁷ Grousset, *a.g.e.*, s. 203

¹⁵⁸ Roux, *a.g.e.*, s. 108

¹⁵⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 70-71

Camuka'nın izlediği strateji ile Timuçin kendi tuzağına düşmüş ve ok yağmuru altında boynundan vurulmuştur.¹⁶⁰

Boynundan yaralanan Timuçin çok kan kaybediyordu. Güneş batınca iki tarafta karşı karşıya yerlerinde kaldılar. Cengiz Han atından indi. En sadık adamlarından olan Celme, Cengiz Han'ın pıhtılaşmış kanını sürekli emiyordu. Gece yarısına kadar ağzını kanla doldurarak kanı içti ve tükürdü. Celme kimseye güvenmediği için Cengiz Han'ın başından ayrılmıyordu. Saat gece yarısını geçtiğinde kendine gelen Cengiz Han: 'susadım' dedi. Bunun üzerine Celme başlığını, kaputunu, çizmesini ve bütün elbisesini çıkararak düşman kampına koştu. Yük arabalarına bindi ve kısrak sütü aradı. Fakat bulamadı. Kısrak sütü bulamayınca bir arabadan içinde yoğurt bulunan büyük bir ağaç kap buldu. Yoğurt kabını getirdikten sonra su arayıp buldu ve yoğurdu suyla karıştırıp Cengiz Han'a içirdi. Han üç defa durup içtikten sonra gözleri aydınlandı ve oturduğu yerden doğruldu. Bu sırada gün iyice ağarmıştı. Celme'nin durmuş kanı eme eme tükürmesinden dolayı yerler çamur olmuştu. Bunu fark eden Cengiz Han *"Bu da nedir? Biraz uzağa tükürseydin ne olurdu?"* dedi. Bunun üzerine Celme: *"Sen rahatsızken ben uzağa gidersem, senden ayrılırım diye korktum. Acele iş görürken yuttuğumu yuttum tükürdüğümü tükürdüm, heyecan içinde karnıma da bir şeyler kaçtı"* dedi. Cengiz sözüne devam etti: *"Ben böyle yatarken, niçin çıplak bir vaziyette düşman içerisine koştun? Yakalanmış olsan benim durumumu söylemez miydin?"* Celme:

Benim düşüncem çıplak gidip herhangi birine yakalanmış olsaydım, onlara: 'sizin tarafa kaçmak istiyordum, bizimkiler fark edip yakaladılar ve öldürme niyetiyle bütün elbisemi çıkardılar. Bir fırsatını bulup kaçtım ve size geldim' diyecektim. Onlar bana elbise verip bakmış olurlardı. Ben de bir fırsatını bulup ata binerek dönmez miydim? Ben böyle düşündüm Han'ın susamış gönlüne yetişeyim diyerek bir anda karar verip hareket ettim¹⁶¹

diyerek cevap verdi. Celme'nin yaptığı bu iyiliği hiç unutmadı. Onu daha sonra general rütbesi ile mükâfatlandırdı.

¹⁶⁰ Devlet, a.g.e., s. 77

¹⁶¹ Moğolların Gizli Tarihi, s. 72-73

Gün ağardıktan sonra karşı tarafın askerlerinin dağıldığını gören Timuçin dağılmış olan askerlerini toplamaya gittiği sırada bir tepenin üzerinde bir kadının *“Timuçin!”* diye bağırdığını işitti. *“Bu bağıryp çağırın kadın kimin nesidir?”* diyerek kadının yanına bir adam gönderdi. Adam kimin nesisin diye sorduğunda kadın *“Ben Sorhan-şira'nın kızıyım. Adım Ha-da'an'dır. Kocamı askerler yakalayıp öldürmek istediler. Ölüm tehlikesi karşısında ben 'Timuçin bizi kurtarsın!' diye bağıryp çağırarak ağladım.”* Bu haberi duyan Timuçin Ha-da'an'ın yanına gitti ve ona sarıldı. Kocası askerler tarafından öldürülmüştü. Timuçin kaçan askerlerini topladıktan sonra ordusunun büyük bir kısmı orada geceledi. Ertesi gün Tayciyutlu Todoge'nin adamlarından Sorhan-şira ve Cebe geldi. Timuçin Sorhan-şira'ya dönerek *“Boynumdaki ağır ağacı yere atan; yakamdaki zillet ağacını çıkaran sizdiniz! Bu iş sizin gibi baba ve oğullara yakışacak bir hareketti, niçin geciktiniz?”* Sorhan-şira ise şu cevabı verdi:

Ben içimden çoktan beri sana itimat besliyordum, fakat nasıl acele edebilirdim? Acele ederek daha erken gelmiş olsaydım Tayciyutların ileri gelenleri benim geride kalan kadın ve çocuk, sürü ve erzakımı yel gibi uçurmuş olurlardı. Bunu düşünerek acele etmedik ve seninle birleşmek için ancak gelebildik dedi.¹⁶²

Timuçin dediklerinin doğru olduğunu düşündü ve sözüne devam etti. *“Köyiten'de düşmanla karşılaşır savaş nizamı alırken oradaki sırtın yukarisından bir ok gelip benim savaş atım olan ak ağızlı kulağımın boyun kemiğini parçalamıştı. Bu oku dağın arkasından kim attı?”* diye sordu. Buna karşılık Cebe: *“Bu oku dağın arkasından ben attım. Şimdi Han beni öldürtürse, benden ancak bir avuç kirli toprak alır.”* Affedilirse Han'ın önünde: *“Derin suları geçerek, parlak taşları kırarak düşmana doğru atılırım. İlerle! dediğin yerde mavi taşları kırarak, saldır dediğin yerde, kara taşları parçalayarak düşmana saldırırım!”* diye cevap verdi. Timuçin şu şekilde buyurdu:

Düşmanca hareket eden bir kimse, öldürdüğünü ve düşmanlığını gizler ve konuşurken içinde saklar. Fakat bu adam öldürdüğünü ve düşmanlığını gizlemiyor, onu bizzat anlatıyor. Bu arkadaş olmaya layık bir

¹⁶²Moğolların Gizli Tarihi, s. 74

kimsedir. Onun adı şimdiye kadar Cirho'adai idi. Benim savaş atım olan ak ağızlı kulağımın boyun kemiğini parçaladığı için ona Cebe ismini veriyorum. Seninle birlikte savaşalım. Cebe adını taşıyarak benim yanımda yürü dedi.¹⁶³

1202 baharı Cengiz Han Tatar boyları ile (Ak Tatar, Alçi Tatar, Tutagud Tatar, Aluhai Tatarlar ve Tete Tatarlarla) Dalan NemürGES denilen yerde karşılaştı. Timuçin çarpışmadan önce hüküm belirledi:

Düşmanı yenersek, ganimet üzerinde durmayalım. Galip geldiğimiz takdirde ele geçen ganimet artık bizim olacağı için paylaşabiliriz. Düşman bizi geri çekilmeye mecbur ederse, hücumla başladığımız yere kadar ricat ederek mevzi alalım, Bu yerde mevzi almayanları idam edelim! diye bir yasa ilan etti.¹⁶⁴

Dalan NemürGES denilen yerde Tatarlarla çarpışarak püskürttü. Arkalarından kovalayarak, Ulhui Şilügelcid denilen yerde ele geçirip peşlerine takıldı. Ak Tatar, Alçi Tatar, Tutagud Tatar ve Aluhai Tatarların erklilerini (yüksek soylularını) ezip halklarını yönetimi altına alınca, belirlediği hükmü Altan, Huçar ve Daritay çiğneyip, ganimete sarılıp çarpışmadan geri kalmışlardı. Bunu gören Cengiz verilen sözde durmadılar, belirlenen hükme uymadılar diye Cebe ile Kubilay'ı yollayıp ele geçirdikleri ylık ve eşyanın hepsini toplatıp aldırdı. Cengiz Han, Tatarların hepsini hâkimiyeti altına aldıktan sonra, halkına ne yapacağı ile ilgili karar almak için büyük bir danışma toplantısı yaptı ve şu kararı aldılar: *“Tatarlar eskiden beri dedelerimizi ve babalarımızı öldürmüşlerdir. Dedelerimizin ve babalarımızın intikamını alarak, Boyları dingilbaş çivisine müsavi olanlarını tamamıyla imha edelim. Son neferine kadar yok edelim! Kalanlarını köle yaparak her tarafa dağıtalım.”* diye danışıp belirleyerek, evden çıktığında bir Tatar olan Ih-Çeren Belgütey'e sizler aranızda ne danıştınız diye sorduğunda¹⁶⁵ Belgütey: *“Hepinizi dingil tekeriyle ölçüp ondan uzun boyluları kırmaya karar verdik”* dedi.¹⁶⁶ Belgütey'den bu sözleri işiten Ih-Çeren bu sözleri bütün Tatarlara bildirince, onları

¹⁶³Moğolların Gizli Tarihi, s. 75

¹⁶⁴Moğolların Gizli Tarihi, s. 82

¹⁶⁵Moğolların Gizli Tarihi, s. 82

¹⁶⁶ Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970 s. 13

dayanışmaya çağırıldı. Onları idam etmeye gelen bir hayli fazla Moğol askerini öldürerek büyük kayıplar verdirmişlerdir. Nihayetinde Moğollar Tatarları dingille eşleştirip kırıp bitirmişlerdir. Cengiz Han, bundan sonra İh-Çeren'in iki kızını da kendine eş olarak alırken, Belgütey'in de meclise girmesini yasaklayarak cezalandırmıştır.¹⁶⁷

1202 yılında Timuçin Tatarlarla mücadele ederken, Tuğrul Han Merkitlere karşı savaş açmıştı. Tokta-Beki'yi Barhucin-Tokum'a kadar takip etmiş, Tokta-Beki'nin büyük oğlunu öldürmüştü, diğer iki oğlunu, kadınlarını, iki kızını ve Merkit halkını esir almıştı. Tuğrul Han bu ganimetten Timuçin'e hiçbir şey vermedi. Bu olaydan sonra Timuçin ve Tuğrul birleşerek Naymanlar üzerine sefere gittiler. Savaş sırasında Uluhtah civarındaki Sohoh Nehri civarında mevzi alan Nayman Hükümdarı Buyruk Han daha fazla dayanamayacağını anlayınca Altay Dağları'na doğru çekildi. Buyruk Han'ı takibe koyulan Timuçin ve Tuğrul Altay üzerinden geçerek Humşingir'deki Urunggu Nehri boyunca akıntının tersi istikametinde yol aldılar. Kişilbaşı Gölü civarında Buyruk Han'ı yakaladılar ve orada onu öldürdüler. Oradan döndükleri sırada Nayman muhriplerinden Kokse'u-Sabrah, Bayidarrah-Belçir'de ordularını hazırlayıp savaşa hazır bir biçimde bekliyorlardı. Timuçin ve Tuğrul'da ordularını savaş nizamına soktukları sırada hava aniden karardı ve savaş ertesi güne kaldı. Tuğrul belirli noktalara ateş yakarak Timuçin'i orda bırakıp kaçtı. Geceyi orda geçiren Timuçin sabah kalktığında Tuğrul'u göremeyince “*Bunlar bize yanmış yemek gibi muamele ediyorlar*” diyerek oradan kalktı. Tuğrul'un geçtiği yollardan geçerek Sa'ari-ke'er'e yerleşti. Timuçin Naymanların niyetini anladı ve onlara bir daha itimat etmedi.¹⁶⁸

Kokse'u-Sabrah Tuğrul'u takip ederek ona ağır kayıplar vermiş, hatta oğlu Senggün Naymanlar esir düşeceği sırada Timuçin kurtarmıştır. Düşmanlarına karşı beraber hareket eden Tuğrul ve Timuçin'in arasının açılmasına bir kız isteme olayı sebep olmuştur. Oğlu Cuci için Tuğrul'un kızı Ça'ur-Beki'yi istemiş, kendi kızı Koçin-Beki'yi de Tuğrul'un oğlu Senggün'e vermeyi teklif etmiştir. Fakat bu istek

¹⁶⁷Moğolların Gizli Tarihi, s. 83

¹⁶⁸Moğolların Gizli Tarihi, s. 85-86

Kerayitler tarafından kabul görmemiştir.¹⁶⁹ 1203 yılında boş durmayan Camuka Naymanları kışkırtmaya çalışmış, Senggün ise babası Tuğrul'un aklını çelerek Camuka ile birlikte Timuçin'e bir suikast düzenlediler.¹⁷⁰ Bunu haber alan Timuçin akşam oradan ayrılarak Mao undur Dağı'nın kuzeyine doğru hareket etti. Burada güvendiği adamlarından Celme'yi bırakarak Halahalcit Çölü'ne geldiler. Düşmanın geldiğini haber alan Timuçin hemen oradan uzaklaştı. Tuğrul ve Camuka birlikte hareket ediyordu. Tuğrul yaşlı olduğu için ordunun komutasını Camuka'ya vermişti. Ancak Tuğrul'un oğlu Senggün babasının emirlerini dinlemeden saldırıya geçmiş, kısa bir süre sonra da yüzüne gelen okla yaralanmıştır. Onun yaralandığını gören Kerayit askerleri etrafını sararak saldırıdan vazgeçmişlerdir. Bu zaafi gören Cengiz Han, hemen saldırıya geçerek onlara ağır kayıplar verdirmiştir. Ancak hava karardığı için savaşı sonlandıramadan geri çekilmiştir. Oğlunun yaralandığını gören Tuğrul savaşa devam edemeyeceğini anlayarak savaş alanından geri çekilmiştir.¹⁷¹ Timuçin Çeçer-Ündür Dağları yanında Ong Han'ı ansızın bastı. Şiddetli bir çarpışmadan sonra Ong Han ve oğlu kaçtılar. Naymanlar toprağına varınca Ong Han, Onosun adındaki bölgede iki Nayman zabiti tarafından öldürüldü. Oğlu Senggün ise Tibet'e sığındı. Bir müddet sonra Senggün'e karşı isyan eden Tibet halkı yüzünden Hotan ve Kaşgar bölgesine kaçtı. Burada ailesi Kara Kılıç denilen bir Türk kabilesi tarafından öldürüldü.¹⁷²

Kerayitler'e karşı kazandığı zaferden sonra 1204 yılında Naymanlar üzerine yürüdü ve Burhan Haldun Dağı'nın batısında Nayman hükümdarı Tayang Han'ı ağır bir mağlubiyete uğrattı. Han'ın oğlu Küçlüg Karahıtay (Kitan) bölgesindeki Tian-şan Dağlarına kaçmıştır.¹⁷³ Aynı yıl içerisinde Haradal-huca'ur civarında Merkitli Tokta-Beki'yi de yendi.¹⁷⁴ Camuka da ormanlık alana kaçarak izini kaybettirmişti. Daha sonra Camuka adamları tarafından ihanete uğrayıp Timuçin'e teslim edilmiştir. İhaneti affetmeyen Timuçin adamların hepsini idam ettirmiş,¹⁷⁵ eski dostu Camuka'yı da soylulara yakışır biçimde beli kırılarak idam ettirdi ve onun isteğıyle

¹⁶⁹ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 268

¹⁷⁰ Roux, *a.g.e.*, s. 117

¹⁷¹ Kafalı, *a.g.m.*, s. 367

¹⁷² D'ohsson, *a.g.e.*, s. 51

¹⁷³ Grousset, *a.g.e.*, s. 208

¹⁷⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 123

¹⁷⁵ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 130

cenazesi yüksek bir yere defnedildi.¹⁷⁶ 1205 yılında Timuçin tekrar harekete geçerek elinden kaçan Tokta-Beki'nin peşine düştü. Yapılan mücadelede Tokta-Beki vücuduna aldığı bir okla orada öldü. Birçok Naymanlı ve Merkitli kaçarken Erdiş Nehri'nde boğuldular. Naymanların yanında yer alan Camuka bütün milletini kaybetmiştir.¹⁷⁷

2.4. Timuçin'in Kağan Seçilmesi

Timuçin kendisini destekleyen ve candan bağlı bir grup ileri görüşlü bagatur ile birlikte birbiriyle sürekli mücadele eden kabilelerin yarattığı kargaşaya son vermek, aynı zamanda Moğolların ilkel feodal toplumsal yapısı üzerine emperyal kurumlar tesis etmek amacıyla harekete geçtiler. Hedef kademe kademe başarıya ulaşırken, ilk olarak en yakın kabileler Timuçin'in otoritesini tanıdı.¹⁷⁸

1206 yılında Nayman Tayang Han, Ong Han ve Kutuku- Beki başta olmak üzere bütün bozkır kavimlerine boyun eğdiren Timuçin, Onon Irmağı kıyısında dokuz parçalı ak tuğ diktirdi. Büyük bir kurultay toplayan Timuçin, soy, kabile ve aşiretlerden kaynaklanan unvanları ve kişiler ya da gruplar arasında hiyerarşik ilişki meydana getiren ayrıcalıkları kaldırdı. Kendisine cihan hükümdarı, göklerin oğlu, güçlü, mükemmel savaşçı gibi anlamlara gelen "Cengiz" unvanı verilerek kağan ilan edildi.¹⁷⁹ Cengiz unvanının Moğolca şekli Çinggis'tir. Moğolcadan Türkçe'ye geçen kelimelerin sonundaki "s" sesi "z" ye dönüşmüştür. Baştaki "c" harfi de Moğolca da "ç" olarak yazılmıştır. Türk lehçelerinde bu isim Çinggis, Çıngız, Çingiz, Cengiz olarak yazılmıştır.¹⁸⁰ Bazı rivayetlere göre Çingiz'in bu adı alması bir "cin" kızından doğmasından dolayıdır. Diğer bir rivayette Timuçin'in Kerulen Nehri kenarında Aruladlar tarafından kağan ilan edilmesinden sonra çadırın önünde bulunan bir taşın üzerine üç gün boyunca bir kuşun tünemesi ve Çingiz, Çingiz diye

¹⁷⁶Moğolların Gizli Tarihi, s. 133

¹⁷⁷ Ağaldağ, a.g.m., s. 269

¹⁷⁸ George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. (Doğukan Mızrak Egemen Ç. Mızrak), Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 83

¹⁷⁹ Kafalı, a.g.m., s. 368

¹⁸⁰ Ağaldağ, a.g.m., s. 269

bağdırdıktan sonra uçması, halk tarafından semavi bir işaret kabul edilmiş ve üçüncü gün sonunda Timuçin Cengiz kağan olarak tanınmıştır.¹⁸¹

Cengiz, aslında Camuka ve Tuğrul'un ölümünden sonra bütün Moğolistan'ın hâkimi olmuştur. Kurultaydan hemen sonra Moğollar, 1206 yılında ilk hücumlarını ve dünyaya ilk açılma hamlelerini Moğolistan dışına yaptılar. Naymanları ansızın bastıran Cengiz 1209 yılında yaptığı hamle ile Tangutları yıllık vergiye bağladı. Daha sonrada bunları Çin ve Mançurya seferleri izledi.¹⁸² Cengiz Han Orman Halkları ve göçebeleri hâkimiyet altına almadan zengin ülkelere sefere gidilmesinin uygun olmayacağını anlamış 1206'da Nayman, Oyrat ve Kırgızları yenmiş, 1211'de Kuzey Çin'deki Karahıtaylarla Tangutlara karşı savaşarak Pekin'i almış, (1214) generallerinden Muhali de Sarı Irmağın kuzeyindeki bölgeleri zapt ederken (1217), Kubilay Karluklar üzerine gitmiştir. Karluk Han'ı Aslan han Cengiz'in kuvvetlerine karşı koyamayacağını anlayınca Cengiz'e teslim olmuştur. Doğu Türkistan'daki Uygurlar ve Almalık hükümdarı Bozar da Cengiz'e teslim olmuştur.¹⁸³

¹⁸¹ Osman Turan, "Çingiz Adı Hakkında", *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1941, C. V, S. 19, s. 269

¹⁸² H.Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 48

¹⁸³ Ahmet Temir, "Moğol (veya Türk - Moğol) Hanlığı", *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, s. 259

İKİNCİ BÖLÜM

3. CENGİZ HAN'IN SAVAŞLARI

3.1. Cengiz Han'ın Seferleri Öncesinde Asya ve Ortadoğu'daki Siyasi Durum

Timuçin'in devasa bir imparatorluk meydana getirebilmek için büyük felaketler yarattığı bilinmektedir. Bu büyük felaketler aynı zamanda yenilikleri de beraberinde getirmiştir. Timuçin kalabalık ve kudretli olan sülaleleri ve bunların yarattıkları gümrükleri yıkmış ve en sonunda kendi istediği gibi yepyeni bir dünya düzeni kurmuştur.

Kurulan devletin sınırlarını oğulları ve torunları genişletmiştir. Timuçin devleti kurduğu sıralarda Asya ufak feodal devletlere bölünmüş şekilde bulunmaktadır. İç Asya sahasında ise Karahıtaylar bulunmaktadır. 907'de T'anglardan sonra kurulan Kidan devleti 1125'de ikiye ayrıldı. Kidanların batıya giden kolu Karahıtay olarak Tiyanşan'ın orta kısmında yaşamıştır. Çin'in güneyinde ise Song/ Sung sülalesi bulunmakta idi. Bu da 960'larda kurulmuş ve Kubilay'ın 1279'daki istilasına kadar devam etmiştir. Çin, kuzey ve güney Sunglar olmak üzere ikiye ayrılmış, Kuzeyi 1127'de Jin'ler, güneyi ise Kubilay tarafından 1279'da yıkılmıştır. Kuzey Çin bölgesinde Chin (Jin) sülalesi bulunuyordu. İslam kaynakları bunlara Altın Han, Türkler ise Çürçit demişlerdir. 1204 de Cengiz bunları da ortadan kaldırmıştır. İslam ülkelerinde ise, İran sahasında birçok devlet bulunuyordu. Bunların başında Abbasi Devleti geliyordu. Timuçin devleti kurduğu sırada Nasir, Zahir, Müstansır ve Müstasım baba oğul sülaleleri vardı. Aral'ın güneyi olan Hârizm sahası ve Batı Türkistan'ın birçok yerinde Hârizmşahlar hâkimdi. Hindistan'da Memlük denilen Delhi Sultanları, Afganistan sahasında ise Gurlular bulunuyordu. Bingale de Khalaç Türklerinin sultanlığı vardı. Timuçin ilk yıllarında Hârizmşahların başında Muhammed Tekiş bulunmaktaydı. Daha sonra Alâaddin Muhammed başa geçti. Alâaddin Muhammed'in oğlu Celâleddin, Hârizmşahların batısına hâkimdi. Bağdat taraflarına hâkim olan Abbasilere kadar arada çeşitli devletler ve atabekler bulunuyordu. Bunların başlıcaları; Musul Atabekleri, Halep, Sincar, Şam Atabekleriydi. Diyarbekir'de Artukoğulları bulunmaktaydı. Ahlât'ta bir Ermeni

krallığı, Azerbaycan'da Arran taraflarında Şeddadoğulları bulunuyordu. Bunların kuzeyinde Şirvanşahlar vardı. Anadolu'da da Anadolu Selçuklu Devleti bulunuyordu. Sivas–Malatya tarafları Danişmend oğullarının idaresinde idi. Erzincan'da Mengücek oğulları, Erzurum taraflarında Saltuk oğulları bulunuyordu. İran Azerbaycan'ı taraflarında Atabeklerden Eldeniz oğulları vardı. Güney İran yani Fars'da Salgurlular, Luriştan'da Hezâresb Atabekleri, Diyarbekir–Musul taraflarında İnaloğulları vardı.¹⁸⁴

Görüldüğü üzere Timuçin devletini kuracağı sahada irili ufaklı birçok devlet bulmaktaydı. Bu devletlerin hükümdarları kimi zaman başarılı kimi zamanda başarısız olmuşlardır. Sonuç olarak Timuçin bütün bu irili ufaklı devletleri yıkarak ülkesinin sınırlarını genişletmiş, büyük Moğol İmparatorluğunu başarılı bir şekilde kurmuştur.

13. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Moğollar Eski Kıtayı alt üst ettikten sonra fetihlerini doğuda Kore'den batıda bulunan Almanya'ya kadar uzattılar. Moğollar kendilerine düşman olan kabileleri affetmemiş ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuşlardır. Kalabalık şehirleri moloz yığınına çevirerek, kültür merkezlerini yok etmişlerdir.¹⁸⁵

Moğol İmparatorluğunun sınırlarını genişletmek amacıyla doğuda Tangut, Kore ve Mançurya, Batıda da Karahıtay ve Hârizmşah devleti üzerine sefer düzenlemiştir. Bu seferler sonucunda Hârizm, Maveraünnehir, Horasan Cengiz İmparatorluğunun bir parçası oldu. Biz de Moğolların yaptığı seferler hakkında ayrı ayrı bilgi vermeye çalışacağız.

3.2. Cengiz Han'ın Tangut Seferi

Çin'in güneyinde iktidarda yerli bir hanedan olan Songlar vardı. Çin'in büyük bölüme Mançurya'dan inen Tunguz ırkından Cürcetler egemendi. Başlarındaki hükümdara Çince Jin'den alınma bir adla "*Altın Hükümdar*" deniliyordu. Pekin'deki başkentlerinden Sarı Irmağın zengin alanlarında, bereketli

¹⁸⁴ A. Zeki Velidi Togan, *Cengiz Han (1155-1227)*, (1969-70 Kış Söğestresi Teksir nüshasıdır), Komen Teksir Bürosu, 1969, s. 4-5

¹⁸⁵ Masudul Hasan, *History of Islam (Classical Period 1206-1900 C.E)* Volume II, Islamic Publicatins Ltd, Pakistan 1988, s. 1

balçıklarda onların sözü geçerdi.¹⁸⁶ Çoğu zaman Minyak İmparatorluğu olarak adlandırılan ve Tibet kökenli, az çok Çinleştirilmiş bir ulusu oluşturan Tangut Krallığı ya da Hsi- Hsia Devleti XI. yüzyılda Kuzey Çin İmparatorluğu sınırlarında kurulmuştur. Bu sağlam devlet Ordos Ülkesi adı verilen Sarı Irmak'ın, Hoang-ho kıvrımını, güneyde Tibet'e kadar olan kısmı, batıda ise Uygur ülkesine kadar olan bölgeyi kapsıyordu.¹⁸⁷ Çin her zaman bu bölgeyi istila etmeyi düşünse de Hsi-Hsia (Tangut) Devleti, ticari ilişkiler kurmaya çalışan kuzey göçebelerinin de eskiden beri dikkatini çeken bir yer olmuştur. Cengiz Han da kendisi tarafından birleştirilen kuzey bozkır göçebelerinin adıyla şimdi ki Çin'in kuzey-batı bölgelerini işgal eden Hsi-Hsia üzerine bir sefere çıkma kararı almıştır.¹⁸⁸

Her zaman ki gibi dikkatli ve sistemli bir şekilde hareket eden Cengiz Han, Çin topraklarının işgaline Hsi-Hsia üzerine düzenlediği bir saldırıyla başladı. Bunun pek çok sebebi vardı ama her şeyden önce, Cengiz Han ilk defa bir yerleşik halkla savaşacaktı ve nelerle karşılaşacağını ya da karşılaşacağı sorunları nasıl çözeceğini bilmiyordu. Çin'de ki üç devletin en güçsüzü olan Hsi- Hsia bunları öğrenebilmek için en uygun bir yer gibi gözüküyordu. Dahası her biri bu krallıkla ilişki içinde olan Öngütler, Kerayitler, Naymanlar ve Uygurlardan Hsi-Hsia'yla ilgili önemli istihbarat bilgileri elde etmişti. Bir başka açıdan bakıldığında Çin'de ki en tehlikeli düşmanı olarak Jinleri görüyordu ve onlara saldırdığında arkasındaki Hsi-Hsia'nın kendisi için bir tehdit oluşturmayacağından emin olmak istiyordu. Cengiz Han Çin'e harekete geçmeden önce, Çinlilere komşu olan Öngütlerin de kendisine sadık kalacağından emin olmak zorundaydı. Hem Hsi-Hsia hem de Jin İmparatorluklarının Çin'e girdiğinde onu sırtından vurmaları için Öngütlerle anlaşmaları mümkündü. Cengiz Han'ın sadık bir kulu olan Öngütlerin önceki Hanı Alakuş Tegin öldürülmüştü. Bağlılıklarını güçlendirmek için Cengiz Han Alakuş Tegin'in ilk ardılıyla kızlarından birini (Alagay Beki), ikinci ardılıyla da torunlarından birini evlendirdi. Alagay Beki girişken bir kadındı ve naip olarak Öngütleri bir süre bizzat kendisi yönetti.

¹⁸⁶ Rene Grousset, *Cihan Fatih Cengiz Han*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 173

¹⁸⁷ Roux, *a.g.e.*, s. 157

¹⁸⁸ Vladimircov, *a.g.e.*, s. 70

Moğollarla Öngütler arasındaki bağ sonraları Cengiz'in kızları ve Öngüt Hanları arasında yapılan başka evliliklerle de güçlendirildi.¹⁸⁹

1209 yılında Gobi Çölü'nden ilerleyen Moğollar, sol tarafında dağlar olmasına rağmen güneye doğru ilerleyerek dağların arasından Hsi-Hsia'ların başkenti olan Yinchuan giden tek geçidi savunan bir kaleye vardılar. Cengiz'in zamanında yol, suları yazın kuruyan bir nehrin yatağından, nehrin sularının aktığı zamanlarda ise zeminin yumuşak bir şekilde yalnızca 100-150 metre yükseldiği dağın yanından geçerek ilerliyordu. Atlıların sarp tepelerden geçmesi hem çok zordu hem de ciddi bir zaman kaybına sebep oluyordu. Bu yüzden geçit, ilerleyebilecekleri tek yoldu. Bunu bilen Hsi-Hsialar kaleyi 70 bin kişilik bir kuvvetle korumaktaydı. İki ay gibi bir bekleyişten sonra Moğollar savaş alanlarında kullandıkları taktiklerini uyguladılar. Yem olarak küçük bir birlik bıraktıktan sonra çekiliyormuş gibi yaparak dağların eteklerine gizlendiler. Bu hileye kanan Hsi-Hsialar ufak birliği yok edecek diye kaleden çıktılar ve tuzağa düşerek pusuda bekleyen esas Moğol güçleri tarafından yok edildiler. Böylece Hsi-Hsia başkentine giden yol açılmış oldu.¹⁹⁰

Li An-şuan çok iyi korunan bir şehirdi. Hsi-Hsia Kralı Ngan-tsiuan Moğol ordusuna karşı veliaht prensi çıkardı, fakat o da yenildi. Kuşatma Ning-hsia'ya kuruldu. Cengiz Han hükmedemediği Sarı Irmak'ı taşımak için yönünün değiştirmeye çalıştı, ancak ele geçirdiği esirler nehre dayanabilecek bentler yapamamışlardı. Yağmurlar sellere sebep oldu, taşkınları büyüttü ve Moğol kampları sular altında kaldı. Cengiz için kuşatmayı kaldırmaktan başka çare yoktu.¹⁹¹ Hsi-Hsia liderleri de Cengiz'in bu yaptıklarına karşı kararsız kalmış, düşman geri çekilmemiş ve tüm tarım alanları sular altında kalmıştır. Jin İmparatorluğundan da yardım gelmeyeceği anlayan Tangut İmparatoru Cengiz ile anlaşma yoluna giderek kızını ona verdi. Vergi olarak da develer, şahinler, top top kumaşlar verdi. Cengiz de ihtiyaç duyduğunda tekrar vergi alabileceğini düşünerek ordusunu geri çekti. Cengiz

¹⁸⁹ Hartog, *a.g.e.*, s. 64

¹⁹⁰ Nadir Devlet, Avrasya Fatih Cengiz Han, Başlık Yayınları, s. 117-118

¹⁹¹ Roux, *a.g.e.*, s. 158

Han beklediği o büyük zaferi kazanamasa da eli boş dönmemişti. Hsi-Hsialarla bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşma Cengiz Han'ın yaptığı ilk uluslararası anlaşmadır.¹⁹²

3.3. Jin (Cürcen) Hanedanlığı

Hsi-Hsiaları (Tangut) yenilgiye uğratan Cengiz Han Çin'in ana topraklarını da ele geçirmiş oluyordu.¹⁹³ Mart 1211'de Kerülen Nehri kıyısında bir kurultay toplayan Cengiz Han Çin'e daha doğrusu hükümdarlarının Çince Kin (Jin/Tsin) "altın" adını taşıdığı, Moğolların Altan Han yani "Altın Han" olarak çevirdikleri Jin Hanedanlığı üzerine sefere çıktı.¹⁹⁴ Tunguz kökenli bir ulus olan ve Altay dil ailesine mensup Moğollarla uzaktan akraba olan Cürcenler, Liao olarak adlandırılan Proto Moğol Kitanlarını Kuzey Çin'den kovmuşlardır. Kaçanlar Doğu Müslüman dünyasının topraklarına girerek orada Budist bir Hanedanlık olan Karahıtay Hanedanlığı'nı kurmuşlardı.¹⁹⁵

Bu sırada Jin İmparatorluğundan bir elçilik heyeti Cengiz Han'ın sarayına gelerek yeni imparatorlarını ilan edeceklerini ve onun elçilik heyetine karşı saygı ile eğilmesini istediler. Jin İmparatorluğu uzun yıllardan beri göçebe halkların bir kısmını kendisine tabi kılmış hepsini barbar olarak görmüştür. Cengiz Han'ın şüphesiz şöhreti onlara kadar ulaşmıştı ama böyle yaparak eski etkilerinin devam edip etmediğini öğrenmek istemişlerdi. Cengiz Han elçilere "Ortak Krallığın Tanrı tarafından belirlendiğini sanıyordum. Ancak Prens Wei gibi zayıf bir adam nasıl seçildi ve ben neden ona yaltaklanayım?" diyerek çıkıştı.¹⁹⁶

Cengiz Han'ın Prens Wei'yi küçük görmek için haklı sebepleri vardı. Yeni Jin ülkesi imparatoru, ülkesini 3 milyon Cürceci, 40 milyon Çinli köylüye hükmettiği ve halkının ekonomik çöküntü ve kıtlık yüzünden her geçen gün güçten düştüğü, güvensiz bir şehirden yönetiyordu. Birkaç üst düzey Jin yetkili ve Jin'in tebaası yapılmış olan bir Kitan lideri, fırtınanın hangi yönden patlayacağını hissederek sahip oldukları değerli bilgilerle çoktan Moğollara iltica etmişlerdi. Otlak ve tarım arazileri

¹⁹² John Man, *Cengiz Han Yaşamı Ölümü ve Yeniden Dirilişi*, Yakamoz Yayınları., s. 161

¹⁹³ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1983, C. 1, s. 240

¹⁹⁴ V.V Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri* (haz. Hüseyin Dağ), Çağlar Yayınları, Ankara 2004, s. 108

¹⁹⁵ Roux, *a.g.e.*, s. 160

¹⁹⁶ Devlet, *a.g.e.*, s. 121

arasından geçen bir yolun her iki tarafından kontrol eden, sınır kabilesi Öngütler, Moğollara bu geçidi engellenmeden kullanabileceklerini bildirmişlerdi.¹⁹⁷

Cengiz Han hususi vaziyetleri ve yüksek kültür seviyeleri sayesinde Jin Devletine dair çok değerli tanıklar verebilecek bir durumda olan bazı kimselerin bilgisinden faydalanmayı da bildi. Bunlar Müslüman tacirlerdi. O devirde Çin'in Orta Asya ile olan bütün ticareti bunların elinde idi. Bunlar, bütün yolları olduğu gibi iş yapmak zorunda oldukları memleketlerin durumunu da iyi biliyorlardı. Çeşitli memleketlerde pek çok dostlukları ve bağları vardı. Moğollar ve Çin ile ticaret eden Müslüman tacirler, yalnız Müslüman Orta Asya'yı değil, uzak bozkırları da, Moğolistan dağlarını da, Çin'in zengin eyaletlerini de bilen o devirde az rastlanır insanlar çevresine mensuptular. Cengiz Han bu sınıf insanlarla tanışmak ve onların kendi gayesi için olan kıymetlerini takdir etmek gayesini çoktan bulmuştu. Öte yandan Müslüman tacirler Cengiz Han'ın adil ve cömert bir hükümdar olduğuna değil, kendi menfaatlerinin Moğol hakanının menfaatleriyle birleştiğine inanmak fırsatını da buldular. Tacirler Cengiz Han'ın kurduğu düzenin yerleşip kuvvetleşmesiyle uzak ülkelerle ticari münasebetlerin nasıl koyulaşacağını ve ticaret kârlarının nasıl arttığını görmüşlerdi. Cengiz Han'a gelince, o da kendi hesabına tacirleri göçebelerin daima muhtaç olduğu devletin başına geçirilen bozkır aristokrasisinin bilhassa ihtiyaç duymaya başladığı medeni memleketlerin çeşitli istihsal maddelerini onun devletine getiren değerli birer şahsiyet olarak görüyordu. İşte bu menfaat birliği ve meselenin karşılıklı anlayışıdır ki Cengiz Han'ın baba dini Şamanizm'e bağlı kalmakta devam eden Moğol bozkır aristokratlarının Müslüman sermaye sahipleriyle ittifakını doğurmuş ve bunları Moğol fatihinin sadık birer taraflısı haline getirmişti.¹⁹⁸

Cengiz Han savaş hazırlıkları yaparken güçlü Jin İmparatorluğunda da işler iyi gitmiyordu. 1194'te Sarı Irmak bir kez daha akış yönünü değiştirmiş; kendine Şantung'un kuzeyinde denize döküleceği yeni bir yol bulmuştu. Bu değişikliğin yarattığı seller Jin'in uyguladığı ekonomi politikalarıyla birleşince durum tam bir

¹⁹⁷ Man, *a.g.e.*, s. 163-164

¹⁹⁸ Vladimircov, *a.g.e.*, s. 74

kaosa dönüşmüştü. Ardından gelen kıtlık da koşulları iyice zorlaştırarak halkın sıkıntılarının büyümesine yol açtı.¹⁹⁹

Jin İmparatorluğunun hiçbir etkisini kabul etmeyerek tam bağımsız olduğunu ilan eden ve kendisine kafa tutan barbar topluluğa bu aşağılamasından dolayı er veya geç imparatorun askeri bir harekât düzenleyeceğini Cengiz gayet iyi biliyordu. Dolayısıyla her ileri görüşlü yönetici gibi “*Barış istiyorsan savaşa hazır ol*” özdeyişini akılda tutarak ordularına hazırlıklara başlama emri verdi. Moğol karargâhlarında kadınlar oklar yapıyor, köseleden zırhlar, yiyecek stokları ve sefer için gerekli diğer malzemeleri hazırlıyorlardı. Erkekler ise gece gündüz talim ediyorlardı. Bu arada halkı motive etmek için bundan altmış yıl önce Çin hükümdarı tarafından vahşice katledilen Moğol reislerinin intikamının alınacağı fikri yayılıyordu.²⁰⁰

Cengiz Jin Devletine yaklaştığı sırada Hsi-Hsia hükümdarı Burhan Cengiz Han’a “*Senin sağ kolun olmak isterim*” diye haber yolladı ve ona Çaha adında bir prenses göndererek ona tabi olmak istediğini söyledi. Ardından şunları da ilave etti: “*Biz eskiden beri Cengiz Han şöhretini duyarak korkuyorduk. Şimdi ise onun kudretli şahsiyeti kendimize yaklaşıncı haşmetinden titriyoruz. Biz Hsi-Hsia (Tangut) halkı senin sağ kolun olarak gücümüzü sana vermeye hazırız*” dedi. Hsi-Hsia halkının bütün develerini toplayarak Cengiz Han’a verdi. Böylece Hsi-Hsia Devleti de Cengiz Han’ın emri altına girmişti.²⁰¹ Hsi-Hsia Krallığı’nın Cengiz Han’ın hâkimiyeti altına girmesiyle Cengiz Çin’e ani bir baskın yapma imkânı buldu. Moğollar savaş alanlarında seri bir şekilde hareket ederlerdi. Rakipleriyle doğrudan temasa geçmeyi yani yüz yüze savaşmayı tercih etmeyen Moğollar önce oklarla düşmanlarını yıpratmayı ve zayıflatmayı, morallerini bozmayı tercih ederlerdi. Savaş nizamı, araları geniş mesafelerle ayrılan beş safhadan ibaretti. İlk iki sırada zırhlı ağır süvari birlikleri, diğer üç sırada zırhsız hafif süvariler bulunurdu. Düşman kuvvetleri

¹⁹⁹ Leo de Hartog, *Cengiz Han Dünyanın Fatih*, Dost Kitapevi, Ankara 2003, s. 67

²⁰⁰ Devlet, *a.g.e.*, s. 121

²⁰¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 171

yaklaşınca geri saftakiler aralardan geçerek düşmana yağmur gibi ok yağdırırlardı. Düşman bozulduktan sonrada onlar geri çekilir, ağır zırhlı süvariler hücum ederdi.²⁰²

Cengiz Han'ın Jinlere karşı 1211'de başlattığı savaş, kısa mütarekelerle ölümüne kadar uzamış, ancak halefinin saltanatı sırasında son bulmuştur. Bu gayet hareketli süvarileri ile düzlük yerlerde ve açık şehirlerde oldukça üstün olan Moğolların, Çinli mühendisler tarafından savunulan sağlamlaştırılmış mevkiileri düşürme sanatını uzun zaman öğrenemediklerini göstermektedir. Üstelik Çin'deki savaşı bozkırda olduğu gibi sık sık tekrarlanan akınlar şeklinde sürdürüyorlar, ganimetleri ile geri çekildiklerinde Jin'ler şehirlerini yeniden işgal ediyor, gedikleri onarıyor, istihkâmları kuvvetlendiriyorlardı; böylece bu savaş boyunca Moğol generallerinin aynı yerleri iki, üç defa yeniden fethetmek zorunda kaldıkları görülmüştür. Moğollar bozkırdaki yenilenleri kitle halinde öldürmek, sürmek veya Beyaz Sancakları altında topluca silâh altına almak gibi işleri artık alışkanlık haline getirmişlerdi. Yerleşik ülkelerde, bilhassa Çinlilerin karınca gibi kaynaştığı bu ülkede, istenildiği kadar katliam yapılsın daima hayatta kalanlar oluyordu; adeta ölümler yeniden bitiyorlardı. Eski Cürcetler olan Jinlerin bir yüz yıldır ancak yerleşik hayata alıştıklarını, hala Tunguz kanının bütün kudretine sahip olduklarını, böylece Moğolların alışık olmadığı kuşatma savaşının sıkıntılarının yanı sıra, hem Çinli mühendislerin bilgisi ve hem de Tunguz savaşçılarının kahramanlığı ile karşılaştıklarını belirtmek gereklidir.²⁰³

Cengiz Han 1211 ilkbaharında herkesin kaynaklar ve kuyulardan yeterli miktarda içecek bulabilmesi için büyük bir olasılıkla farklı yollar izleyen küçük kollara bölünmüş ve Gobi Çölü'nü aşmıştır. En önde keşif birlikleri su noktalarını belirlemiş, zor geçitleri denetlemiş, bunların işgal edilmiş olup olmadıklarını kontrol edilmiş ve işgal edilmişlerse kendileri ele geçirmiştir. Arkadan yiyecekleri, çadırları ve ufak tefek aletler taşıyan yük arabaları ve dev hayvan sürüsü gelmiştir. Çin Seddi'ne hiçbir zorlukla karşılaşmadan yaklaşmıştır. Bu sırada önemli güçlere sahip olan Jinler federasyona ait çeşitli göçebeler Öngütler, Hitaylar ve Yuçenlerden derlenen süvariler ve Çinli piyadeler işgalcileri güçlü surların güvenliğinde

²⁰² Devlet, *a.g.e.*, s. 124

²⁰³ Grousset, *a.g.e.*, s. 224

beklemeye kararlıydı. Cengiz Han tek hamlede Zong-du'nun günümüz Pekin'in kuzey batısındaki koruyucu eğinti Moğolların eline geçti ve işgal yolu açıldı. Çinliler savaşmaya karar verdiler. Başkentleri ve Kalgan Çince Çang-Kia-Keu arasında Ye Hu Ling (Yaban Tilkisi Tepeleri) adı verilen yerde orduları, Moğol güçlerinin büyük bir bölümüyle karşılaştı ve ezildi. Bunun korkunç bir savaş olduğu söylenir. Adamlar tırpanla kesilen buğday gibi dökülür.²⁰⁴

1211 yazı ve 1211-1212 kışı boyunca Siuan-hua ve Yehol bölgesinde hiçbir önemli başarı elde etmeden gezindiler. Çin Seddi süvarilere aşılması olanaksız engeller sunuyordu. Çin Seddi 6000 kilometre civarında, çift ya da üçlü duvarlı setlerden, burçlardan zeminin meylinin gerektiği biçimde kıvrılan doruklarda yükselen ve ovalara dalan 7 ile 8 metrelik bir duvarı noktalayan kulelerden oluşan karmaşık bir sur sistemidir. Tehlike belirlediği anda yaktıkları ateşle işaret veren bir mevzi tehdit altında olduğunda takviye kuvvetleri çağırarak için gonkları ve davulları olan nöbetçiler düşman yaklaşır yaklaşmaz haber veriyordu.²⁰⁵

Cengiz Han'ın oğulları Cuci, Ögedey ve Çağatay, sol kanat ile Peçeli tarafından Çin Seddi'ni aştılar. Cengiz de yanında küçük oğlu Tuli ile Çin Seddi'ni Şan-tu yanından geçti. Yehu Ling Dağı başında, Siuan-hua şehrinin yedi mil batısında düşman ordusuyla karşılaştı. Ki u-Kin ve Uannu tarafından kontrol edilen düşman ordusunun keşif için gönderdiği Mingan adında bir zabıt, Cengiz Han'a katıldı. Cengiz Han Çin ordularının çok kalabalık ve iyi silahlanmış oldukları haberini aldı. Düşman ordusunun sayıca pek fazla olmasına rağmen Cengiz, ona hücum ile galip geldi. Süan-dei-fu şehrini zapt ettikten sonra, Jinlerin batı başkenti olan Tai-tung-fu'yu kuşattı. Bu şehre Si King unvanı verilmişti ki "*Batı Sarayı*" demektir. Bu şehir uzun süre dayandıktan sonra teslim oldu.²⁰⁶

Moğol ordusu Kuzey Çin'in içlerine kadar yayılıp, Çin'in başkenti Pekin'e yaklaşmışlardı. Cebe, Çabçiyal geçidine geldiği sırada buranın müdafaa edildiğini gördü ve "*Ben onları hile ile çekip çıkarayım ve hareket haline getireyim. Savaşmak niyetiyle çıktuktan sonra onlara hücum ederiz*" dedi. Cebe'nin çekilmesiyle Çin

²⁰⁴ Roux, *a.g.e.*, s. 162-163

²⁰⁵ Roux, *a.g.e.*, s. 163

²⁰⁶ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 70

ordusu mevzilerinden çıkarak bütün dağ ve dereleri doldurdular. Süan-dei-fu dönemecine gelince Cebe geri dönerek düşmana saldırdı. Esas kuvvetiyle onun peşinden gelen Cengiz Çin ordusunu yok etti. Düşman kuvvetleri Çabçiyal'a kadar "Kesilmiş bir orman gibi yere serilmiş" şeklinde tarif edilmiştir. Bu Moğolların Çin ordusu karşısında ilk ve en büyük zaferi olmuştur. Artık Pekin'in yolu açılmıştı. Cebe Çabçiyal geçidini aldıktan sonra Cung-du'ya/ Zong-du (Pekin) hücum etti. Bazı şehirlerin muhasarası için kuvvet gönderildi. Dung-cang üzerine yürüyen Cebe burayı alamayarak geri döndü. Altı günlük bir yürüyüşten sonra birdenbire geri dönerek hazırlıksız olan şehri zapt etti.²⁰⁷

1211-1212 yıllarına ait onun tarafından yürütülen harekâta metotlu bir şekilde Şansi'nin en kuzeyinde ki Ta-t'ong bölgesi (Kin krallarının Si-king'i), Ho-peinin kuzeyindeki Siyüan-hua (o zaman ki Siyütan-tö) ve Po-ngan gibi sınır eyaletleri tahrip edilmiştir. Ülke sistemli bir şekilde yakılıp yıkılmıştır. 1212'de Mançurya'nın güneyinde Cengiz Han'ın en mükemmel generallerinden olan Cebe sahte bir çekiliş yaparak Leao-yang'ı gafil avlayarak düşürmüştü bile Şan-si'nin kuzeyinde bulunan Cengiz Han'ın kendisi Ta-t'ong'u ele geçirmeyi bir türlü başaramamıştır. 1213'de nihayet Siuan-hua'da hâkim olan Cengiz Han ordularını üç kola ayırmıştır. Oğulları Cuci, Çağatay ve Ögeday komutasındaki birinci ordu merkezi Şan-si'ye girmiş ve T'ai-yüan ve P'ing-yang şehirlerine ulaşmıştı. Cengiz Han'ın en genç oğlu Tuli'yi başına geçirdiği merkez ordusu Ho-peı Ovası boyunca inmiş orada Ho-kien-fu'yu almış ve Şan-tong'a girerek Tsi-nan'ı fethetmişti. Bu istila karşısında Pekin'in dışında Ho-peı'deki Çen-ting ve Ta-ming gibi mevkiler dayanabilmişti. Nihayet Cengiz Han'ın kardeşi ve ordunun en şaşmaz okçusu Kasar ile en genç kardeşleri Temuge Otçigin'in emrindeki üçüncü ordu Yong-p'ing ve Leao-si eşiğinde Peçeli Körfezi boyunca uzanmıştır.²⁰⁸

Cengiz Han bu savaşı hazırlamak için bir süre önce bir öncü birliğiyle kuzeye yollamış olması mümkündür. Cebe Çin Seddi'nin çevresinden dolaştı ve Leao-dong'a (Liaodang) girdi. Buz tutmuş Leao-ho'yu (Liaoho) geçti ve Mançurya'nın güneyinde, eski Kitan başkenti Dong-jing'i (leao-yang) kuşatmaya

²⁰⁷ Moğolların Gizli Tarihi, s. 169

²⁰⁸ Grousset, a.g.e., s. 225

aldı. Şehir karşı koyduğu ve onu nasıl zorlayacağını bilmediği için Cebe şehre saldırdı ve düşmandan korkmuş gibi yapıp, kampını ve eşyalarını terk ederek kargaşa içinde kaçtı. Bu denli büyük bir korku duymuş olan şehir sakinleri için, yağmacıları yağmalamak karşı koyamadıkları bir istekti. Kapıları açıp dışarı çıktılar, bulabildikleri her şeye saldırdılar. Bunun üzerine Cebe süvarileriyle ortaya çıkarak önce içeri girdi ve ardından dışarıdakilere dönüp onları tam anlamıyla temizledi.²⁰⁹

1216 yılında Moğol orduları Pasifik Okyanusu'nun kıyılarına kadar ulaşmışlardır. Ordunun bir kolu isyan eden bir kaç bin kişilik Hitay birliğini takip ederek Kore'ye girmiş ve onları darmadağın etmiştir. Moğol komutanlarından biri Kore sarayına giderek saygısız bir şekilde bazı taleplerde bulunmuştur. Kore Moğollar ile savaşacak gücü olmadığı için istenilenleri vermiştir ki bunlar arasında 100 bin yaprak en büyük boy kâğıtta vardır. Bu da bize artık Moğollarda bürokrasilerinin olgunlaştığını göstermektedir. Kuzeyde bulunan ve Çin İmparatorluğuna tabi olan Mançurya'da Moğolların hâkimiyetine girmiştir. Cengiz bu zaferleri haber alınca Hsi-Hsialardan 30 bin asker alarak 60.000 kişilik ordusu ile güneye Sarı Nehir boyunca Jin İmparatorluğunun yeni başkenti Kayfeng'i ele geçirmek üzere bin kilometrelik bir yürüyüşe geçmiştir. Altmış gün içerisinde 800 km'lik bir yol kat edilmiştir ki bu gerçekten de inanılmaz bir hızlı hareket olmuştur.²¹⁰

3.4. Karahıtay (Kitan) Devletinin Sonu

IV. yüzyılda çıkan ve Orhun kitabelerinde “*doğudaki Türk düşmanı kavim*” şeklinde tanıtilen Moğol asıllı Hitay (Kıtaylar-K'i-tan) anavatanları Mançurya'nın güneyidir. X. yüzyılın başlarında A-pao-chi boyları itaat altına alarak Moğolistan'ın büyük bir kısmına egemen oldu. Oğlu Te Kuang (926-947) Kuzey Çin'in bir kısmını alarak Liao Devletini kurdu. 1009'da batıya yönelen Hitaylar Uygurları ve Karahanlıları tehdit etmeye başladı. 1016 yılında Balasagun yakınlarında

²⁰⁹ Roux, *a.g.e.*, s. 164

²¹⁰ Nadir Devlet, *a.g.e.*, s. 132,133

Karahanlılar tarafından bozguna uğrayan Karahıtayların batıya ilerleyişleri bir yüzyıl gecikti.²¹¹

1010 yılında Karahıtaylar Kansu Uygurlarını yendi. 1014 yılında Yedisu'nun kuzeybatı tarafına saldıran Karahıtayları Buhara hükümdarının ordusu yenilgiye uğrattı. Karahıtay askerleri 1017 yılında da Balasagun şehrine gelerek Karahanlı hükümdarı Togan Han ile savaştı ve üç ay süren takipten sonra Karahıtay ordusu yok edildi. Böylelikle Karahıtayların Orta Asya'ya girmesi engellendi. Karahıtaylar'ın batıya hareketleri X. yüzyılda başladı. XI. yüzyıla Karahıtaylar günümüz Moğolistan topraklarına gelerek, Moğol asıllı boyları kazanmış, aynı coğrafyada yaşayan Türk asıllı halkları batıya sürdü. Böylece Moğolistan'ın merkezi bölgeleri XI. yüzyılda Moğol kökenli boyların yurtları haline gelmişti.²¹²

Liao Hanedanlığı 1125 yılında Jin Hanedanlığı tarafından yıkıldı. Liao Hanedanlığının yıkılışından sonra Karahıtayların büyük bir kısmı Tunguz kavmine mensup olan Curcenlerin hâkimiyetini kabul ederken, Liao İmparatorluğunun kurucusu A-pao-chi'nin sekizinci göbekten torunu olan Yeh-lü Ta-şi de yönetimi altındaki küçük bir grubu yanına alarak Batı Moğolistan'daki birçok kavmin desteğini sağladı ve Türkistan'a doğru ilerledi. Yeh-lü Ta-şi, 1124 yılında Batı Moğolistan'a gelerek kendini imparator ilan etti ve Si Liao (Batı Liao) Devleti'ni kurdu.²¹³

Türkistan üzerine yürüyen Karahıtayların (Kitan) hâkimiyetini ilk olarak Turfan'da bulunan Uygurlar kabul etti. Turfan İdikut'u, Karahıtay askerlerini kendisi karşılayıp, onlara atlar, develer, koyunlar hediye eder ve çocuklarını rehin vererek Karahıtay egemenliğini tanıdığını bildirdi.²¹⁴ Karahıtay ordusu 1128 yılında Balasagun, Hoten ve Kaşgar bölgesine ilk girdiğinde Doğu Karahanlı Hükümdarı Arslan Han Ahmed b. Hasan tarafından mağlup edildi. Buna rağmen Karahıtaylar batıda devlet kurmak için kararlıydılar. Bölgede onları destekleyen boylar da

²¹¹ Ahmet Taşağıl, "Karahıtay", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 415

²¹² İsakov, *a.g.e.*, s. 100

²¹³ Taşağıl, *a.g.m.*, s. 415

²¹⁴ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 78

vardı.²¹⁵ Yeh-lü Ta-Şi Curcenler'in baskılarından dolayı kendini destekleyen boylarla birlikte Gobi'ye gelerek Karahıtay Devletini kurdu.²¹⁶

Yeh-lü Ta-Şi, Gobi Çölü, Ceyhun ve Tibet Dağları ile Sibiryaya arasındaki ülkeleri ele geçirdikten sonra “*Gürhan*” unvanını aldı ve Balasagun şehrini başkent yaptı. Gürhan unvanıyla anılan Yeh-lü Ta-Şi, Kaşgar, Yarkend, Hotan taraflarını ve Türkistan'ı fethetti.²¹⁷ Yeh-lü Ta-Şi, 1137 yılında Batı Karahanlı Hükümdarı Mahmud b. Muhammed'i ve 1141 tarihinde Selçuklu Sultan'ı Sencer'le yaptıkları Katvan savaşında Sultan Sencer'i yenerek Maverünnehir'i ele geçirdi. Bu savaş Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılışına zemin hazırlamıştı.²¹⁸ Böylece karşılığında rakip kalmayan Karahıtaylar Buhara ve Semerkand'a kendi adamlarını bırakarak, Hârizmşahlar'ı yıllık 30000 dinar vergiye bağladı.²¹⁹

Başkentleri, Issık Gölü'nün batısında Balasagun olan ve Türkçe “*Gürhan*” unvanını taşıyan Karahıtay hükümdarlarının tabileri şunlardı:

- 1-Doğuda, Budist ve Nesturi dinlerinde, Beşbalık (bugün Cimse), Turfan, Karaşahr ve Kuça bölgelerinde oturan Türk kavmi Uygurlar;
- 2-Kuzeyde, Aşağı İli'de bulunan kısmen Nesturi diğer Türkler Karluklar;
- 3-Güney-batıda, tarihlerini özetlediğimiz Maverünnehir ve Doğu İran'da hâkim olan Müslüman Türkler, Hârizmşahlar.²²⁰

Yeh-lü Ta-Şi'nin ölümünden sonra sırasıyla Karahıtay tahtına eşi Siao Tapu-yen (1142-1150), oğlu Yeh-lü İle (1150-1163) Yeh-lü İle'nin kız kardeşi Pu-suwan (1163-1168) sonra da Yeh-lie'nin oğlu Ch'e-lu-ku (1178-1211) çıktı.²²¹ Bu dönem aralığında Karahıtay yönetimi ülke içinde ki konar-göçer boylarla zaman zaman çarpışırken, devletin kuzeydoğu tarafında ki konumu zayıfladı ve Hârizmşahlar da bağımsız olmak için bazı girişimlerde bulundu.²²² Karahıtay Devleti'nin sınırları, batıda Amuderya, doğuda Çin'in batısındaki Hsi-Hsia'ya,

²¹⁵ İsakov, *a.g.e.*, s. 102

²¹⁶ V.V Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2008, s. 36

²¹⁷ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 78-79

²¹⁸ Barthold, *a.g.e.*, s. 36

²¹⁹ Taşağıl, *a.g.m.* s. 415

²²⁰ Grousset, *a.g.e.*, s. 228

²²¹ Togan, *a.g.e.*, s. 61

²²² İsakov, *a.g.t.*, s. 103

kuzeyde Altay Dağlarındaki Nayman ülkesine, batıda Ceyhun Irmağına, güneyde ise Belh, Tirmiz ve Hoten'e kadar dayanıyordu.²²³

Gürhan Yeh-lü İle'nin oğlu Ch'e-lu-ku (1178-1211) döneminde Karahıtay Devleti çözülmeye başlamıştı. 1209'da Uygur hükümdarı İdikut Barçuk, Karahıtay hükümlerinden çıkararak Cengiz Han'a bağlandı.²²⁴ Gürhan'ın Uygur ülkesindeki temsilcisi Turfan'da oturan Şaukam idam edilmişti. Uygurlara karşı daima sempati beslemiş olduğu sanılan Cengiz Han, Uygur İdikutu'na kızı Altunbeki'yi eş olarak verdi. Böylece Karahıtay bölgesinin kuzeydoğusu Moğol hâkimiyetine girmiş oldu. 1211'de Karluk kralı Arslan ile Almalığ'da (şimdiki Kuca'nın yakınında) kendini hükümdar ilan eden Buzar aynı şekilde Cengiz Han'ın hâkimiyetine geçmek üzere Karahıtay Devletini reddetmişlerdi; böylece birleşmiş Moğolistan'ın, Gobi ve Balkaş'ın bu küçük Türk prensleri üzerindeki etkisinin güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen Karahıtaylara son darbeyi Cengiz Han değil, onun şahsi düşmanlarından olan "Tayang"ın oğlu Küçlüg vuracaktı.²²⁵

1208 yılında İrtiş Nehri civarında bulunan Naymanlar Cengiz Han tarafından yenilgiye uğratılınca Doğu Tanrı Dağlarına (Tıyaşan) ve Yedisu bölgesine doğru göç etmişlerdir. Naymanların başında bulunan Küçlüg, Cengiz Han'dan kaçarak Karahıtaylara sığınmıştır. Kısa zaman içerisinde Gürhan'dan izin alarak Karahıtaylara karşı çıkan isyanları bastırmak için göçebelerden asker toplayan Küçlüg Kitanların hâkim oldukları kuzeydoğu bölgesindeki düzensizliklere çözüm bulmak yerine Gürhan'ı tahtan indirip kendisinin tahta çıkmasını umut etmiştir.²²⁶ Gürhan Ch'e-lu-ku ise onun yanına sığınmasından yararlanarak kızını onunla evlendirmişti. Küçlüg kayınbabasının zayıflığından ve yaşlılığından faydalanarak tahta geçmek için faaliyete geçmişti. Hârizmşah Muhammed ile anlaşarak Karahıtay hükümdarını tahttan indirmek istemişti. Hârizmşahların 1210'da Semerkant'ı işgal etmelerinden faydalanarak kayınbabasına karşı isyan eden Küçlüg, Balasagun üzerine yürüdü. 1211 yılında Ch'e-lu-ku esir düştü. Küçlüg'ün bu olaydan sonra başa

²²³ Barthold, *a.g.e.*, s. 36

²²⁴ Taşağıl, *a.g.m.*, s. 416

²²⁵ Grousset, *a.g.e.*, s. 229

²²⁶ Ömürkul Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları* (çev. Mustafa Kalkan), Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 177

geçerek kazandığı Karahıtay hâkimiyeti 1211 yılından 1218 yılına kadar devam etti.²²⁷

Çoğunlukla yerleşik insanların bulunduğu bir imparatorluğa sahip olan bu Altay göçebesi bölgeyi iyi idare edemiyordu. Karahanlı ve küçük Müslüman Türk Krallıklarının hâkim olduğu Kaşgarya, Karahıtay Devletine aitti. Dağılmaya başlamasından önce Gürhan Ch'e-lu-ku Kaşgar'ın Karahanlı Hanı'nın oğlunu hapsetmişti. 1211 yılında Küçlög genç prensi serbest bırakmış ve kendi temsilcisi olarak Kaşgar'ı yönetmeye yollamıştı, ama Kaşgarlı Emirler onu reddederek öldürtmüştü. Küçlög iki, üç yıl boyunca kendi adamlarına Kaşgarya'yı yağmalatmış (1211-1213 veya 1214) ve ortaya çıkan kıtlık neticesinde Kaşgarlılar ona biat etmiştir. Pek çok Nayman gibi Nesturi olması gereken Küçlög bölgede zalim bir dini baskı uygulamıştır. Çok geçmeden karısı, Gürhan'ın kızı Karahıtay prensesinin etkisiyle, Müslüman, Hıristiyanlık ve Budizm arasında bir tercih yapmaya zorlamıştır. Hotan imamlarının başkanı itiraz edince medresenin kapısındaki haça gerdirtmişti. Benzer vahşet olaylarından sonra, Müslüman olan Kaşgarya halkı Moğolları kurtarıcı olarak kabul edecektir. Küçlög'ün giderek güçlendiğini ve kendine ilerde tehdit oluşturacağını düşünen Cengiz Han Cebe'yi Küçlög'ün üzerine yollamıştır.²²⁸

Cengiz Han 1218 yılında Cebe Noyan kumandasında 20.000 kişilik orduyu üzerine gönderdi. Cebe geldiğinde Küçlög Kaşgar'dan kaçtı. Halk, şehri kurtaran Moğol ordusuna teslim oldu ve onlara kurtarıcı gözüyle baktı. Cebe Noyan şehre giren Moğol askerlerine yağma yapmalarını yasakladı. Bu yasak buradaki Müslüman ve Uygur tüccar tarafından memnuniyetle karşılandı. Küçlög'ün kaçtığını öğrenen ona bağlı kabileler hemen isyan etti.²²⁹ Pamir yönünde kaçan Küçlög Moğol öncülerine yakalandı ve Sarı Göl yakınlarında öldürüldü. Kellesi Karahıtay İmparatorluğunun değişik yerlerinde dolaştırıldı. Artık Doğu Türkistan, Kaşgar Ülkesi, Issık Göl Havzası, Çu ve İli Vadileri Moğollara bağlandı.²³⁰

²²⁷ İbrahim Kafesoğlu, *Harezmsahlr İmparatorluğunun Yıkılışı (485-618/1092-1221)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984, s. 193

²²⁸ Grousset, *a.g.e.*, s. 230

²²⁹ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 80-81

²³⁰ Roux, *a.g.e.*, s. 173

Karahıtaylardan günümüze kalan en önemli miras, bölge halklarının o dönemden sonra Çin'e "Kitay" demeye başlamasıdır. "Ming" Hanedanı döneminde Hanların Kitanlara "Qita" (Kıta), "Qitayi" (Kitayi) dediklerini görüyoruz. Bu terim Müslüman yazarları tarafından "Hitai" ya da "Hatai" şeklinde, Avrupalı yazarlar tarafından ise "Catai", "Cata" veya "Cathay" şeklinde söylenmiştir. Bugün de Ruslar Çin'e "Kitay" demektedir, Orta Asya Türkleri ise Çin'e ve Çinlilere "Kitay" veya "Hitay (Kıtan)" demektedirler. Yani aslında bir kabile adı olan "Kıtan" kelimesi tıpkı "Qin/Çin" adı gibi bütün Çin'i kapsayan coğrafi bir isim dönüşmüştür.²³¹

3.5. Moğol Hârizmşah Münasebetleri

3.5.1. Savaş Öncesi Moğol Harizmşah Münasebetleri

Hârizm, Amu- Derya(Ceyhun)'nın aşağı mecrasının her iki yanında bulunan topraklar ve bu topraklarda yaşayan Doğu asıllı bir millete verilen isimdir.²³² Tarihçilere göre Hârizmşahlar dört döneme ayrılmıştır:

- 1- Afrigiler, İslamdan önce mevcut olup 995 yılına kadar devam etmiştir.
- 2- Me'mûnîler (995-1017)
- 3- Altuntaş ve oğulları (1017-1041)
- 4- Hârizmşahlar Devleti (1097-1231)²³³

Bizim burada üzerinde duracağımız hanedan Hârizmşah Devleti'dir.

²³¹Alimcan İneyet, "Divanü Lûgat-it-Türk'te Geçen "Çin" ve "Maçin" Adı Üzerine", *Turkish Studies*, Vol. 2/4, Ankara 2007, s. 1179.

²³²Osman Çetin, *Türk- İslam Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitapevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 55

²³³Erdoğan Merçil, *Müslüman -Türk Devletleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 190

Hârizm bölgesinin iki önemli merkezi vardır. Bunlardan ilki Ceyhun Nehri batısında kalan Ürgenç (Curcâniyye) diğeri ise nehrin doğusunda kalan Kâs şehridir. Bu şehirlerden Ürgenç, devlete başkentlik yapmıştır.²³⁴ Ürgenç kötü günler görmeden önce güzel bir belde olarak anılmıştır. Dünya padişahlarına başkentlik yapmış, büyük âlimlerin varlığıyla şerefleşmiş, büyük şeyhleri ve padişahları kucağında saklamıştır. Hârizm şarabı, mana ışıklarıyla karışmış oranın bahçeleri ve binaları güç sahiplerinin, büyük şeyhlerin ve zamanın sultanlarının varlığıyla bayram yerine dönmüş, din ve dünya birbirine karışmış, sanki “*Hoş bir şehir ve bağışlayan bir Rab denmişti.*” ilahi sözü ona söylenmiştir.²³⁵

İslamiyet’in kabulünden önceki devirlerden itibaren bölgeyi idare edenler “*Hârizmşah*” unvanıyla anılmaya başlanmıştır.²³⁶ Vilayetin büyük bir imparatorluk haline dönüşmesi Anuş-Tigin ve oğulları zamanında olmuştur. Hârizmşah Devleti Büyük Selçuklu Devletine bağlı bir sınır vilayetinden dönüşerek bir devlet haline gelmiştir. Hârizmşah Devleti’nin kuruluş sürecinde, Kaçkar adlı naip ölünce Sultan Sencer tarafından XI. yüzyılda Anuş-Tigin’in oğlu Alâaddin Muhammed (1097-1127) Hârizmşah unvanıyla Hârizm valisi olmuştur. Atsız zamanında yarı müstakil olan Hârizmşahlarinsiyasi yapısı Sencer’in ölümünden sonra (1157) İl- Arslan ve Tekiş zamanlarında bağımsız bir devlet olmuştur. Hârizmşah Muhammed döneminde ise imparatorluk konumunu almıştır.²³⁷

1200 yılında tahta geçen Hârizmşah Muhammed kendi topraklarında gözü olan Gurlulara karşı başarılı bir mücadele verdi ve önemli şehirleri ele geçirdi. Doğudaki en büyük düşmanları olan Karahıtaylar ve Karahanlıları da kendilerine bağlayarak Maverâünnehir civarına hâkim olmuşlardır. Kazandığı bu zaferlerden sonra “*İskender-i Sani*” (İkinci İskender) ve “*Sancar*” lakaplarını kullanmıştır.²³⁸ Hârizmşah Devleti Alâaddin Muhammed zamanında Çu Havzasından Hint Sahillerine, Kafkas Dağlarından Bağdat yakınlarına kadar uzanmaktadır. Hârizmşah

²³⁴Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş- Gelişme- Çöküş (766-1212)*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 239

²³⁵ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa* (çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 147

²³⁶ Umay Türkeş Günay, *Geçmişten Geleceğe Türklerin Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 273

²³⁷ Refik Turan, *Selçuklu Devleti El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s. 251-252

²³⁸ Erol Güngör, *Târihte Türkler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1992, s. 112

Muhammed bütün İslam ülkelerini kendi sınırları içinde toplayarak Müslümanların hükümdarı olmak istiyordu. 1217 yılında büyük bir orduyu Bağdat'a gönderdi. Şiddetli bir kar fırtınasına yakalanan ordu geri dönmek zorunda kaldı. Muhammed bunun üzerine Hamedan'da fazla durmadan Horasan'a gitti. Hârizmşah Muhammed merkeze dönünce büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı. Cebe 1218 yılında Karahıtay ordusunu dağıtarak Karahıtay ülkesini fethetti. Böylece Moğol İmparatorluğu Hârizmşah İmparatorluğu ile komşu durumuna geldi.²³⁹

Batıdaki ülkeleri ele geçiren Hârizmşahlar, gözlerini Çin'e çevirdiler. Hârizmşah Muhammed Çin'in Cengiz Han tarafından ele geçirildiğini duyunca Moğollar hakkında bilgi edinmek için Bahaddin Razi önderliğinde bir elçilik heyeti yolladı.²⁴⁰ Toplantı sırasında bakan olan Jin İmparatoru'nun oğlu, elleri ve ayakları zincirli bir biçimde Yüce Han'ın huzuruna getirildi. Bu hareketin amacı elbette elçileri etkilemektir. Cengiz Han bunun dışında saygıyla karşıladığı Bahaddin Razi'ye²⁴¹ Hârizmşah Muhammed'e şunları iletmesini söyledi: *“Ben güneşi doğan padişahım; sen ise güneşi batan padişahsın. Aramızda sıkı bir anlaşma, sevgi, güçlü bir barış olsun; iki taraftan tacirler ve kervanlar gelip gitsin; benim memleketimdeki değerli şeyleri ve malları sana; senin ülkendekileri de aynı şekilde bana getirsinler”* dedi. Sultan Muhammed'e hediyeler gönderdi. Bu hediyelerin arasında Tamgaç Dağı'ndan ve Çin'den getirdikleri deve boynu şeklinde saf altından bir parça da vardı.²⁴²

Her ne kadar İpek Yolu'nun önemli bir bölümü kendi kontrolü altında olsa da Hârizmşah ülkesi de çok önemli ticaret yollarının geçtiği bir bölgeyi kontrol ediyordu ve batıdan yapılan ticareti geliştirmek için Hârizmşahlar ile işbirliği yapması gerekiyordu. Moğollar göçebe kültürü benimsedikleri için ticarete önem vermemişlerdir. Civar ülkelerin tacirleri Moğolların ülkesine gelerek ticaret yaparlardı. Özellikle Cengiz Orta Asya'nın önemli bir bölümünü topraklarına

²³⁹ Anıl Çeçen, *Türk Devletleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1986, s. 197-198

²⁴⁰ M. Orhan Bayrak, *Türk İmparatorlukları Tarihi (M.Ö. 220- M.S. 1922)*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul 2002, s. 322

²⁴¹ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 232

²⁴² Minhâc-ı Sirâc El-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)* (çev. Mustafa Uyar), Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 53

kattıktan ve bölgeyi güvenli hale geldikten sonra ticaret daha çok artmıştır.²⁴³ Cengiz Han, Hârizmşah Sultanı ile başlattığı iyi ilişkilerden sonra, Hârizm ülkesinden Karakurum'a gelen Hârizmli tacirlerin mallarına müşteriler bulmuşlardır. Tacirler için önemli olan can ve mal güvenliği idi. Bu yüzyıllarda Tacirler mallarını cazip fiyatlarda sattıkları gibi can ve mal güvenliklerinin de sağlandığına dair haberlerin duyulması terk edilmeye yüz tutmuş ticaret yollarının tekrardan canlanmasına sebep oldu.²⁴⁴

Cengiz Han kuzeyindeki Jin Devleti'ni mağlup ettikten sonra Uygurların İdikut'ını, Karahıtay'ın Gürhan'ını ve diğer hükümdarları kendine bağlamıştır. Daha sonra Naymanların kaçak reisi Küçlüg'ün de ortadan kaldırılmasını isteyen Cengiz Han, zaman kazanmak için ordularını istirahata çekilmiştir. Hârizmşah'a karşı sulh emellerinden başka bir dava peşinde olmadığı konusunda Cengiz Han'ın vermiş olduğu güvence, o an için şüphesiz ki doğrudur.²⁴⁵

1216'da kendisine gönderilen Hârizmşah elçisini çok iyi karşılayan Cengiz Han, bu kuvvetli komşusu ile ticari münasebetlerini geliştirmeyi düşünmüştür. Cengiz Han saltanatının ilk yıllarından beri ticaretin önemini çok iyi bilmekteydi. Bu doğrultu da Cengiz Han Çin ile Orta Asya arasında ticaretin gelişmesi için büyük ticaret kervanları kurmuş, bu sayede ticari malların sevkiyatı gerçekleşmiştir.²⁴⁶ Zira onun için ticaret kervanlarının güvenli bir şekilde gidip gelmesi, ülkesinde yoksulluk çekilmemesi önemli bir konu olmuştur. Bu sırada Moğolların batısındaki ülkelerle ticareti, Müslüman tüccarlarla yapılmakta hatta Moğolistan ile Çin arasındaki ticaret bile Uygurlarla birlikte Müslümanların elinde bulunmaktaydı. Böylece Cengiz Han ve Müslüman sermayedarların menfaatleri paralellik göstermektedir. Hâlbuki Alâaddin Muhammed ticaretin gelişmesiyle değil, Cengiz Han hakkında sağlıklı bilgiler almak, onun karşısında hazırlıklı olabilmekle ilgiliydi.²⁴⁷

²⁴³ Joseph De Guignes, *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Umumi* (haz. Erol Kılıç), C. II, İstanbul 2018, s. 390

²⁴⁴ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 65

²⁴⁵ Bertold Spuler, *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar devri 1220-1350)* çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 30

²⁴⁶ Ekrem Kalan, "Moğollar Devrinde İpek Yolu", (ed. Ahmet Taşağıl) Pelikan Basım, İstanbul 2015, s. 93

²⁴⁷ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 362

Bütün bu olaylardan sonra Hârizmşah'ın gönderdiği elçilik heyetine karşı Cengiz Han'da bir elçilik heyeti ve ticaret kervanı göndermiştir. Bu heyetin başında Hârizmli Mahmut Yalvaç, Buharalı Ali Hoca, Otrarlı Yusuf Kenka bulunmaktadır. Bu elçilik heyeti ile Cengiz Han Hârizmşah Muhammed'e Orta Asya menşeli hediyeleri (gümüş külçeleri, keçi, yeşim taşı, tarkul denilen ak yün elbise) gönderdi.²⁴⁸ 1218 baharı Sultan Hârizmşah Cengiz'in elçilerini Maverâünnehir'de kabul etti. Niyetlerinin barış, iyi komşuluk ve dostluktan ibaret olduğunu Sultan'a bildirdikten sonra, Cengiz Han Hârizmşah sultanının ününü, devletin büyüklüğünü ve saltanatın genişliğini bildiğini; kendisinin de civar ülkelerle Çin'i zapt ettiğini söyleyerek Hârizmşahı "*en sevgili oğlu*" addeden Cengiz'in, Sultanla dost olmayı bir vazife saydığını söylediler.²⁴⁹ Mahmut Yalvaç'ı gizlice yanına çağıran Hârizmşah Muhammed kendisinin de bir Hârizmli olduğunu ve devletinin menfaati için Cengiz'in sarayında casus olmasını teklif etmiştir. Sultandan korkan Mahmut Yalvaç Hârizm ordusunun Moğol ordusundan daha güçlü olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı Hârizmşah Muhammed Cengiz Han'la anlaşmaya karar vermiştir.²⁵⁰

Moğollarla Hârizmşahlar arasında ilk silahlı karşılaşma 1218 yılında olmuştur. Merkitleri hâkimiyeti altına almak isteyen Cengiz Han büyük oğlu Cuci'yi Kıpçak ülkesine kaçmış olan Merkitleri kovalaması için göndermiştir. Bunu duyan Hârizmşahlar Moğolların üzerine yürüme kararı almış ve Türkistan'daki Yugur kentine kadar ilerleyerek Moğolların karşısına çıkmıştır.²⁵¹ İlk karşılaşma günler boyu süren savaşa rağmen, her iki tarafta başarılı olamadı. Kendilerine verilen esas görevi tamamlamış olduklarından ve yeni bir çarpışmaya istekli bulunmadıklarından Moğollar, gece olduğunda ordugâhlarını boşalttılar, fakat Hârizmşahları yanılmak

²⁴⁸ Üç Müslüman elçi tarafında Muhammed Şah'a iletilen mektup aynen şöyledir: "Size selam ederim, İmparatorluğunuzun genişliğini biliyor ve sizinle dost olmayı arzu ediyorum. Size oğullarımın en mümtazı nazarıyla bakacağım. Elbet siz de biliyorsunuz ki, ben Çin'in bir kısmına hükümrânım ve kuzey taraftaki kabileler hep benim idaremedir. Büyük gümüş madenleriyle karıncalar kadar çok cengâverler ile bir imparatorluğa sahip olan ben, başka yerlere göz dikmeye muhtaç değilim. Fakat tebaalarımız arasında ticareti kolaylaştırmak için sizinle bir ticaret anlaşması yapmak, her ikimizin de menfaatine uygundur sanırım"(A. Konstantin D'ohsson, *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, Nesnel Yayınlar, 2006: 92-93)

²⁴⁹ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 233

²⁵⁰ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 271

²⁵¹ Kâmurân Görün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Karacan Yayınları, C. I, İstanbul 1981, s. 406

maksadıyla da, nöbetçi ateşlerini söndürmeksizin uzaklaştılar. Böylelikle Hârizmlerle arayı açmışlar, onların muhtemel takiplerinden kurtulmuşlardır.²⁵²

Hârizmşah ülkesinden çıkan ticaret kervanı Ahmed-i Hocendî, Emîr Hüseyin, Ahmet Belhi adında üç tüccar ticaret yapmak için Moğol topraklarına gittiler. Moğol topraklarına giren kervan “*Korakçı’lar*” tarafından kontrol edildikten sonra Cengiz Han’ın huzuruna gönderildi. Ahmet Belhi’nin sattığı malların fahiş fiyatlar olduğunu söyleyerek tutuklattı. Sonra arkadaşlarını getirdiler. Kumaşların fiyatları ısrarla sorulmasına rağmen Han’a hediye olarak getirdiklerini söylediler. Bu hareket Cengiz’in hoşuna gitti ve birer kese altın verdi. Cengiz Han kervan gidiş gelişinin başlamış olmasından memnundu. Daha sonra Ahmet’i serbest bıraktı ve mallarını satın aldı. Cengiz de bir kervan hazırlatarak Hârizm ülkesine gönderdi.²⁵³

Bir süre sonra ülke içinde ortaya çıkan mezhep kavgaları, komutanlar ve beyler arasındaki anlaşmazlıklar ülkenin siyasi yönden zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durumdan faydalanmak isteyen Moğollar 1219’da Hârizm ülkesine saldırmıştır.²⁵⁴ Moğollar Hârizmi fethederken çok direnme göstermişler, bu yüzden ülke büyük tahriplere uğramıştır. Ziraat ve köylerin bayındırlığı Moğollardan önceki haline döndürülemediği olsa da Hârizmin başkenti olan Ürgenç, 1221 yılındaki olaylardan birkaç yıl sonra yeniden onarılarak canlandırılmış ve hatta Moğol devrinde o taraflarda seyahat eden Müslüman ve Avrupalı seyyahlar Ürgenç’i Batı Asya ve Avrupa ile Uzak-Doğu ticaret yolu üzerinde en büyük şehirlerin birisi olmak üzere vasıflandırmıştır.²⁵⁵

3.5.2. Otrar Hadisesi

İki devlet arasında barış ve ticari ilişkiler kurulduktan sonra, Cengiz Han 1217 yılında bir elçilik heyeti ve büyük bir ticaret kervanını Otrar’a göndermiştir. Burada Gayır Han İnal adlı bir vali bulunuyordu. Hârizmşah Muhammed’in gözdelelerinden idi. Gayır Han, Cengiz Han tarafından gönderilmiş olan tacirleri yakalattı; aralarında Hârizimli tacirlerde bulunuyordu. Komutan bu yakalananları

²⁵² Yazıcı, *a.g.e.*, s. 362

²⁵³ Özdemir, *a.g.m.*, s. 312

²⁵⁴ Barthold, *a.g.e.*, s. 36

²⁵⁵ V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 127-128

sorguladıktan sonra mallarına el koyup tacirlerin ortadan kaldırılması için Hârizmşah'dan talimat istedi. Hârizmşah Muhammed generalinin bu münasebetsiz talebine baş eğecek kadar utanmazdı.²⁵⁶ Bu sırada kervanda bulunan bir deve çobanı hamamda olduğu için öldürülmekten kurtulmuştu. Hamamın bacasından kaçarak olayı Cengiz Han'a bildirmiştir.²⁵⁷ Cengiz Han bu haberi duyunca intikam almak için hazırlıklara başladı. Çin ve Türkistan ordularını hazırladı. Anlatılan rivayetlere göre; her âlemin altında bin atlı sıralanmış, her on süvariye, üç kurutulmuş ve kaynatılmış koyun ile bir tencere almalarını söyledi.²⁵⁸

Cengiz Han, her zamanki itidal ve nefsine hâkimiyetten asla şaşmadı. Babası daha önce Tekiş'in hizmetinde bulunmuş olan İbn Kefrec Buğra'yı iki Tatar ile birlikte Hârizmşah'a göndererek yapılan ihaneti protesto ve İnalçık'ın teslimini istemeğe zorunlu kıldı.²⁵⁹ Hârizmşah Muhammed, Bağdat halifesiyle arasının bozuk olduğu bir sırada Cengiz Han'la da bozuşmayı istemiyordu. Bunun için Gayır Han'a adamlar yolladı, kervanın neden yok edildiğini sordu. Cengiz Han'a da bir mektup göndererek hadisenin sebeplerini araştırdığını söyledi. Cengiz Han'ın tam da istediği fırsat eline geçmişti.²⁶⁰

Bu ağır tahrik karşısında savaşı önlemek için son bir teşebbüste bulundu. Harzemşah'a şu sözlerle bir haber gönderdi:

Sen anlaşmayı imzalamakla esnaflarımı korumaya ve onlara zarar vermemeye söz vermiştin, ama sen inançsız davrandın ve sözünde durmadın. Sözünde durmamak çirkindir, özellikle bir İslam padişahı için. Yine de İnal Han'ın yaptıklarının senin emrin ile olmadığına ısrar edersen, İnal Han'ı cezalandırmam için bana ver, bu şekilde halkları ikna edebilir ve daha fazla kan dökülmesini önleyebiliriz, yoksa bunun sonu savaştır dedi.²⁶¹

Hârizmşah Muhammed'in bu isteği yerine getirmesi mümkün değildi. Çünkü ordusunun büyük bölümü ve komutanları İnal'ın kabilesindendi. Kibirin ve

²⁵⁶ Spuler, *a.g.e.*, s. 31-32

²⁵⁷ Umut Yolsever, Kemal Özcan, "Moğollar Tarafından 1237-1240 Yılları Arasında İtaat Altına Alınan Rus Knezlikleri," *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 5, 2018, s. 87

²⁵⁸ Minhâc-i Sirâc el Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular; Atabeglikler ve Hârezmşâhlar* (Tercüme ve Notlar: Erhan Göksu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 137

²⁵⁹ Barthold, *a.g.e.*, s. 424

²⁶⁰ Merçil, *a.g.e.*, s. 196

²⁶¹ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 243

gururun kölesi olan Hârizmşah Muhammed, Cengiz Han'ın gönderdiği elçiye sinirlenerek başını vurdurdu. Bu duruma öfkelenen Cengiz Han için savaş artık kaçınılmazdı.²⁶²

Hârizmşah Muhammed'in Cengiz Han'a karşı olan düşmanca tavırlarının yanı sıra Moğolları İslâm âlemini istilaya iten başka nedenler de vardı. Türklerle aynı bozkır kültür iklimini paylaşan Moğollarda da Cihan Hâkimiyeti mefkûresinin olması, İslam âleminin ekonomik anlamda zenginliği, güçlü Müslüman ülkelerin birbirleriyle mücadelesi sonucunda zayıflaması, Müslümanların Haçlılarla mücadeleleri, Cengiz Han'ı İslâm ülkelerini istilaya iten nedenler arasında yer almaktadır.²⁶³

3.5.3. Savaş Hazırlıkları ve Sefer Safhası

Cengiz Han savaşa karar verdikten sonra büyük sefer hazırlığına başladı. Başlattığı hazırlıklar iki yıl sürdü.²⁶⁴ Cengiz Han her önemli kararında yaptığı gibi bir tepeye çıkmış başı açık, yüzünü toprağa koyarak intikam almak için “Tanrı/Tengri” ya niyazda bulunmuştur. Tepedeki çadırda tek başına üç gün üç gece kalarak “Tanrı” ya yalvarmıştır.²⁶⁵ Tepenin üzerinden indikten sonra ordusunun bir kısmını Küçlüg Han ve Tokta'nın peşine yolladı. Dünya yaydıkları fesadı ve fitneyi ortadan kaldırmak için ilk önce onları ortadan kaldırması gerekiyordu. Aynı zamanda Sultan'a da bir elçi göndererek boş yere akıttığı kanların intikamını alacağını, bu yüzden hazırlıklı olmasını söyledi.²⁶⁶ Cengiz Han bir an önce Küçlüg Han'dan kurtulmak için büyük kumandanlarından olan Cebe'yi, Kaşgar üzerine yolladı. Küçlüg'ü yenen Cebe Doğu Türkistan'ın kurtarıcısı olarak anıldı. Çünkü Naymanlar Müslümanlara ibadet yapmayı yasaklamışlardı. Bedahşan sınırında yakalanan Küçlüg orada öldürüldü. Böylece Naymanlarda ağır tahribata uğrayarak dağıldılar.²⁶⁷

²⁶² Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 243

²⁶³ Fatih Güzel, “Moğol İstilasında Halife Nâsır-li Dinillâh'ın Rolü”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 1, 2015, s. 150

²⁶⁴ M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 96

²⁶⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 246

²⁶⁶ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 119

²⁶⁷ Abdülkerim Özeydin, “Hârizmşahlar Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 893

1219'da küçük kardeşi Otçigin'i büyük ordugâh komutanı olarak bıraktıktan sonra, öncü olarak Cebe ardından da Subutay ile Tohoçar'ı göndermiştir. Bu arada hâkimiyeti altındaki kabilelerden istediği askerler gelirken Hsi-Hsia Krallığına da elçi yollamış ancak Hsi-Hsia Kralının kendisi değil de askeri gücün lideri konumundaki "Aşa" adındaki kişiden "Cengiz mademki bu kadar zayıf, neden Han olmak için bu kadar sıkıntı çekiyor" şeklinde aşağılayıcı bir cevap göndermiştir. Cengiz Han Hârizmşahlar üzerine gitmeyi düşündüğü için, Hsi-Hsiaları cezalandırma işini daha sonraya bıraktı.²⁶⁸

Batı seferinin uzunluğunu ve tehlikeli olduğunu hatırlatan Yesui Hatun Cengiz'in ölümü halinde ulusun kimin emrine gireceğini yani bir veliaht belirlenmesi gerektiğini söyledi. Bu fikri uygun gören Cengiz aile efratlarının, noyanlarının ve akrabalarının olduğu bir meclis kurarak, durumu aralarında tartıştılar. Dört oğlunun da fikirlerini öğrendikten sonra Ögeday halef oldu.²⁶⁹ Ordunun idaresini eline almak isteyen Cengiz Han Balkaş Gölü'nün güneydoğusuna, Kayalık'a Karluluklar bölgesine geldi. Burada bulunan Aslan Han 6000 kişiyle kendisine katıldı. Diğer birliklerden olan Almalık hükümdarı ve Uygurlularda ona katıldı. Birlikler Yukarı İrtiş'te bir araya geldi.²⁷⁰ Moğol askeri harekete geçmeden önce Cengiz Han, Ç'ang Ç'un adlı bir Çinli mühendis önderliğinde 5 bin mühendisi ağır Moğol teçhizatlarının taşınması, yolların düzeltilmesi, nehirlere köprüler kurması ve geçit noktalarının belirlenmesi için önden yollamıştır.²⁷¹

Cengiz Han'ı İslâm ülkelerini istilaya iten nedenlerden biride, Hârizmşahların Cengiz Han'ın gönderdiği elçileri öldürdükten sonra Cengiz Han'ın kendilerine karşı nasıl bir yol izleyeceğini öğrenmek için bir grup casus göndermesidir. Bu casuslar Moğollar hakkında birçok bilgi toplamış ve ülkelere geri döndüklerinde Moğol askerlerinin sayıca daha fazla olduğunu, düşmana karşı koymasını bilen insanlar arasında en usta ordular olduğunu, yenilgiyi bilmediklerini, kendi silahlarını kendilerinin imal ettiğini söylemişlerdir. Bu sözlerden sonra

²⁶⁸ Devlet, *a.g.e.*, s. 144

²⁶⁹ Moğolların Gizli Tarihi, s. 191

²⁷⁰ Roux, *a.g.e.*, s. 180

²⁷¹ Ahmet Özdemir, "Cengiz İstilasası", *Türkler Ansiklopedisi*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları.

Alâaddin Cengiz'in elçilerinin öldürülmesine izin verdiği için pişman olmuştur. Ne yapacağını sormak için âlim eş-Şihab el Hayûfi'yi yanına çağırması ve şunları söylemiştir:

Başımıza büyük bir felâket gelmek üzeredir. Dehşet verici bir durumla karşı karşıya bulunuyoruz. Onun için ne yapmamız gerektiği hususunda görüşünü almak üzere seni çağırdım. Şu anda üzerimize Türk diyarından sayılması mümkün olmayan muazzam ordulara sahip güçlü bir düşmanın gelmekte olduğunu öğrendik.²⁷²

eş-Şihab el Hayûfi'yi ise Alâaddin'e şunları söylemiştir:

Seninde askerlerin az değildir. Ayrıca çevremizdeki diğer İslam hükümdarlarına da mektuplar göndererek bize yardımcı olmalarını isteyelim. Böyle bir düşmanın İslâm diyarına saldırması halinde diğer bütün müslümanların da sana mal ve asker yardımında bulunma mecburiyetleri vardır. O zaman da büyük ordular ve kalabalık askerler toplar, Seyhun Nehri'nin karşı tarafına geçeriz. Bu nehrin büyükçe bir nehir olduğu malumdur. Gelen düşman ile İslâm diyarı arasında bir engel olarak kullanılır. Biz karşı tarafta düşmanı karşılamak için duracağız. Düşman nehrin öbür sahiline ulaştığında uzun bir yol yürümüş olduğundan bir hayli yorgun düşecektir. Biz ise bir müddetten beri istirahat etmiş olacağız.²⁷³

Bazıları da Moğolların Maverâünnehir'e girmesini engel olamıyorsa, ülke içinde Moğolları tahrip etmeleri gerektiğini söyledi. Bazıları da Ceyhun geçitlerinde Moğolları karşılamak istedi.²⁷⁴ Toplantı sonunda alınan karar Maverâünnehir'in müdafaa edilmesiydi. Fakat bu müdafaa meydan savaşı şeklinde değil, her şehrin mevcut kuvveti ve garnizonlarıyla yapılacaktı. Hârizmşah Muhammed'in de en büyük hatası bu oldu.²⁷⁵

Hârizmşah Muhammed ne yapacaklarını konuştuğu sırada Cengiz Han'ın elçisi kalabalık bir grupla gelerek Cengiz Han'ın Hârizmşah'a gönderdiği mesajı ilettiler. Cengiz Han şunları söyledi: “Siz adamlarımı, tüccarlarımı öldürür, mallarımı

²⁷² İbnü'l Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi İslam Tarihi* (çev. Abdülkerim Özyayın, Ahmet Ağırakça), Bahar Yayınları, İstanbul 1985, C. XII, s. 317

²⁷³ Esir, *a.g.e.*, s. 317

²⁷⁴ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 272

²⁷⁵ Uluçay, *a.g.e.*, s. 117

onların ellerinden alırsınız değil mi? O halde karşı koymaya güç yetiremeyeceğiniz kalabalık bir orduyla üzerinize geliyorum, Hazır olunuz!” dedi.²⁷⁶

Sultanın yeltendiği yersiz bir harekette müdafaa zamanında hazırlıkları hızlandırmak ve imparatorluğun kapısı saydığı başkent Semerkand şehrini 12 fersah uzunluğunda bir dış surla çevirdi. Yeni okçu birlikleri teşkil etmek amacıyla vergileri yüzde üç yüz arttırmıştır. Bu yüzden aynı yılın vergisi halktan zorla üç kez toplanmıştır. Bütün bunlara rağmen ne Semerkand suru yapılmış ne de yeni birlikler toplanmıştır. Moğollar çok hızlı ilerliyordu. Zorla alınan ve hiçbir işe yaramayan vergiler halkın kalbinde tamir olmaz yaralar açmıştı. Kendiside Moğollar karşısında durmanın mümkün olmayacağına inanıyordu. Bu yüzden her gitti yerde halkın maneviyatını bozmaktaydı.²⁷⁷

Cengiz 1220 sonbaharında Otrar kapılarına dayandı. İnalçık canı pahasına bir direniş gösterdi. Cengiz Otrar’daki direnişin uzun süreceğini anlayınca askerler arasında bir iş bölümü yaptı.²⁷⁸ Oğulları Çağatay, Ögeday ve Uygur kralını ora da bıraktı. Yanlardan gelebilecek saldırıları engellemek için Aşağı Sır Derya yönünde Cuci’yi iki tümenle gönderdi. Hoçent yönünde nehrin üst kısmına da küçük bir müfreze yolladı. Cengiz Han ve oğlu Tuli ise büyük kitleyi kumanda ederek biraz kuzeye kayacaktı. Böylece Hârizmşah ordusunun birbirleriyle teması önlenecekti. Cebe tümenleri ile Sır Deryayı koruyarak güneye inecek ve Türkistan’daki dağları aşacaktı.²⁷⁹ Bununla birlikte Cengiz Han’ın ordusunda çok sayıda Türk birliği bulunmaktaydı. Sayıca Hârizm ordusundan az olan Moğol ordusu Cengiz Han’ın uyguladığı stratejiler, düşmanın zaaflarını bilmesi, Müslüman danışmanlarından aldığı istihbaratlar sayesinde durumu lehine çevirmiştir.²⁸⁰

Çağatay ve Ögeday’ın komutasındaki ordu Otrar’ı kuşatmış, beş aylık bir muhasaradan sonra yardım alamadığı için maneviyatı kırılan Hacıp Karaca teslim olmaya karar vererek, askerleriyle ve halkı ile birlikte şehirden çıkmıştır. Hacıp Karaca’nın çıktığı sofi kapısından giren Moğollar şehri işgal ettiler. Fakat Karaca’nın

²⁷⁶ Esir, *a.g.e.*, s. 318

²⁷⁷ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 251

²⁷⁸ Özdemir, *a.g.m.*, s. 315

²⁷⁹ Roux, *a.g.e.*, s. 182

²⁸⁰ Hartog, *a.g.e.*, s. 99

bu hareketi canını kurtarmaya yetmemiştir. Moğollar “*Kendi memleketine ihanet edenlerden vefa ummak boştur*” diyerek onu ve adamlarını tamamen öldürmüştür. Moğollar şehirlerin yüksek surlar ile çevrili olduğunu bildiklerinden kuşatmanın uzun süreceğini hesaplamış ve ona göre levazım tedbirlerini almışlardır. 1220 yılının ocak ayında Kızıl Kum Çölü aşılarak Otrar’a ikinci bir güç yollanmıştır. Yol üzerindeki küçük Zarnuk Kalesine “*Ya direnir ölürsün ya da teslim olur yaşarsın*” denildi ve halkı teslim olmuştur. Bir grup gençte askere alınmış ve kalanları evlerine dönmelerine izin verilmiştir.²⁸¹

Daha önce kaçmak için şehrin dışına çıkmış olan kadın, erkek, büyük, küçük bütün halkı, koyun sürüleri gibi yakında ki boş alana sürdüler ve ellerinde bulunan malları yağma ettiler. Yirmi bin adamıyla kalenin dışında mücadele eden Gayır Han tekrar kaleye sığınmak zorunda kaldı. Gayır Han ve adamları, tek kişi kalıncaya kadar savaşa devam ettiler ve Moğol ordusuna ağır kayıplar verdirdiler. Bir ay kadar onlara karşı koydular. Sonunda iki kişiyle kalan Gayır canla başla savaştı ve teslim olmadı. Onu iki adamıyla birlikte bir evin damında kıstırdılar.²⁸² Canlı yakalanması istendiği için öldürülmedi. Kısa bir zaman sonra iki adamını öldürüp Gayır’ın elinden silahını düşürdükleri zaman Gayır, cariyelerin verdiği kiremitleri Moğolların üzerine attı. Elindeki kiremit parçalarının bitmesiyle etrafını çepeçevre saran askerlere saldırıp birkaçını yere indirdiyse de sonunda onu esir aldılar ve zincirlerle sımsıkı bağladılar. Bundan sonra kaleyi ve surları yerle bir ettiler. Kılıçtan kurtulan sanatkarlar ve diğerlerini, kendilerine hizmet etsin diye alıp götürdüler. O sırada Buhara’dan Semerkand’a gitmiş olan Cengiz Han’a katılmak için yola çıkan ordusu Cengiz Han’a Gayır’ı canlı olarak ulaştırdı. Sonunda Cengiz Han kurşun hazırlatarak Gayır Han’ın gözleri ile kulaklarına dökülmesi emrini verdi.²⁸³

Rene Grousset Bozkır İmparatorluğu adlı kitabında Hârizmşahlar hakkında şöyle yazmaktadır:

²⁸¹ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 254

²⁸² Cüveyni, *a.g.e.*, s. 122

²⁸³ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 255

Gerçekte, tarihçilerin ifadesinin aksine Cengiz Han'ın istilası sırasında bir Hârizm İmparatorluğu yoktu, Onun yerine her türlü devlet teşkilatından mahrum bir imparatorluk hücreci tomurcuğu vardı. Yoksa Kuzey Çin'de ki Jin Krallığı gibi bir imparatorluk olsaydı Cengiz Han'ın işi daha zor olurdu.²⁸⁴

Ulus-idi kumandasındaki Moğol ordusu Seyhun Nehri'ni takiben doğuya doğru ilerledi. Sığnak'a yaklaştıkları zaman Müslüman tacir olan Hasan Hacı'ya elçi gönderilerek teslim olmaları istendi. Moğolları tanımayan Sığnak halkı elçinin sözlerine önem vermeyerek Hasan Hacı'yı öldürdüler. Yedi günlük mücadeleden sonra şehir zapt edildi. Ulus- idi burasını Hasan Hacı'nın oğluna verdikten sonra Urkent ve arkasından da Barçınlık-kend'i aldı. Yurtlarını müdafaa eden Eşnâs halkı kılıçtan geçirildi. Moğolların Cend'e doğru ilerlediklerini gören Emîr- î Emîrân Kutlug Han kuşatma başlamadan önce kalabalık ordusuyla birlikte mevzisini terk ederek Hârizm'e çekildi. Şehirde tam bir kargaşa ortamı vardı. Halkın Moğol hâkimiyetini tanıması için gönderilen Cin Timur Hasan Hacı'nın ölümünden sonra Sığnak'ta olan felaketi hatırlatmış ve karşılık vermedikleri takdirde şehre zarar verilmeyeceği konusunda teminat vermiştir. Başlangıçta Cin Timur'u sıkıntıya düşürmeleri Moğolları kızdırdı ve Ulus- idi Cend'e gönderildi. Şehir büyük bir sukûnetle feth edildi. Cin Timur'a hakaret eden birkaç kişi öldürüldü. Şehir yağmalandı ve Ali Hoca buraya görevlendirildi. Ardından doğudaki Şehir-kend alınarak buraya bir şahne bırakıldı.²⁸⁵

Karakurum'a doğru hareket eden Uluş-idi yolda göçebe Türkmenlerden oluşturduğu on bin kişilik bir orduyu Taynal Noyan'ın emrine vererek Hârizm'e gönderdi. Hârizm yolunda birkaç gün geçince Türkmenler, Taynal'ın geriden gelen birliklerinin başında bıraktığı Moğol'u öldürdüler. Bunu öğrenen Taynal geri döndü ve karışıklığı çözdü. Türkmenlerin birçoğunu öldürdü. Sağ kalanlar da Merv ve Amuye'ye gittiler.²⁸⁶ Ulak Noyan, Suketü Çerbi ve Tugai'in komutasında ki ordu Benâkent ve Hocend üzerine gönderildi. Üç günlük bir çarpışmadan sonra İletgü teslim oldu. Şehri zapt eden Moğollar teslim olan askerleri kılıç ve ok darbeleriyle

²⁸⁴ Grousset, *a.g.e.*, s. 172

²⁸⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 256-257

²⁸⁶ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 125

öldürdü. Sanat erbabı ile “*eshâb-ı cevârih*”²⁸⁷ ve gençler Moğol askeri teşkilatında olduğu gibi onlara, yüzlere ayrılarak yardımcı sıfatıyla orduya alındılar.²⁸⁸ Güneye giden Moğol kuvvetleri Benâkent’i aldıktan sonra Hocend üzerine yürüdü. Burada Timur Melik’in etkili bir müdafaasıyla karşılaştılar. Başarılı müdafa göstermesine rağmen dışarıdan yardım alamayan Timur Melik Şehri muhasımlara bırakarak Ürgenç’deki Hârizmşah Muhammed’in yanına kaçtı.²⁸⁹

3.5.4. Buhara’nın Düşüşü

Moğol ordularının 1220 yılında Otrar Kalesi önünde toplanmasının ardından Cengiz Han fetih edecekleri toprakların planını yaptı²⁹⁰ ve Sultan’ın bayrağının dalgalandığı en yakın şehir olan Buhara üzerine yürüdü. Burada ki amaç Sultan ile çeşitli yönlerde dağılmış olan askerler arasındaki bağlantıyı kesmek ve böylece Sultan’ın çeşitli mevkilere askeri dağıtma düşüncesine de engel olmaktı.²⁹¹ Cengiz Han yazı Sultan’ın yazlık yeri olan Altan-Horhan yaylasında geçirmeye karar verdi ve Bala’yı bekledi. Tuli’ye de haber göndererek yanına gelmesini söyledi. Tuli İru ve İsebur şehirlerini almış, Sisten’i ve Çuhçeren tahrip etmişti. Cengiz’in haberinin gelmesi üzerine Tuli geri dönerek Cengiz Han’la birleşti.²⁹² Ordularını donatan Cengiz Han, en küçük oğlu Tuli ile ordunun esas kısmının başında Zarnuk şehrinin önüne geldi. Şehir halkı birden etraftaki süvarileri görünce telaşa kapıldılar ve kale kapılarını kapattılar.²⁹³ Cengiz Han her zaman yaptığı gibi Danişmend Hacıp’i Zarnuk’a elçi olarak gönderdi ve şunları söyledi:

Müslüman olan Dânişmend Hâcib, Zernûk halkına Ben filan kimseyim. Müslüman oğlu Müslüman’ım. Allah rızasını kazanmak için Cengiz Han’ın yüce emriyle buraya elçi olarak geldim maksadım sizi suda boğulup yok olmaktan ve kan gölüne düşmekten kurtarmaktır. Cengiz Han çok sayıda askerle dışarıda beklemektedir. Her ne şekilde olursa olsun, ona karşı geldiğinizi görürse, bir saat içinde kaleyi yerle bir edip, ovayı kandan

²⁸⁷ Eli ve kolu ile çalışan meslek sahipleri.

²⁸⁸ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 257

²⁸⁹ Çakmak, *a.g.m.*, s. 911

²⁹⁰ Nagehan Güler, “Cengiz Hân’ın Mâverâünnehir’i Zaptı”, *ANASAY*, S. 1, 2017, s. 21

²⁹¹ Nesevi, *Celalüttin Harezşah*, (çev. Necip Asım Yazıksız), Devlet Matbaası, İstanbul 1934, s. 34

²⁹² *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 183

²⁹³ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 131

Ceyhun Nehri'ne çevirir. Eğer sözlerimi akıl kulağı ile dinler, onun emirlerine itaat ederseniz, canınız ve malınız emniyet ve selamet kalesinde kalır diyerek halkı anlaşmaya ikna etti.²⁹⁴

Kurtuluğu kaleyi teslim etmekte gören halk Cengiz Han'a itaat etti. Bütün halkı kale dışarisına çıkaran Cengiz kaleyi yerle bir etti, nüfusu sayıp erkekleri Buhara üzerine giden orduya kattı. Geri kalanları evlerine gönderdi ve şehre Kutlug Balıg (mesûd şehir) adını verdi.²⁹⁵

Zarnuk'ta bulunan Türkmenler Moğolları daha önce bilinmeyen bir yoldan Nûr'a götürdüler. Bu yola "Hâni" (Han Yolu) adı verildi. Tâir-bahâdır kumandasındaki Moğol ordusu Nûr üzerinden ilerlediler. şehirde bol bahçe vardı. Tâir-bahâdır kalenin muhasarası için Moğollara ağaçları kesip merdiven yapmalarını söyledi. Moğolların gelmesini beklemeyen halk Tâir'in teslim olun çağrısına kulak verdiler ve erzaklarını, ziraat âletlerini, hayvanlarını yanlarına alarak şehri boşalttılar. Moğollar evleri yağmaladılar.²⁹⁶

Cengiz Han Buhara önlerine Ocak 1220'de vardı. şehri şiddetle muhasara etti. Sekiz günlük bir muhasaradan sonra şehir alındı. Kalede Sultanın askerleri tarafından savunuluyordu.²⁹⁷ Tuli, Türk garnizonu hattını delmeyi denemiş, fakat çok sayıda kayıp vermekten başka bir şey yapamamıştı.²⁹⁸ İçine dört yüz kişi olan şehir kalesi tırmanma ile ele geçirilmiş ve savunucularının tamamı kılıçtan geçirilmiştir. Fakat iç kalenin direnişi on iki gün sürdü. İç kalenin de düşmesinden sonra Buhara Moğolların kontrolüne geçti. şehre giren Moğollar halkı kılıçtan geçirmiş, âlimleri öldürmüş ve kitapları yaktırmıştır. Cüveyni Cengiz'in Buhara'daki icraatını şöyle anlatır:

Cengiz şehri görmek için kaleden içeri girmiş, atını ulu camiye sürmüş, mihrabın önünde durmuştur. Oğlu Tuli'de atından inmiş minbere çıkmış, caminin hangi sultanın sarayı olduğunu sormuş, halkta Allah'ın evi olduğunu söylemiş ve oradan halka sahrada ot bulamadığını bu yüzden aç

²⁹⁴ Güler, *a.g.m.*, s. 22

²⁹⁵ Cüveyni, *a. g.e.*, s. 132

²⁹⁶ Barthold, *a.g.e.*, s. 433

²⁹⁷ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s. 484

²⁹⁸ Roux, *a.g.e.*, s. 184

kalan atların doyurulmasını emretmiştir. Şehirde bulunan ambarları açıp tahılı dışarı çekmişler. Mushaf (Kuran-ı Kerim) sandıklarını caminin ortasına getirerek içindekileri yere dökmüşlerdi. Boşalan sandıkları atlara yem teknesi yapmışlardı.²⁹⁹

Şehir yağmaya tabi tutuldu. Halk malsız kalmış, kaba muamele görmüş, her şekilde şiddete maruz kalmıştı. Barthold, Cüveyni tarafından anlatılan ve Cengiz Han'ın büyük bir Camiye gelip kalabalığa hitap ederek kendisini Tanrı'nın gazabı olarak takdim etmesini efsane olarak kabul etmektedir.³⁰⁰ Böylece Buhara Şubat 1220 yılında Moğollara teslim oldu.³⁰¹ İbnü'l Esir Buhara'da ki durumu şu şekilde anlatmaktadır:

O gün dehşet verici bir gündü. Erkekler, kadınlar, çoluk çocuk herkes sürekli olarak ağlayıp duruyor ve düşman elinde esir olarak elden ele dolaştırılıyorlardı. Perişan olan Buhara halkının kadınları düşman arasında paylaştırılıyordu. Nihayet Buhara şehri sanki dün ortada yokmuşçasına evlerinin çatıları çökmüş şehir tamamen harabeye dönüşmüş, ıssız bir kent haline gelmişti. Moğollar kadınlara karşı zalimce davranarak hiçbir insanın yapamayacağı şekilde namuslarına musallat oldular. Halk ise eli kolu bağlı olarak hiçbir şey yapamıyor, bu reva görülen zulme bakıp sürekli ağlayıp duruyordu. Başlarına gelen bu felaketi defetmeye gücü yetmeyenler, bu yapılanlara karşı ölümü tercih ederek ölünceye kadar çarpışmak üzere Moğol askerlerine saldırıyorlardı. Bu yapılan zulümleri engellemek veya bu uğurda ölmek üzere harekete geçip Moğollara karşı koyanlardan birisi de Buhara'nın ileri gelen fakihlerinden İmam Rükneddin İmamzâde ve oğlu idi. İmam Rükneddin ile oğlu Moğol askerlerinin Müslümanlara karşı giriştiği bu zalimce davranışı ve kadınların ırz ve namuslarına el uzattıklarından dolayı harekete geçerek ikisi de öldürülene dek çarpıştılar.³⁰²

3.5.5. Semerkand'ın Düşüşü

Cengiz Han Buhara'daki işini tamamladıktan sonra Hârizmşah Muhammed'in başkenti olan Semerkand'a gelmiştir. Hârizmşah Muhammed'in ise

²⁹⁹ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 134

³⁰⁰ Grousset, *a.g.e.*, s. 234.

³⁰¹ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 57

³⁰² Esir, *a.g.e.*, s. 321

Gürlulardan, Türklerden ve Horâsânlılardan oluşan altmış bin atlı ile Semerkand'da bekliyordu.³⁰³ Şehrin valisi Terken Hatun'un kardeşi Tugay Han'dı. Cengiz Semerkand'a geldiğinde Otrar kuşatmasında olan Çağatay ve Ögedey'de babasının kuvvetlerine katıldılar. Askeri dinlendirmeye bırakan Cengiz Han şehrin surlarını, kale kapılarını, kuleleri ve siperleri inceledi.³⁰⁴

En gözde komutanlarından olan Cebe ve Subutay'ı Muhammed Hârizmşah'ın peşine; Gadak Noyan ve Yasaur'u da Vahş ve Talekan'a gönderdi. Moğollardan ve ona bağlı birliklerinden gelen askerleri yerleştirdi. Şehrin savunmasında görev alan Alp-Er Han, Şeyh Han, Arslan Han ve diğerleri şehirden çıkıp Moğol askerlerine saldırdılar. Her iki tarafta ağır kayıplar verdi. Cengiz Han atına binerek bütün askerleri şehrin etrafına dizdi. Bütün gün mancınıklardan taş, yaylardan ok yağdı. Moğollar kale kapılarını tutarak içerdekilerin dışarıya çıkmalarına izin vermediler. Şehirdekiler hareket alanlarının daraldığını düşündüler ve filleri Moğol askerinin üzerine gönderdiler. Birçok Moğol askeri öldü. Savaşın muhasebesini yapan şehir halkının bazıları Cengiz'e teslim olmak isterken bazılarına bu fikre karşı çıkmışlardır. Ertesi gün dinlenen ve moral kazanan Moğollara karşı teslim olma kararı alan Semerkandlılar savaşı bırakma kararı aldılar.³⁰⁵

Kuşatmanın dördüncü gününde teslim olan şehir tahrip edildi. Direnlerin tamamı öldürülürken, halkın diğer kısmı sürüldü.³⁰⁶ İç hisarı da ele geçirdikten sonra buldukları herkesi şehrin dışına çıkardılar. Türkleri ve Tacikleri ayırarak on (dehe) veya yüz (sade) kişilik gruplara soktular. Aralarında Barışmas Han, Sersig Han, Ulug Han ve daha yirmi kadar Sultan komutanının da bulunduğu otuz bin kadar Kıpçak Türkünü öldürüldü. Yine otuz bin kadar gençlerden ve yiğitlerden meydana gelen bir topluluğu da haşer³⁰⁷ olarak ayırdı.³⁰⁸ Tâhirü'l-Mevlevî ve Cengiz ve Hülagu Mezalimi adlı eserde Cengiz'in Semerkand da yaptıkları şu şekilde anlatılmaktadır:

³⁰³ Cûzcânî, *a.g.e.*, s. 317

³⁰⁴ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 272

³⁰⁵ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 146

³⁰⁶ Osman Aydın, "Semerkant", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXVI, İstanbul 2009, s. 483

³⁰⁷ Savaş sırasında vilayetlerden toplanan askerî bir sınıf .

³⁰⁸ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 147

Moğollar, Buhara'dan sonra yalnız Maverâünnehir'in merkezi değil, kürre-i arzın en büyük bir ticaret ambarı hükmünde bulunan Semerkant'a vasıl oldular. Şehir, dairenin ma'adâr üç mil mesahasında olup etrafında müteaddit demir kapılar ve kulelerle mücehhez bir sur bulunmakta idi, asâkir-i muhafazası 110 bin raddesinde olup bu yekûnun 60 bini Türkmen ve Kanklı 50 bini ise tacir ve Acem idi. Türk tacirleri, vatandaşları olan Moğollardan hüsn-i muamele göreceklerini ümit ile şehirden çıktılarsa da cümlesi birden Tatarlar tarafından hemen öldürüldü. Bunun üzerine şehirde bulunan eimme vü eşraf, harice çıkararak beldeyi teslim ettiler. Semerkant, teslim olduğu halde yine tahrip edildi. Sekenesinden kısm-ı azamı kılıçtan geçirildi. 30 bini mütecâviz erbab-ı sanat esir olarak Cengiz tarafından mahdumlarına verildi. Bir o kadar da hademât-ı askeriye ve nakliye de istihdam olundu. Şehrin milyonlarca nüfusu içinden felaketlerini hikâye edebilecek 50 bin kişi kadar kalmıştı. Buhara ile Semerkant'ın bu âkıbetlerini işiten Belh şehri seknesi, Moğollara hedâyâ i'zâmiyle Cengiz'e arz-ı teslimiyet ettilerse de Moğol hükümdarı, bu şehri bila-tahrib pesende bırakmaktan korktu ve nüfusunu ta'dâd vesilesiyle kasabaya dâhil olduktan sonra sükkânını kılıçtan geçirdi. Belh de diğerleri gibi yerle bir oldu.³⁰⁹

Semerkand'ın alınmasından sonra Cengiz Han askerlerini dinlenmeye çekti. Askerler çok fazla savaşmış, ama çok uzun mesafelerde kat edilmişti. Atlar yorgundu. Şehrin yakınlarında güzel otlakları olan dağlık bir alana yerleştiler.³¹⁰

3.5.6. Muhammed Hârizmşah'ın Sonu

Kuzey istikametinde ilerleyen Moğol askerleri Sıgnak, Urkend, Barçınığ-Kend'i alarak Cend şehri üzerine yürüdüler. Şehri savunan Kutluğ Han Moğollara karşı direnemeyeceğini anlayınca kaçtı ve Moğol askeride burayı kolayca ele geçirerek yağma yaptı. Güneye giden Moğol kuvvetleri Benakent'i alarak Hocent önlerinde Timur Melik tarafından etkili bir müdafaa ile karşılaştılar. Dışarıdan

³⁰⁹ H. Ahmet Özdemir, "Tâhîrî'l-Mevlevî ve Cengiz ve Hülâgû Mezalimi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 11, 2005, s. 153

³¹⁰ Roux, *a.g.e.*, s. 186

yardım alınamayınca bu şehirde düşmüş oldu. Kısa bir zaman içinde Cengiz bütün Maverâünnehir’i ele geçirmişti.³¹¹

Cengiz Han Semerkand’da iken, Hârizmşah Muhammed’in güneye çekilmek üzere şehri terk ettiğini öğrenmişti. Bunun üzerine Cengiz Han, Hârizmşah Muhammed’i istilacılara karşı yeni bir ordu toplamaya zaman bırakmadan yakalamak istiyordu. Hârizm hükümdarına yetişmeyi başaramayınca Cebe Noyan’la Subutay’ı çağırttı³¹² ve onlara yirmi bin seçme süvari vererek Hârizmşah Muhammed’in peşinden yolladı. Her ne olursa olsun onu yakalayıp getirmelerini emretti.³¹³

Moğollar kurdukları bir askeri birlik ile İslam diyarlarında büyük karışıklık, fitne ve huzursuzluk ortamı yarattılar. Cengiz Han bu grubu batıya doğru gönderince “beş pınar” anlamına gelen Pencâb şehrine geldiler. Buraya geldiklerinde nehri geçmek için bir gemi bulamadılar. Bunun üzerine kendilerine dışını sığır derisinden kapladıkları tahtadan bir havuz yaptılar. İçine yiyeceklerini, silahlarını ve eşyalarını koyduktan sonra atlarını suya saldılar. Kendileri de bir eliyle nehirde yüzen atların kuyruklarını tutarken diğer eli ile de yaptıkları havuzları çekmeye çalıştılar. Yani at askeri askerde havuzları çekiyordu. Böylece bir seferde nehri geçmeyi başardılar. Moğolların gelmesiyle herkes büyük bir korkuya kapılmış ve nasıl tedbir alacakları hususunda görüş ayrılıklarına düşmüşlerdi. Ceyhun Nehri’nin Moğolları durduracağını düşünseler de artık Moğollar bu nehri de aşmışlardı. Moğolları gören herkes etrafa kaçıyordu. Aynı şekilde Hârizmşah Muhammed de Moğolların geldiğini duyunca Nişabur’a kaçtı.³¹⁴

Cengiz Han bu savaşın tek amacının Hârizmşah Muhammed’i ele geçirmek ve ihanetini ödetmek olduğunu unutmamıştı. Damadı Tokutşar, Cebe Noyan ve Subutay yönetiminde üç tümeni ileri sürmeye karar verdi. Herhangi bir durum olmadığı sürece önlerine çıkan kaleleri ve şehirleri almak için, vakit kaybetmemelerini söyledi. Hârizmşah Muhammed Semerkand’ın düşüğünü Belh yakınlarındayken öğrendi. Aynı zamanda güçlü bir Moğol ordusunun kendisine

³¹¹ Çakmak, *a.g.m.*, s. 910-911

³¹² Lamp, *a.g.e.*, s. 119

³¹³ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 268

³¹⁴ Esir, *a.g.e.*, s. 324

doğru geldiğinin haberini aldı. Yeteri güce sahip olmadığı için Horasan'a çekildi. Oradan da Nişabur'a hareket etti.³¹⁵

Korkudan öyle bir hale gelmişti ki onu görenler Moğol askerlerinden korktuğundan daha fazla korkuyorlardı. Kuvvetli olduğu günlerde yıktığı kalelere acıyordu. “*Eğer onlar dursaydı, bu zor günlerimde işime yarardı*” diye düşünüyordu. Yanındakilere dağılıp başka yerlere gitmelerini öğütlüyor ve onlara orduların çok kalabalık olmasının bile Moğolların önünde duramayacağını ve onların saldırılarını önleyemeyeceğini söylüyordu. Nişaburluların şehri terk edip gitmeye razı olmadıklarını ve sözünün tutulmadığını gören Hârizmşah Muhammed, her ne kadar bileğin gücü ve kalenin sağlamlığıyla bu işin üstesinden gelinemeyeceğini anlasa da kale duvarlarını tamir etmek gerekir dedi. Bunun üzerine halk hemen işe koyuldu. Moğollardan bir ses çıkmayınca, onların nehri geçip oraya gelemeyeceği düşünüp biraz rahatladılar. Bu sırada Hârizmşah Muhammed oğlu Celâleddin'i Belh'i savunması için görevlendirdi. Celâleddin, çok gitmeden Cebe ve Subutay'ın nehri geçip yaklaştığı haberini alınca geri döndü. Durumu öğrenen Hârizmşah Muhammed, fazla kan dökülmesin diye adamlarının bir kısmını bırakarak “*Ava gidiyorum*” diye oradan ayrıldı.³¹⁶ Moğollar Hârizmşah Muhammed'in Merv şehrinde bulunmadığına ikna olduğu sırada Hârizmşah Muhammed Ceyhun Sahilini terk ederek Nisan 1220'de Nişabur'a geldi. Nişabur'da kalmayan Hârizmşah Muhammed Rey yolu ile Kazvin'e kaçtı. Bistam'da saray vezirlerinden Emir Taceddin Bistami'ye iki sandık mücevher vererek Karun kalesine ve hazinesini de o zamanlar İran'ın en güçlü yeri ününe sahip Ardahan'a yolladı.³¹⁷

Bistam'a ardından oğullarının birinin 30.000 adamla Rey'e gitti. Ensesinde her an Moğolların küçük atlarının nefesini hissederek hareket etti durdu. Aceleyle tekrardan hareket ederek Luristan'a vardı.³¹⁸ Hârizmşah Muhammed'in peşinde olan iki Moğol generali onu takip ederek Irak-ı Acem'e girmişler ve Rey şehrini gafil avlayarak erkekleri katletmiş, kadın ve çocukları esir almışlardı. Karûn'a geldiklerinde Hârizmşah Muhammed'in kaçtığını anlayan Cebe ve Subutay geri

³¹⁵ Roux, *a.g.e.*, s. 187

³¹⁶ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 178-179

³¹⁷ Ağaldağ, *a.g.m.*, s. 273

³¹⁸ Roux, *a.g.e.*, s. 188

dönerken hırslarını Zencan ve Kazvin'den çıkardılar. Talihsiz Hârizmşah Muhammed ise, Hazar Denizi'nde, Abeskûn'un karşısında bir adacığa sığındı.³¹⁹ Sultan adada kaldığı üç dört ay zarfında, zaruri ihtiyaçlarını temin hususunda *Mazenderanlı* köylülerden gizlice yardım gördü. 1220 yılında da burada öldü.³²⁰

3.5.7. Celâleddin Hârizmşah

Celâleddin babası tarafından çok takdir görse de halef olma şansı büyük annesi Terken Hatun tarafından azaltılıyordu. Terken Hatun imparatorluk ordusunu kendi soyundan olan Kanklı-Kıpçak Türk savaşçılarından oluşturmuştu. Nüfuzlu ve kudretli bir yapıya sahip olan Terken Hatun veliaht olarak da annesi Kanklı bir kadın olan Uzlan-Şah'ı seçerek Hârizm, Mazenderan ve Horasan gibi eyaletleri vermişti. 1220'de Moğolların Hârizmşah Muhammed'i Âbeskûn adasına sığınmaya mecbur edilmesi ve Terken Hatun'un da Moğollara esir düşmesi Celâleddin'in saltanat yolunu açmıştır.³²¹ Zaten Hârizmşah Muhammed ölmeden önce oğulları Celâleddin, Uzlağ-Şah ve Ak-Şah'ı yanına çağırarak sarsılan devlet düzenini yeniden kuracak olan kişinin Celâleddin olduğunu söyleyerek, öldüğünde herkesin onun bayrağı altında toplanmasını vasiyet ederek kendi kılıcını ona vermiştir.³²²

Hârizmşah Muhammed'in vefatından sonra üç oğlu denizden Hârizm Körfezine oradan da Mankışlak'a gittiler. Şehirde ayrılan Terken Sultan'ın bir vali tayin etmemesi şehirde isyanların çıkmasına sebep oldu. Az zaman zarfında bu üç prens etrafında yetmiş bin adam topladı. Kıpçaklardan oluşan bu ordunun reisleri, Uzlak Şah'ın tahtı Celâleddin'e terk etmesinden memnun değillerdi. Çünkü Celâleddin, kesin kararlı ve sert idi. Uzlak Şah henüz gençti, bu yüzden de istedikleri gibi hareket edebileceklerini düşünüyorlardı. Bu nedenle reisler, Celâleddin'e bir tuzak hazırladılar. Bu tuzağı haber alan Celâleddin kurtuluşu kaçmakta gördü.³²³ Horasan'a doğru kaçan Celâleddin Moğolların kurdukları tuzakları atlattı ve sağ

³¹⁹ Grousset, *a.g.e.*, s. 235.

³²⁰ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 283

³²¹ Aydın Taneri, "Celâleddin Hârizmşah", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, C. VII, s. 248

³²² Aydın Taneri, "Hârizmşahlar", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, C. XVI, s. 230

³²³ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 113

salim Gazne'ye ulaştı. Yolda kendisini takip eden kardeşleri Moğolların ani baskısıyla öldürüldü.³²⁴

Moğollara saldırmaktan çekinmeyen Celâleddin emrindeki 300 kişilik bir müfreze ile Nese'ye yerleşmiş olan 700 kişilik bir Moğol birliğine beklemedikleri anda saldırdılar. Bu Cengiz Han'ın karşılaştığı en büyük yenilgiydi. Kısa sürede toparlanan Moğol ordusu şehri aldı ve şehirdeki herkes hedef tahtasına nişan alıyor gibi ok yağmuruna tutuldu.³²⁵

Hârizm Sultanı ile işini bitiren Cengiz Han 1221 ilkbaharında Amu Derya'yı geçerek, Hârizm kuvvetlerinden artakalanlara karşı Afganistan ve Horasan'ın fethine başlamıştı.³²⁶ İlk olarak Belh şehrine yöneldi. Belh, tahılının (gaile) fazlalığı, mahsûl üzerindeki vergilerin (mâliyât) çeşitliliği bakımından diğer şehirlerin önde geleni idi. Arazisi daha geniş ve açıktı. Eski devirlerde Belh'in doğu şehirleri arasındaki değeri, Mekke'ninkine benzer idi. Firdevsî de şu beyitlerle bu konuya değinmektedir:

“O bahar Belh seçildi. Çünkü Yezdan'a tapanlar o devirde,

O yeri bu sıra Arapların Mekke'yi tuttukları gibi tutarlardı.”³²⁷

Cengiz Han, Tirmiz geçidinden geçerek Belh'e geldi. Belh'in öncü kuvvetleri (mukaddimân) gelerek itaat ettiklerini bildirdiler. Türlü hediyeler (tuzgu) ve armağanlar (pişkeş) sundular. Sonra nüfus sayımı için ferman çıktı. Belh'te bulunan herkesi boş alana çıkarıp saydılar. Sultan Celâleddin'in Belh'te karışıklık çıkarıyor olması ve inatlaşması yüzünden Cengiz Han, bu tür teslimiyetlerin aldatıcı olduğunu düşündü ve onların boyun eğme tekliflerini kabul etmedi. Küçükten büyüğe, gençten yaşlıya kadar herkes boş bir alana toplandı. Moğolların âdetine göre yüzlük ve binlik gruplara ayrılarak kılıçtan geçirildiler.³²⁸

³²⁴Osman Gürbüz, “Celâleddin Hârizmşah'ın Son Günleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 37, Erzurum 2012, s. 30

³²⁵Roux, *a.g.e.*, s. 190

³²⁶Grousset, *a.g.e.*, s. 235

³²⁷Cüveyni, *a.g.e.*, s. 153

³²⁸Cüveyni, *a.g.e.*, s. 153

3.5.8. Horasan'da Savaş

Cengiz Han Taklan şehrinde ki Kuhinusret'e geldi. Cengiz Han'ın yanında birçok Müslüman vardı. İlk başta Müslümanları savaşa sürdü. Savaşmayanları öldürdü. Moğollar, Kuhinusret Kalesi etrafında bir çatı kurup bunun üstünden kale içine taşlar yağdırdılar. İçerdekiler az kalınca bir yarma hareketi yaptılar. Süvariler kaçıp kurtulurken, piyadeler Moğollar tarafından kılıçtan geçirdiler ve teslim olmayan kaleyi alıp taş taş üstünde bırakmadılar. Moğollar kaleyi yıkarken, Tuli'de İran'ın en güzel şehirlerini tahripten dönerek Cengiz Han'ın yanına geliyordu.³²⁹

Cengiz Han'ın Horasan'a yolladığı oğlu Tuli, Merv şehrini çatışmasız teslim almış buna rağmen bütün ahali öldürülmüştür. (1221 Şubat Sonu) Ovada altın yaldızlı bir koltuğa oturan Tuli bu katliamı seyretmişti. Erkekler, çocuklar, kadınlar ayrılmış, sürüler halinde çeşitli birlikler arasında dağıtılmış ve başları vurulmuştu; sadece dört yüz sanatkâr bağışlanmıştı. Sultan Sancar'ın türbesi yakılmış ve boşaltılmıştır. (Efsaneye göre, bu olaydan sonra Merv civarında göçebelik yapan bir Oğuz aşireti Anadolu'ya göçmüş, Selçukluların kendilerine verdikleri topraklarda Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerini atmışlardır)³³⁰

Ardından eniştesinin intikamını almak için Nişabur'a doğru hareket etti. Korkuya kapılan kırsal ve göçebe nüfus kaçıyor. Nişabur anlaşmak istese de Tuli anlaşmaya yanaşmıyordu. 7 Nisan 1221'de ilk saldırı başladı.³³¹ Togaçar'ın karısı, yani Cengiz'in kızı 10.000 asker ile şehre girip savaştan sağ kurtulanları dört gün dört gece devam eden bir muharebede köpeklerine, kedilerine varıncaya kadar kestirdi. Tuli, Merv'de birçok kimselerin ölümler arasına saklanıp kurtulduğunu duymuştu. Burada bütün ölümlerin kellelerinin kesilmesini emretti. Kellelerden tepeler inşa ederek erkek, kadın ve çocuk kellelerini ayrı ayrı yığıldı. Şehrin tahribi on gün devam etti ve taş taş üstünde kalmadı. Şehrin yerine arpa ektirdi. Daha sonra Herat'ı da alarak Talkan'a babasının yanına gitti.³³²

³²⁹ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 117

³³⁰ Grousset, *a.g.e.*, s. 235

³³¹ Roux, *a.g.e.*, s. 195

³³² D'ohsson, *a.g.e.*, s. 122

3.5.9. Cebe ve Subutay'ın Celâleddin Hârizmşah'ın Peşine Düşmesi

Moğolların el-Muğarribe kuvvetleri Celâleddin Hârizmşah'ı bulamayınca geriye dönerek Mazenderan'a doğru yürümüş, zor kaleleri olmasına rağmen şehir ele geçirilmiştir. Mazenderan aşılmaz surlarıyla ünlü bir şehirdi. Müslümanlar Sasani Devleti'ni yıktıklarında bile Mazenderan ele geçirilememiş, sadece vergi almakla yetinilmiştir.³³³

Cebe Mazenderan'a girdi ve kenti tahrip etti. Cebe'nin ordusunu buraya sevk etmesi Hârizm hükümdarının harem dairesini ele geçirmek içindi. Rey şehri de kendiliğinden teslim oldu. Çok soğuk ve karlı bir kış, daha sonraki harp hareketlerine engel oldu. Moğollar Mugan Çölün de kışlık barınaklarında buldukları sırada Hamedan'da güvensizlik baş gösterdi ve Moğol valisi öldürüldü. Bundan dolayı Cebe bahar gelince Irak-ı Acem'e bir hücum yaptı. Moğollar daha kış geçmeden Azerbaycan ve Kafkasya'ya girdiler. Gence (Elisavetpol) düşünce Gürcistan'a yürümek için hiçbir engel kalmamıştı. Büyük komutan (Atabegi) Yohann (Ivan) ve IV. Kral Lasha Georg Gag civarında öldü. Yürüyüş Tiflis üzerinden Ermenistan'a doğru devam etti (Ocak 1221). 30 Mart 1221 (4 safer 618 H.) tarihinde Merage fatihlerin eline düştü. Halife Mısır ve küçük Eyyübilulerle müzakereye girişmekle beraber, bizzat savunma tedbirleri alındı. Daküka'da bulunan zayıf ordusu şüphesiz fiilen savaflara karışmadı ise de Moğollar da başka bir yoldan ilerlediler ve Müminlerin hükümdarının küçük ordusu da böylece hadisesiz dağıldı. Fatihler ise Erdebil'in düşmesinden sonra Tebriz önlerine yürüdüler. Tebriz hükümdarı Özbek ibn Pahlavan arzularına uyduğundan şehre dokunulmadı. Bunun yanında, Moğol elçisinin öldürüldüğü Baykalan yerle bir edildi. (Ekim-Kasım 1221)³³⁴

3.5.10. İndüs Üzerinde Savaş

Celâleddin Hârizmşah'ın peşinden giden Cengiz Han Ögeday'ı Herat'a gönderdikten sonra Gazne'ye gitti. Sayım için halkın tamamını şehrin dışına çıkardı.

³³³ Esir, *a.g.e.*, s. 327

³³⁴ Spuler, *a.g.e.*, s. 37-38

Sanatkârları ayırarak geride kalanları öldürdü. Kış buraya geçirecek askerlerin başına Şiki Kutugu Noyanı tayin etti.³³⁵

Bu arada Celâleddin Yüksek Afgan Platolarından inerek İndüs'e gelmişti. Gazne ve İndüs arası çok uzaktı. Horosan'dan da haber alamayan Cengiz Han 1221'de İndüs'ün sağ kıyısında Celâleddin Hârizmşahla savaşa girdi. Merkez kanadını Cengiz Han yönetiyordu şiddetli bir çatışma yaşandı. Celâleddin Hârizmşah'ın ordusu direndi, tam durumu kendilerine çevirecekleri sırada Cengiz Han sağ kanatta bulan süvarileri ileri sürdü. Böylece merkezin yükünü hafifletti. Düşman saflarında karışıklık yaratarak geri çekilmelerini sağladı. Celâleddin'in oğlunu ele geçiren Cengiz Han onu öldürdü. Cengiz galip gelmişti. Celâleddin yeniden kaçarak İndüs'ün sağ kıyısına geçti. Hindistan'ın büyük olması ve yeteri kadar bilgiye sahip olmamasından dolayı Cengiz Han İndüs'e geçmedi.³³⁶

3.5.11. Afganistan'da Savaş

Celâleddin Hârizmşah artık bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. Hindikuş Dağı'nın güneyinde bir ordu kurmuştu. Maverâünnehir ve Horasan'ın batı kanadının fethiyle rahatlayan Cengiz Han Celâleddin'e saldırma kararı aldı. Cengiz Han Bâmiyân Budistlerinin, Buda heykellerini koruduğu büyük barınağın merkezine çıktı. Buranın 17 kilometre uzağında ise iki şehir bulunuyordu. Bunlardan ilki Şehr-i Golgola "*İç Çekişmeler Şehri*" adını taşıyan Bâmiyân kale şehri, diğeri ise Şehr-i Zohag "*Kırmızı Şehir*"dir.³³⁷

Şehir kuşatıldı. Fakat Afganlar pes edecek insanlar değillerdi. Bu kuşatma sırasında Çağatay'ın oğlu ve Cengiz Han'ın pek sevdiği torunu Mütügen ölmüştür. Moğol fatihi haberi bizzat oğluna bir yemek sırasında bildirmiş, "*yasak*" adına ölünün arkasından ağlanmasını yasaklamıştır; ama kendisi kanlı bir cenaze töreni yapmıştır. Şehirden hiç bir ganimet kaldırılmamış her şey yakılıp yıkılmış, hiçbir esir alınmamış, her canlı katledilmiştir. Bâmiyân'ın kurulu olduğu yer lanetli şehir adını almıştır. Bunu fırsat bilen Celâleddin Hârizmşah, Nesa yakınlarında kurulu Moğol hattını; yarararak kurtulmuştu. Gazne'ye kaçmış, Afganistan dağlarının ortasında bir

³³⁵ Cüveyni, *a.g.e.*, s. 157

³³⁶ Roux, *a.g.e.*, s. 200

³³⁷ Roux, *a.g.e.*, s. 197

ordu teşkil etmişti. Kabil'in kuzeyinde Pervan'da da Şigi-kutuku komutasında bir Moğol ordu birliği Hârizmlilerle karşı karşıya geldiler. Moğolların sayıca fazla olduklarını düşünen Hârizmşahlar geri çekilmek istiyorlardı, fakat Celâleddin Hârizmşah onları ikna ederek Moğol birliklerini bozguna uğratmıştır. Komutanının intikamını almak için yanıp tutuşan Cengiz Han Gazne'ye yürümüş, ancak Celâleddin onu beklemek cesaretini göstermemiştir.³³⁸ Moğolların ilk yenilgisi olan bu savaş ciddi sonuçlar doğurmadı. Fakat Moğol kuvvetlerine karşı kazanılan bu zafer Hârizmşah ülkesinde büyük yankı uyandırdı. Başta Herat olmak üzere Moğollar tarafından işgal edilen diğer bölgelerde isyanlar başlamıştı.³³⁹

Kalabalık bir ordu ile Celâleddin'in peşine düşen Cengiz Han ona yetişmek için acele etmişti. Nihayet İndus Nehri kıyılarında Celâleddin Hârizmşah'a yetişmiş ve ordusunu çembere alarak askerlerini kılıçtan geçirmiştir (24 Kasım 1221).³⁴⁰ Cengiz Han, Celâleddin Hârizmşahı canlı istediğini emrettiği için Moğollar onun bulunduğu tarafa ok ve mızrak atmakta gevşek davrandılar. Bütün bunlara rağmen Celâleddin Hârizmşah kendisini bütün ağırlığı ile ok yağmur altında atıyla birlikte nehrin sularına atlayarak kurtulmuştu; sapasağlam karşı kıyıya varmayı başarmıştır.³⁴¹

Celâleddin Hârizmşah karşı kıyıya geçerken annesinin ve haremünün Moğolların eline geçmemesi için nehre atılmalarını emretti. Celâleddin Hârizmşah'ın cesaretini ve kahramanlığını gören Cengiz Han hayranlığını gizlemeyerek "*Bir babanın işte böyle bir oğlu olmalıdır*" demiştir. Cengiz Han Celâleddin Hârizmşahı ele geçirmek gayesi ile Çağatay kumandasında bir orduyu Hindistan'a gönderdi. Çağatay kışı burada geçirdi. Turbay Takşin kumandasındaki Moğollar Celâleddin'in Delhi'ye doğru uzaklaşması üzerine geri dönmüşlerdir. Böylece Hârizm ve İran'ı terk eden Celâleddin Hârizmşah Moğolların hücumları ve baskılarından dolayı Hindistan'a sığındı.³⁴² Üç yıl kadar Hindistan'da kalan Celâleddin, Hindistan prenslerinden Şemseddin İltutmış ve Kabaca ile mücadele etti.

³³⁸ Aydın Taneri, *Celalüddin Hârimşâh ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 25

³³⁹ Çakmak, *a.g.m.*, s. 913

³⁴⁰ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 369

³⁴¹ Grousset, *a.g.e.*, s. 236

³⁴² Taneri, *a.g.e.*, s. 26

Şemseddin İltutmış ve Kabaca'nın müttelikleri olan Hint hâkimleri Celâleddin'in üzerine yürüdü. Bunu öğrenen Celâleddin Kirman'a doğru hareket etti. Kirman'a gelen Celâleddin'e şehrin hâkimi Barak Hacip, kardeşi Gıyaseddin Pirşah ve Fars hükümdarı Sa'd Zengi itaat etti. Böylece İran'ın büyük bir kısmını ele geçirerek Hârizmşahların yeni hükümdarı olarak tahta geçti.³⁴³ İsfahan ve Huzistan'ı kendisine bağladı. Kardeşi Gıyaseddin Pirşah'ı yenerek hâkimiyeti altına aldı. Burada Atabeg Zengi'nin kızıyla evlenen; Celâleddin daha sonra Moğollarla mücadelesine devam etmek için Halife Nasır'dan yardım istedi. Halife bu isteği reddederek üzerine ordu sevk etti. Bunun üzerine Celâleddin Irak-ı Acem'i yağmaladıktan sonra Meraga'ya döndü.³⁴⁴ Daha sonra Azerbaycan üzerinden Meraga'yı aldı.³⁴⁵ Meraga'yı hâkimiyeti altına aldıktan sonra Tebriz'i kuşatan Celâleddin şehri aman ile aldı. Halka iyi davranan Celâleddin *“Meraga şehri harabe haline gelmişken, orayı nasıl imar ettiğimi, halkına nasıl davrandığımı gördünüz. Size de adilane davranacağımızı ve şehrinizin nasıl mükemmel bir şekilde imar edileceğini göreceksiniz”* diyerek Tebriz'i kendine merkez yaptı.³⁴⁶

Celâleddin Hârizmşah'ın Moğol baskısından kaçarak Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gelmesi aslında sebepsiz değildi. Çünkü bölgede bulunan Türk oldukça fazla idi. Bu yüzden de Celâleddin'in bu bölgeleri seçmesinde önemli bir etken olmuştur.³⁴⁷ 1224 yılında Hindistan'ı terk ederek Kirman'a geçti. Bir süre burada eyalet valiliği yaptı, aynı yıl Fars eyaletine geçti. Celâleddin Arran ve Azerbaycan topraklarını da aldıktan sonra Doğu Anadolu Türklüğü için tehdit oluşturan Gürcülere karşı harekete geçti. 1225'de Dvin ve Kerbi de Gürcülere karşı büyük zafer kazandı. 1226 başlarında Gürcülere karşı tekrar harekete geçen Celâleddin Tiflis'i aldı.³⁴⁸

1227 yılında Damegan'da Celâleddin Moğollara karşı bir zafer kazandı. Harezmliler, Rey ve Damegan şehirleri civarında bulunan Moğol kuvvetlerini

³⁴³ Çakmak, *a.g.m.*, s. 913

³⁴⁴ Gürbüz, *a.g.m.*, s. 31

³⁴⁵ Çakmak, *a.g.m.*, s. 913

³⁴⁶ Hasan Geyikoğlu, “Harezmsah Celâleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 1996, s. 95

³⁴⁷ Erol Keleş, “Moğol İşgali Sırasında Van Gölü Havzası'na Gelen Türk- Moğol Boyları”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 1, 2018, s.189

³⁴⁸ Yazıcı, *a.g.e.*, s.370

buralardan çıkardılar. Daha sonra erzak toplamak üzere Lur bölgesine gönderilen iki bin Moğol pusuya düşürüldü ve dört yüz kadarı yakalandı. Hârizmşah Celâleddin onların öldürülmeleri işini İsfahan halkına bıraktı. Bir kısmının saray avlusunda başlarını kesti. Bunların cesetleri köpeklere ve yırtıcı kuşlara atıldı. İki taraf arasındaki asıl savaş 1228 tarihinde İsfahan yakınlarında gerçekleşti. Hârizmşah Celâleddin'in kendisi merkeze yerleşerek savaş düzenini aldıktan sonra, saldırı emrini verecek iken kardeşi Gıyâseddin, Atabeg Cihân Pehlivan ve yakınlarıyla birlikte kaçtı. Buna rağmen Celâleddin, Moğolların merkezine hücum etti. Moğolların sağ kanadı sultanın sol kanadını, sultanın sağ kanadı da Moğolların sol kanadını yerinden oynattı. Moğol ordusu sultanın merkezini ele geçirerek bayrağını yerinden indirdi. Moğolların sağ kanadı sultanın sol kanadını bozguna uğratıp kovalamaya başladı. Kimin galip kimin mağlup olduğu anlaşılamadı. O sırada Celâleddin, merkezde atından düşmüş, yedek atını çeken de ortadan kaybolmuştu. Moğol askerleri sultanı çepeçevre sardılar. Celâleddin, onların arasında dairenin içindeki bir nokta gibi kaldı. Aniden birinin üzerine atılarak onu atından düşürdü ve atını alarak çemberi yarıp kaçmayı başardı. Luristan tarafında bulunan bir vadiye saklandı. Moğol askerlerinden kaçan Hârizmşah askerleri Celâleddin'in yanına geldiler. Savaştan sonra Moğol ordusu İsfahan önlerine geldi. Fakat orada durmayarak büyük bir hızla üç gün üç gecede Rey'e oradan da Nişabur'a gitti.³⁴⁹

Celâleddin Meraga'da iken Türkiye Selçuklu Sultanı ile Eyyübî hükümdarına mektup yollayarak Azerbaycan'ı fethettiğini ve bölgeyi Gürcülerden temizlediğini söyledi. Mergana da bulunduğu günlerde eniştesi Yıgan Taysı isyan ederek Hamedan'ı ele geçirdiği haberini aldı. Yıgan Taysı beş bin kişilik bir kuvvet toplayarak Azerbaycan taraflarında yağma yaptı ve kışı Arran da geçirdi. Aslında Yıgan Taysı'nın Hamedan'a gitmesinin sebebi, Abbasi Halifesi En-Nasır Lidinillah'ın, yazdığı mektupta Hamedan'ın çevresini ve bazı şehirleri kendisine ikta olarak verdiğini söylemesiydi. Celâleddin bu durumu hızla hareket ederek Yıgan Taysı'nın peşinden gitti. Kuşatma altına alınan Yıgan Taysı, karısını kardeşine göndererek aman diledi. Bu isteği kabul eden Celâleddin, Yağı Taysı'yı huzuruna

³⁴⁹Engin Ayan, "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 2, 2018, s. 183

getirtip onu yanında alıyordu. Askerlerini ise kendi ordusuna dâhil etti. Her şeyin yolunda olduğunu anlayınca tekrar Meraga'ya döndü.³⁵⁰

Moğolların yıkılmış olduğu Hârizm Devleti'ni yeniden canlandırmak isteyen Celâleddin Tebriz merkez olmak üzere Kirman, Fars, Batı İran (Irak-ı Acem) ve Azerbaycan'da Hârizm Devletini yeniden kurdu. Alâeddin Keykûbâd, Türkiye Selçuklu Devleti'nin doğu sınırlarında Moğollara rakip ve düşman bir devletin ortaya çıkmış olmasını, başlangıçta yeni bir tehdit unsuru olarak algılayarak, bu siyasî ve askerî güce karşı tedbirli bir tavır sergiledi. Çünkü bu siyasî ve askerî güç, Türkiye Selçuklu Devleti için tehdit olabileceği gibi Moğollara rakip ve düşman olduğu için de onların istilâ arzularını bölge üzerine çekebilirdi. Dolayısıyla her iki durum da Türkiye Selçuklu Devleti tehlike altında olabilirdi.³⁵¹

1225 yılında Moğolların önünden kaçarak Azerbaycan'a gelen Celâleddin Selçuklu sultanına selamlarını iletirken *Alâu'd-dünyâ ve'd-dîn Muizzü'l İslâm ve'l-Müslimîn, Sultân-ı Gâzi ve garb ülkelerinin şehinşâhı*, kulların bekçisi, sultanların iftiharî, islam hudutları ve beldelerin hâmi ve koruyucusu gibi övgü dolu sözlerden sonra söze başlar:

Dostların sevinç ve neşesi mektuplaşmak ve elçi göndermekle kaim olduğu halde hâdiseler ve muhaceret bundan önce buna imkân vermedi. Fakat artık bundan sonra ayrılık ve yabancılık perdesini kaldırıp dostluk ve birlik kapısını açmak lâzımdır. Zira hamdolsun ki aynı cihâd yolunda birleşiyor ve aynı din ve millete mensup bulunuyoruz. Garp padişahlarından küfrün kökünü kazıyan ve İslâm hudutlarını kapıyan zat-ı devletleridir; Şark ülkelerinde de kılıçla kâfirlerin fitnesini yatıştıran biziz. Bu kadar cinsî yakınlıktan (*karâin cinsiyet*) sonra eğer mektuplaşma yolunu açmaz ve birleşme caddesine girmez, menfaatlerin temini ve mazarratların definde müşterek hareket etmezsek başka kimle dost olabiliriz! Bu mektup şimdi sancağımızın merkezi bulunan Merâga şehrinde Cemaziyelâhir sonlarında yazıldı. Allah'a şükürler olsun ki devletimizin ahvali memleketimizin işleri yüz bin kere hamdi mucibdir. Muzaffer ordumuzun toplanması, büyük melik

³⁵⁰Ahmet Toksoy, "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 1, C. 9, 2007, s. 142-143

³⁵¹Salim Koca, "Moğol İstilâsına Karşı I. Alâeddin Keykubâd'ın Güvenlik Politikası", *Gazi Türkiyat Türkolojileri Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 5, 2009, s. 195

ve hanların itaati, irsi ve müktesep bütün memleketlerin zaptı sayesinde saadet ve cihangirlik sebep ve vasıtaları birleşmiştir. Yüce sancaklarımızın bu memleketlerden ayrılışı esnasında Hind ve Sind diyarından uzun ve geniş bir ülke bizim memurlarımızın eline geçti. Bütün himmet ve gayretimiz din düşmanlarından intikam almaya ve Müslümanların kalplerine memnuniyet vermeye karardır. Halkın huzuru ve millet işlerinin istikameti devletimizin revnak üzere bulunmasına bağlı olduğundan zat-ı devletlerinin bundan nasıl ve ne derece sevinç duyduğu muhakkaktır. Biz de sizin herhangi saadetinize aynı şekilde iştirak ederiz. Şimdiki halde Hârezm ve Horasan'ın iftihar ve devletimizin erkânı bulunan kadı ül-kuddât Mucîreddin Tâhir'i tarafınıza, aradaki yabancılığı ve aykırılığı birliğe ve birleşmeye çevirmek maksadıyla elçi olarak gönderdim, öyle ki bundan sonra elçilerin gidip gelmesi, sefirlerin ve tacirlerin birbirini takip etmesi devam etsin. Gerektir ki zat-ı devletleri onun, daima melik ve sultanların kulaklarına geçmiş bulunan, sözlerini hoşnut olarak dinlemiş olacaklar ve bütün söz ve haberlerini benim gönderdiğimi bilecektir. Kemiyet ve keyfiyetiyle vâkıf bulunduğu muharebelerimiz iblâğ edilecektir dedi.³⁵²

Celâleddin Hârizmşah'ın mektubuna karşılık olarak Alâaddin de şu mektubu yolladı:

Tanrı birçok mefâhiri, Zat-ı devletleri Büyük Sultan Ulu Şahinşâh insanların hükümdarı İkinci İskender Celâleddin üzerinde topladı. Sizlerin saâdet bahş-eden dostluk ve lûtuflarınızın müyesser olması rica olunur. Bu dostunuzla mektuplaşmaya başlanmasını emreden ve iftihar vesilesi olan yüce hitabımız vasıl oldu ve içimizdeki şevk ve ateşi alevlendirdi. Muzaffer sancaklarınızın kâfirlerinin intikamını almak ve müslümanların gönüllerini kazanmak maksadıyla hareket ettiğini öğrendik. Hususiyle şimdi yüce himmetlerinizin müjdeleri zahir oldu. Zat-ı devletleriyle her an mektuplaşma arzu ve cesareti artmıştır. Fakat bu dostunuzun yaz-kış dört tarafta kâfirlerle cihâd eylediği malûmlardır ve nitekim bu cihete mektubunuzda işaret buyrulmuş ve *cinsî* yakınlıkların zikri takdim edilmişti ki bu özür beyanına kifayet eder. Artık müsaade buyrulduğundan mektupların birbirini takip etmesi size sıkıntı verecektir. Horasan ve Harezmi'nin iftihar bulunan

³⁵² Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1958, s. 83

Mücireddin Tâhir geldi ve yüce sözlerinizi eriştirdi. Burada kaldığı birkaç gün zarfında gönülleri yüce menâkıbınızın zikriyle fetheyleti. Bu elçiliğe cevap olarak *sipehsâlâr* Selâhaddin tâyin edildi. Huzurunuzda yer öpmek şerefine nâil olduğu zaman söylediklerinin bu dostunuzun sözleri olarak kabul edileceği kuvvetle umulur. Bu dostunuz ortaya koyacağınız dostluk kaidesine uygun hareket edecektir. Gerekir ki daima melik ve sultanların kulağına nüfuz etmiş bulunan elçimin sözlerini rıza kulağıyla dinlerler diyerek Celâleddin'e cevap yolladı.³⁵³

İki büyük savaşçı hükümdarın güçlerini birleştirerek kafirlere karşı beraber hareket ederek İslâmı müdafaa etmeyi teklif etti. Bu teklife olumlu bakan Alâaddin Keykûbâd, aralarındaki ilişkiyi kuvvetlendirmek için Celâleddin Hârizmşah'ın kızı ile Alâaddin Keykûbâd'ın oğlu Gıyâseddin Keyhûsrev'in evlendirilmelerine karar verilmiştir. Alâaddin Keykûbâd açısından bu ittifak Moğol istilâsının Anadolu kapılarına dayandığı zamanda önemli bi fırsat olmuştu. Alâaddin Keykûbâd, her ne kadar zorda olan bir İslâm hükümdarına yardım etmeyi inancının ve hükümdarlık şanının bir gereği olduğunu düşünse de, gerçekte siyasî çıkarlarını da ön planda tutmayı unutmadı. Bu ittifak sonucu Hârizmşahların Azerbaycan'da yerleşmesi durumunda kendisi ile Moğollar arasında tampon bir bölge oluşturmuş olacaktı. İzlenen bu siyaset sadece Selçuklular tarafından kabul edilmemiş, bölgede yer alan diğer İslâm devletleri de Celâleddin Hârizmşahı kendileri ile Moğollar arasında bir tampon devlet olarak görmek istemişler ve siyasetlerini bu yönde belirlemişlerdir.³⁵⁴

Celâleddin Alâaddin Keykûbâd ile dostluk kurmaya çalışırken Erzurum Meliki Cihan-şah ve Ahlât valisi Hâcib Ali'nin düşmanca davranışlarıyla karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine Erzurum ve Ahlât çevresini tahrip etti. 1229 senesinde Ahlât'ı kuşattı.³⁵⁵ Arkasından da Bingöl'e kadar olan bölgeleri yağmalamış ve Güneydoğu Anadolu'ya korku salmıştır. 1230 yılında on sekiz ay süren bir kuşatmadan sonra Ahlât alınarak yağmalanmıştır. Abbasi Halifesi el-Mustansır Billâh, Celâleddin'e saltanat hil'atı gönderdi. Bu sırada Erzurum Meliki Cihan-şah,

³⁵³ Turan, *a.g.e.*, s. 84

³⁵⁴ Süleyman Özbek, "Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Kösedâğ'a", *Çeşm-i Cihan (Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi)*, C. 5, S. 1, 2018, s. 8

³⁵⁵ Osman Çetin, "I.Âlâaddin Keykubâd ve Selçuklu-Moğol Münasebetleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, S. 1, 1992, s. 111

Trabzon'daki Rumlar, Diyarbekir Hısn-ı Keyfa ve Mardin Artukluları da bağılıklarını bildirdi. 1230 yılında I. Alâaddin Keykûbâd Eyyübîlerle ittifak kurarak, Celâleddin'in ordusunu Yassıçemen'de bozguna uğrattı.³⁵⁶ Celâleddin savaş alanından kaçtı. Selçuklu birçok ganimet ve esir ele geçirdi. Hârizm ordusundan kaçan bir kısım asker Trabzon Rum İmparatorluğu'na sığındı. Hârizm askerlerini hoş karşılamayan Trabzon Rum İmparatoru birçok Hârizm askerini öldürdü. Celâleddin ise önce Harput'a ardından da Azerbaycan'a kaçtı. Alâaddin Keykûbâd ve Eyyübîlere elçi göndererek pişman olduğundan ve yeniden dostluk kurmak istediğinden bahsetti. Alâaddin ise Anadolu kapılarına yaklaşan Moğol tehlikesi yüzünden Celâleddin'in teklifine olumlu cevap verdi. Yaptıkları anlaşmaya göre eskiden olduğu gibi herkes sahip oldukları bölgede birbirinin hâkimiyetini tanıyacaktı.³⁵⁷

Celâleddin, yaklaşan Moğol tehlikesinden dolayı bir ittifak teşebbüsüne giriştiyse de Ahlât ve çevresinde yaptığı büyük tahribattan dolayı destek bulamadı. Mugan'da Moğolların baskınına uğradı ve Aras'ı geçerek Mahan Ovası'na geldi. Moğolların arkasından geldiğini gören Celâleddin, Eyyübîlerin yardımını alma ümidi ile Aras-Eleşgirt-Malazgirt-Hani yolu ile Diyarbakır önlerine geldi. Moğollar ise Bargiri-Ahlât yolundan inerek 1231'de Dicle Köprüsü önünde Celâleddin Hârizmşah'a ani bir baskın düzenledi. Celâleddin kaçtığı birkaç kişi ile Meyyâfârîkîn (Silvan)'ın dağlık bir bölgesinde bir çoban tarafından öldürüldü.³⁵⁸

3.5.12. Moğollara Kafkasların Kapısını Açan Savaş: Kalka Muharebesi

Yukarıda da daha öncede bahsettiğimiz üzere Cengiz Han'dan aldıkları emirle Celâleddin'in peşine düşen Cebe ve Subutay buraya keşif amaçlı gelmişlerdi. Moğollar Kafkasya'yı ilk kez 1220 yılı sonbaharının sonunda istila etti.³⁵⁹ Hârizmşah ordusunda yer alan Kuman-Kıpçaklarla Moğollar arasında çatışmalar yaşanmış,

³⁵⁶ Muammer Gül, "Harezmi Türklerin Anadolu ve Yakındoğu'daki Roller ve Tesirleri", *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. LXX, S. 257, Ankara 2006, s. 2

³⁵⁷ Özbek, *a.g.m.*, s. 10

³⁵⁸ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2010, s. 91

³⁵⁹ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 199

Cengiz Han Hârizmşah İmparatorluğunu yenilgiye uğrattıktan sonra Cebe ve Subutay'ı Hârizmşah Muhammed'in peşinden göndermiş, bu iki komutan Irak-ı Aceme kadar gelerek Rey ve Kum şehirlerini tahrip etmişlerdir.³⁶⁰ Hamedan'a yaklaştıkları sırada buranın valisi Moğollara hediyeler vererek teslim oldu. Daha sonra ise Kazvin ve Zencan'ı aldılar. İki kumandan geçtikleri yerleri tahrip ederek Tebriz'e yaklaştılar. Azerbaycan ve Arran memleketlerini yöneten Cihan Pehlivan'ın oğlu Özbek Moğollara para, elbise, yemek ve hayvanları vergi olarak verdi ve Moğollarla barış yaptı.³⁶¹ Kışın geçmesini beklemeyen Moğol ordusu Kürtler ve Türkmenlerle birleşerek Gürcistan'a hücum etti. 1221 yılında ise Gürcistan ordusunu bozguna uğratarak Tebriz üzerine yürüdü.³⁶² 1221 yılının başlarında ise Cengiz Han, Subutay ve Cebe Noyanı Kuzey Kafkasya ve Kuman-Kıpçak Hanlığına sefer düzenlemesi için görevlendirmiştir.³⁶³ Subutay ve Cebe Noyan idaresindeki iki tümeni Kıpçak, Çerkes, Macar ve İdil Bulgarları ile Alanlar üzerine göndermiş ve bu saldırıya karşı Kıpçaklar ve Alanlar ittifak yapmışlardır.³⁶⁴

Kıpçaklar uzun süre Yayık Nehri civarında Moğollarla savaşmışlar ve Başkirlerin yardımıyla Moğol ordusunu Emba ve Irgız durdurmayı başarmışlardır. Ortak düşmanları olan Moğollara karşı birlikte hareket eden Kafkas kavimlerinden Alan, Çerkes ve Lezgiler, Kuman-Kıpçaklarla anlaşarak Moğol ordusunu karşılamışlardır. Moğollar önce Lezgi halkını mağlup etmiştir. Moğollar bütün bu bölgede kendilerine düşmanlık eden ve onlara karşı çıkan herkese saldırmışlardır. Alan ülkesinin topraklarına girmişlerdir. Alan halkı Moğolların geldiğini haber alınca tekbir getirerek, bütün Kıpçak diyarından kalabalık ordular teşkil edip Moğollarla çarpışmaya girişmişlerdir. İki taraftan hiç biri zafere ulaşmayınca, Moğollar Kıpçaklara haber gönderip şöyle demişlerdir:

³⁶⁰ Ahmet Gökbel, "Kıpçaklar- Kumanlar", *Türkler Ansiklopedisi*, C. II. , Ankara 2002, s. 729-752.

³⁶¹ Ayşe Beyza Büyükçınar, "Gürcü Moğol İlişkilerinin İlk Evresi 1220-1247," *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S. 6, 2018, s. 268

³⁶² M. Baron C. Dohsson, *Moğol Tarihi*, (çev. Ekrem Kalan, Qiyas Şükürov), IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 139-140

³⁶³ Devlet, *a.g.e.*, s. 163

³⁶⁴ Ömer Karataş, Ali Genç, "Kafkasya'da Moğol İstilas ve Alanların Göçü", *Karadeniz Araştırmaları*, 2014, S. 43, s. 60

Biz sizinle aynı ırktan insanlarız, Alan halkı ise sizden değildir, dolayısıyla onlara yardı etmemeniz gerekir. Hatta aynı dinden kimseler de değilsiniz. Bize uyduğunuz takdirde size kesinlikle saldırmayacağımızı taahhüt ediyor ve bu konuda söz veriyoruz. Onlarla aramıza girmediğiniz takdirde size ihtiyaç duyacağımız kadar mal, para ve elbise vereceğiz.³⁶⁵

Bu sırada Kıpçakların lideri olan başbuğ Konçak ve oğlu Yuri bu sözlere inanarak Kafkas kavimleri ile kurmuş oldukları ittifaktan ayrılmışlardır. Moğollar da söz verdikleri gibi kararlaştırılan mal ve eşyaları götürüp Kıpçaklara teslim etmişler ve aralarında barış imzalamıştır. Çok kısa bir süre sonra Moğollar, Alan halkı üzerine saldırıp, öldürmüşler ve memleketlerini yağlamışlardır. Alan halkının işini bitiren Moğollar güven içinde yaşamakta olan Kıpçaklar üzerine saldırıya geçtiler. Kıpçaklar hiçbir şeyden haberleri yokken birden Moğolların ülkelerine saldırdığını ve şehirlerine girerek yağmalayıp ele geçirdiklerini görmüşlerdir. Bu saldırılardan sonra Kıpçaklar ödedikleri mal ve paranın kat kat fazlasını onlardan geri almışlardır. Kuman-Kıpçak reisleri Konçak, oğlu Yuri ve Kebek'in oğlu Daniil'de Moğol askerleri tarafından öldürülmüşlerdir. Bozguna uğrayan Kıpçaklar, yurtlarını terk etmişlerdir.³⁶⁶

Arkalarından gelen Moğollar 1223 yılında Cenevizlilerin elinde bulunan Sudak'a saldırmışlardır. Moğollar Kıpçakların Don boyunda bulunan kuvvetlerine saldırma kararı aldılar. Kuman-Kıpçak başbuğu olan Konçak Han Rus Knezlerinden yardım istedi. Moğollar, Konçak Han'ın yardım talebini çekmesi için elçi gönderdiyse de pek işe yaramadı.³⁶⁷ Memleketlerini terk eden Kıpçak halkının bir kısmı Tuna'yı geçip Bizans İmparatorluğu arazisine girdiler. Bir kısmı da Trakya ve Makedonya ve diğer bir kısım da küçük Asya'ya, bir kısmı da Rusya'ya sığındı.³⁶⁸ Kiev Knezliği'nin dağılması ve Rus Knezlerinin de Büyük Knezlik için aralarında mücadele etmesi, Rus Knezlerinin sınırına yaklaşan düşmana karşı kendilerini savunma işini zorlaştırıyordu. Moğolların Rus Kneziğiyle arasında sadece Kıpçaklar

³⁶⁵ Barthold, *a.g.e.*, s. 143

³⁶⁶ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972, s. 92

³⁶⁷ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Has Kutulmuş Matbaası, İstanbul 1979, s. 12

³⁶⁸ D'ohsson, *a.g.e.*, s. 137

vardı.³⁶⁹ Kıpçak başbuğları arasında olan Konçak ve Bastı Han Moğol tehlikesini Rus Prenslere anlattı. Moğol kuvvetlerinin kısa süre içinde Rus topraklarını da fetih edeceklerini bunun içinde birlikte hareket etmeleri gerektiğini söyledi.³⁷⁰

Önemli bir güç olan Kıpçakların ortadan kaldırılması, Rusları telaşlandırmıştı. Mstislav, kayınbabası olan Kıpçak reisi Kotan ile görüştüktan sonra çeşitli Rus Knezlerine elçiler göndererek Kiev’de bir toplantı düzenlenmesini istedi. Bu elçilik heyetinde Mstislav, Rus Knezlerine “*Eğer biz, kardeşlerim, Kıpçaklara yardım etmezsek, onlar kesinlikle Moğollara teslim olacaklardır. Sonrasında da Moğolların güçleri daha da artacaktır.*” diyerek Kıpçaklara yardım edilmediği takdirde daha büyük bir sorunla karşı karşıya kalınacağına söyledi. Bölgenin en önemli Knezlerinden birisi olan Mstislav’ın bu talebi üzerine, zaten korku içinde olan Knezler toplantıyı kabul ettiler.³⁷¹

Mstislav, Kiev’de güney Rusya prenslerini topladı ve Moğollara karşı durulması kararlaştırıldı. Gürcistan Grandükası Suzdal’a (Souzdal) haber göndererek ondan da yardım istedi. Rusya prensleri, askerlerini toplayarak Moğollar üzerine gitti. Dinyeper Nehri kıyılarına geldiklerinde Moğol kumandanları tarafından elçiler geldi. Prenslere: “*Moğolların, Rusya’ya karşı hiçbir kötü niyeti yoktur. Moğolların arası Kıpçaklarla açıktır*” dediler. Ruslar bu on elçiyi oracıkta kestiler. Moğolların keşif kolu kumandanını, nehrin karşı yakasında bulunan adamları da yakalayıp Kıpçaklara teslim ettiler. Kıpçaklar da onu öldürdüler. Moğollar, Rusları ülkelerinden uzağa çekmek maksadıyla, geri çekiliyor ve Ruslar da bunları takip ediyordu.³⁷²

Kuman-Kıpçak kuvvetleriyle takviyeli Rus ordusu çok kalabalık olduğu için Cebe ve Subutay Noyan,³⁷³ Rus- Kıpçak ordusuna karşı koymadan sekiz gün

³⁶⁹ İlyas Kamalov, Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda’nın Rusya’ya Etkileri (Altın Orda Devleti’nin Yıkılışı ve Çarlık Rusyası’nın Kuruluş Sürecinde), (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 57

³⁷⁰ Ahmet Gökbek, *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dinî Tarihi)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 70-71

³⁷¹ Altay Tayfun Özcan, *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2017, s. 33

³⁷² D’ohsson, *a.g.e.*, s. 137-138

³⁷³ Saadettin Yağmur Gömeç, “Türk Tarihinde Kıpçaklar,” *Türk Tarihçiliğine Katkılar* Mustafa Kafalı Armağanı, Ankara 2013, s. 18

boyunca geri çekilir gibi yaptılar. Rus- Kıpçak orduları Moğol ordularının kaçtığı görünce onları Don Irmağın bir kolu olan Kalka'ya kadar takip ettiler.³⁷⁴ Ruslar da onları korktu sanarak peşlerine takıldılar. Ruslar, “*Turan Taktiği*” olarak bilinen bu savaş hilesine kanmışlardı. Moğol kuvvetleri arkalarından gelen Rusların yorulacağını ve çembere alınacağını biliyordu.³⁷⁵ 1223 yılında Moğollar aniden dönerek Mariupol yakınlarında Azak Denizine dökülen küçük bir nehir olan Kalka da Ruslara saldırdılar.³⁷⁶ Daniel ağır yaralandı. Kıpçaklar müttefiklerinin safında karışıklık çıkararak kaçtı. Orduya yardım etmeyen Kiev prensinin bir tepede durması, Cebe ve Subutay'ın işini kolaylaştırdı. Üç gün süren savaşta Rus ordusunun bir kısmı Dinyeper'i geçebildi. Esir alınanlar tahta levhaların altına konarak çiğnendi. Kiev Prensi Mstislav bir halıya sarılarak boğuldu. Kalka savaşı büyük bir felaketti. Kiev yönünde akın düzenledikten sonra Karadeniz'in Ceneviz pazarlarını yağmaladılar.³⁷⁷ Dinyeper'i geçme niyetinde olmayan Moğollar, Novgorod şehrine kadar ilerleyerek burada bulan Rus köylerini ve şehirlerini yakıp yıktılar. Birçok insan öldürüldü veya esir alındı.³⁷⁸

XIII. yüzyılda meydana gelen Kalka Savaşı Batı Avrasya bozkırlarının geleceğini etkileyen önemli bir olaydır. Kıpçakları Deşt-i Kıpçak'tan çıkaran sürecin başlangıcıdır ve Kıpçak tarihi için son derece önemlidir. Ruslar içinde büyük bir öneme sahip olan bu savaş Kiev Devleti'nin gelişimini durdurmuştur.³⁷⁹ Bu savaşta Ruslar, Kıpçaklara göre daha çok kayıp vermiştir. Çünkü Kıpçaklar yenileceklerini anlayınca Kiev topraklarına çekilmişler, Kırım'a sığınan Kıpçaklar takip edildiklerini anlayınca Sudak üzerinden Sinop limanına gelerek Karadeniz'in güney kıyılarına yayılmaya başlamışlardır.³⁸⁰ Rusların, Moğollar karşısında almış olduğu bu ağır yenilgi Ruslar ve Moğolların tarihteki ilk karşılaşmaları olmuştur. Kazandıkları zaferlerle Cengiz Han'ın yanına doğru dönen Moğol ordusu İdil Nehri'ni geçecekleri

³⁷⁴ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s. 63

³⁷⁵ Gömeç, *a.g.m.*, s. 18

³⁷⁶ Grousset, *a.g.e.*, s. 241

³⁷⁷ Roux, *a.g.e.*, s. 208

³⁷⁸ Kurat, *a.g.e.*, s. 64

³⁷⁹ Kurat, *a.g.e.*, s. 98

³⁸⁰ Gökbel, *a.g.e.*, s. 72

sırada, İdil Bulgar Hanı İlgam Han komutasındaki ordu tarafından pusuya düşürülmüş ve Moğol ordusu çok sayıda kayıp vermiştir.³⁸¹

1227 yılında Cengiz Han çıktığı Tangut seferini zaferle sonuçlandırmak için planlar yapmıştır. Ölümünün yaklaştığını hisseden Cengiz Han yaptığı planları oğullarına ve kumandanlarına açıklamış ve iki oğlunu da yanına alarak şunları söylemiştir:

Çocuklarım ömrümün sonuna yaklaşmaktayım. Tengri'nin yardımıyla size öyle büyük bir İmparatorluk bırakıyorum ki, merkezinden ucuna bir yıl yürüyüş mesafesi vardır. Onu korumak istiyorsanız birleşik kalın, düşmanlarınıza karşı el birliğiyle hareket edin, size sadık olanların zenginliklerini arttırmak için anlaşın. Aranızdan birinin tahtta bulunması gerekiyor. Ögeday halefim olacaktır. Bu seçimime ölümünden sonra saygı duyun.³⁸²

1227 yılında Liu Pan Dağlarına karargâh kurdu. Kin İmparatoru Cengiz Han'a bağlılığını bildirdi. Ardından Tangut Kralı da Cengiz Han'a tâbi oldu. Şehri boşaltmak için süre istediği sırada Cengiz Han hastalandı. Kumandanlarına “*Eğer ölürsem bunu gizli tutun*” dedi.³⁸³ Cengiz Han bütün Tangut Halkının ana ve babaları ile birlikte bütün nesillerini yok etti ve ardında “*Benim soframda bütün halk yok edildi diye konuşmalısınız, bu milletin imhasından bahsetmelisiniz!*” diye emir verdi. Tangut seferini tamamlayan Cengiz Han hastalığına yenik düşerek öldü. Tangut halkından elde edilen ganimetlerin çoğu Yesui Hatuna verildi.³⁸⁴

Cengiz Han eşsiz başarılarını stratejik dehasına, üstün tabiyesine ve birliklerinin korkusuzluğuna olduğu kadar siyasî maharetine, devlet adamı anlayışına ve teşkilatlanma istidadına da borçludur. Cengiz Han devlet adamı olarak ancak, milletin içinde demir gibi bir disiplin ve kayıtsız bir sükûnet hüküm sürmesini sağlayacak tedbirler alındığı takdirde dünyayı fetih yolundaki plânlarının gerçekleşebileceğini görmüştü.³⁸⁵

³⁸¹ Yolvever, Özcan, *a.g.m.*, s. 89

³⁸² Roux, *a.g.e.*, s. 228

³⁸³ Dohsson, *a.g.e.*, s. 144

³⁸⁴ *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 190

³⁸⁵ Curt Alinge, *Moğolların Tarih ve Hukuku* (çev. Coşkun Üçok), Sevinç Matbaası, 1967, s.

SONUÇ

Ural-Altay dil ailesinin Altay koluna mensup olan Moğollar, Mançuca-Tunguzca, Türkçe ve Korece gibi diller konuşan milletlerle akrabadır. Moğol adı kaynaklarda ilk defa VII. yüzyılda Çin'in T'ang sülalesi resmî tarihleri Chiu T'ang-shu ve Hsin T'ang-shu'da "Meng-wu" ve "Meng-wa" şeklinde, Proto-Moğol Shihwei kabile grupları arasında küçük bir kabile adı olarak geçmektedir. Bu ismin devlet ve hanedan adı olarak kullanılması Cengiz Han zamanında, millet adı olarak kullanılması ise çok daha sonra olmuştur. Moğol asıllı kabileler M.Ö. II. bin yıldan itibaren Türk boylarının doğusunda yer almakta ve Tula Nehri'nin kaynakları her iki ırk arasında sınır teşkil etmekteydi.

Hun Devletinin yıkılmasından sonra Asya'da ortaya çıkan güç boşluğu M.S. III. yüzyılın başlarından VI. yüzyılın ortalarına kadar Moğol asıllı Hsien-piler tarafından doldurulmuştur. Moğollar M.S. VI. yüzyılın ortalarından itibaren öncelikle Gök-Türklerin, daha sonra da Uygurların hâkimiyetine girmişlerdir. X.-XII. yüzyıllarda Moğol asıllı kabileler tarafından Kuzey Çin ve İç Asya'da Cürçen ve Karahıtaylar (Kitan) gibi devletler kurulmakla birlikte, Moğolların dünya tarihinde önemli bir rol oynamaları Cengiz Han tarafından Moğol İmparatorluğunun kurulmasıyla olmuştur.

1155 yılında Onon Nehri kıyısında dünyaya gelen Timuçin henüz dokuz yaşındayken babası Tatarlar tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Kabilesi tarafından da terk edilen Timuçin uzun süren mücadele ve zor şartlar karşısında annesi ve kardeşleriyle ayakta durmayı başarmıştır. Zor günlerin ardından gelen Tayciyutlar kuşatmasıyla Timuçin Tayciyutlar'a esir düşmüştür. Bir fırsat yakalayan Timuçin Tayciyutlar kabilesinden kaçarak ailesinin yanına geldi. 1175 yılında Tuğrul'a bağlılığını bildirerek onun yanında hareket etti. Timuçin git gide güçlenmeye başlamıştı. 1201 yılına gelindiğinde bozkırda oluşan liderlik mücadelesi Timuçin ve Camuka'nın arasının açılmasına sebep oldu. Timuçin'e düşman olan boylar Camuka'nın etrafında toplanarak ona "Gürhan" unvanı verdiler. Timuçin 1201 yılında Camuka ile olan mücadelesinde ağır yara almış, bu yaraya rağmen

ölmemesi askerlerin ona olan inancını daha da arttırmıştır. İlk olarak düşmanı olan Tayciyutlar'a darbe indirmiş, birbirini izleyen yıllarda Nayman ve Merkit halkını kendine bağlamıştır. En büyük düşmanı olan Camuka'yı da yenerek onu öldürmüştür. 1206 yılında toplanan kurultayda "Cengiz" unvanını alan Timuçin Han ilan edildi ve bozkırın en güçlü hükümdarı haline geldi. Bununla birlikte Moğol hükümdarı olarak bilinen Cengiz Han XIII. yüzyılda Moğolistan'da kurulan irili ufaklı Moğol kabilelerini bir çatı altında toplayarak tarihte bugüne kadar görülmemiş ve daha sonra geniş coğrafyalara yayılacak olan Moğol Devletinin temellerini atmıştır. Bu geniş coğrafyaya yayılmasındaki en büyük etken ise "Cihan Hâkimiyeti" fikri olmuştur. Etrafında kendine başkaldıracak hiç kimseyi bırakmayarak, İmparatorluğu'nun sınırlarını genişletmeye devam etmiştir.

Büyük Kurultay'dan (1206) sonra Cengiz gözünü Çin'e dikmiştir. Çin'i ele geçirebilmek içinde ilk önce en zayıf halka olarak düşündüğü Kuzey Çin sınırında kurulan Hsi-Hsia (Tangut) Devletini hâkimiyet altına almaya çalıştı. Aynı zamanda Hsi-Hsia Devletini kendine bağlaması aynı zamanda ekonomik anlamda da bir artı sağlayacaktı. Uzun süren mücadeleler sonucunda iki tarafta herhangi bir başarı sağlayamadı ve her iki devlette anlaşma yoluna gitti. İki devlet arasında yapılan anlaşmayla Hsi-Hsia Devleti itaat altına alınmıştır. 1211 yılında Kerülen Nehri kıyısında topladığı kurultay da Jin Hanedanı tarafından idare edilen Kuzey Çin'e sefer düzenleme kararı aldı. Cengiz Han Çin üzerine yaptığı seferlerde Çin'in önemli şehirlerini almasına rağmen burada uzun süre nüfuz sağlayamamıştır.

Doğu seferlerini bitiren Cengiz yönünü Batıya çevirdi. Cengiz Han'dan kaçarak Karahıtay Devletine sığınan Naymanlı Küçlüg kayınpederinin zayıflığından istifade ederek Karahıtay tahtını ele geçirmeye çalışmıştır. Küçlüg'ün Kaşgarya bölgesinde yaptığı yağma ve dini baskılar neticesinde Kaşgarya halkı Moğolları kurtarıcı olarak gördüler. Küçlüg'ün giderek güçlendiğini ve ilerde kendisine bir tehdit olacağını düşünen Cengiz bölgeye Cebe'yi yolladı. 1218'de Almalık'a gelen Cebe'yi halk kurtarıcı gözüyle baktı. Bölgede yağmayı yasaklayan Cebe Uygur ve Müslüman tüccarlar tarafından memnuniyetle karşılandı. Pamir yönünde kaçan Küçlüg Sarı Göl civarında yakalanarak öldürüldü. Artık Cengiz Karahıtay Devletini de ele geçirdikten sonra, bölgede bulunan diğer önemli güç yani Hârizmşah Devleti

ile komşu olmuştur. Hârizmşah Devleti önemli ticaret yollarının üzerinde bulunan bir devlettir. Bu yüzden de önceleri barışçıl bir politika izleyen Cengiz Han Moğol ticaret kervanının Hârizmşah Devleti sınırları içerisindeki Otrar da saldırıya uğramasıyla harekete geçti. Hârizmşah Muhammed kurduğu mecliste alınan ortak karar sonucunda, Moğollarla meydan savaşı yapmaktansa, ordusunu şehirlere ayırarak savunma savaşı yapılmasını kabul etti. Hârizmşah Muhammed'in yaptığı en büyük hatada hiç şüphesiz bu oldu. Çünkü bozkır harp kültürüne göre pusu kurmak en önemli savaş taktiklerinden biriydi. Hârizmşah Muhammed bu taktiği uygulamak yerine ordusunu kısım kısım ileri sürüyordu. Cengiz Han pusu kurma taktiğini çok iyi bildiği için kendisinden daha kalabalık olan Hârizm ordusunu büyük yenilgilere uğratmıştır. Moğol orduları sırasıyla Otrar, Hocend, Buhara, Semerkand gibi önemli şehirleri ele geçirdi. Moğollarla mücadele edemeyeceğini anlayan Hârizmşah Muhammed Hazar Denizi'ndeki Abeskûn adasına kaçtı. 1220 yılında da burada öldü.

Hârizmşah Muhammed'in yerine geçen oğlu Celâleddin Hârizmşah yaklaşık on yıl boyunca Kuzey Hindistan, Irak-ı Acem ve Azerbaycan'da başarılı bir şekilde mücadele verdiyse de, çabaları Moğolları durdurmaya yetmedi. 1221 yılında Amu Derya'yı geçen Moğol kuvvetleri sırasıyla Belh, Merv, Nişabur, Tirmiz ve Herât gibi önemli Horasan şehirleri peş peşe aldı. Moğol istilası esnasında özellikle Maverâünnehir, Hârezm, İran ve Irak şehirleri büyük zararlar gördü. Celâleddin Hârizmşahı yakalamakta kararlı olan Cengiz Celâleddin'in peşinden İndüs'e kadar gelmiştir. 1221'de Celâleddin Hârizmşah ile yaptığı savaşta Celâleddin İndüs'e kaçmıştır. Fakat Hindistan coğrafyasının büyük olması ve bölgeyi bilmemesi onun geri adım atmasına sebep olmuştur. 1224 yılında Kirman, Fars ve İran üzerinden batı İran ve Azerbaycan'a ulaşan Celâleddin burada yeniden bir siyasi güç oluşturmaya çalıştı. Bu bölgeyi tehdit eden Moğollara karşı önemli başarılar elde etti. Bu yüzden de halkın gözünde kahraman olarak görünüyordu. Celâleddin'in bu parlak dönemi ne yazık ki kısa sürdü. 1230 yılında Celâleddin'in Ahlât'ta Müslümanları öldürmesi ona olan güveni sarstı ve sonunda da Eyyübîler ile Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı Alâaddin Keykübâd birleşerek Yassıçemen'de Celâleddin'i yenilgiye uğratmışlardır. Böylece Hârizmşah Devleti de tarih sahnesinden silinmiş oldu.

XIII. yüzyılın başlarında artık dışarıya doğru bir açılma yapan Cengiz Han, Cebe ve Subutay komutasındaki Moğol ordusu Horasan üzerinden Azerbaycan ve Kafkaslara oradan da Karadeniz'in kuzeyine gönderdi. Deşt-i Kıpçak sahası ve Kafkasya'ya hâkim olmak isteyen Moğollar, Kafkas kavimleriyle karşı karşıya gelmiştir. Kademeli olarak ilerleyen Moğollar ilk önce Kıpçak ve Alanları ayırmak için Kıpçaklarla aynı soydan geldiklerini söyleyerek Kıpçakları yanına çekmeyi başarmıştır. Daha sonra Alan halkını ele geçirerek, Kıpçaklar üzerine yürümüştür. Birçok Kıpçak başbuğu öldürülmüştür. İlk defa 1223 yılında Ruslarla birleşen Kıpçak ordusu, Kalka da Moğollara karşı direndiyse de Moğol ordusu Rus-Kıpçak ordularını büyük bir hezimete uğratmıştır.

Cihan hâkimiyeti düşüncesinin baskın gelmesiyle sınırlarını genişleten Cengiz, oğullarına büyük bir imparatorluk bırakmıştır. Hiç şüphesiz böyle büyük bir imparatorluk meydana getirmesinde keskin zekâsı, disiplini, yasaları, eşsiz savaş stratejileri, cesareti, başarılı bir şekilde ordularını sevk ve idare edebilme kabiliyeti, gibi onu öne çıkaran özellikleri vardır.

KAYNAKÇA

AĞALDAĞ, Sebahattin, (2002). Moğol Devleti, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları Ankara.

ALAN, Hayrunnisa, (2012). Altın Orda Hanlığında Hâkimiyet Anlayışı, *Tarih Dergisi*, S.54, İstanbul.

ALİNĞE, Curt, (1967). *Moğolların Tarih ve Hukuku* (çev. Coşkun Üçok), Sevinç Matbaası.

ALPTEKİN, Cahit, Ülkemizdeki Tatarlar ve Kökenleri, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.190.

AVİRMEND, Enkhbat, (2011). Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları (6 ve 9. Yüzyıllar). (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

AVİRMEND, Enkhbat, (2012). Juan-juanların Çöküşü ve Dağılışı, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: ¼, Erzurum.

AYAN, Engin, (2018). Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.2.

AYDIN, Erhan, (2015). XVI. Türk Tarih Kongresi Yenisey Yazıtlarında Geçen Türk Boyları Üzerine Notlar, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara.

AYDINLI, Osman, (2009). Semerkant, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXVI, İstanbul.

BADEMÇİ, Ali, (2012). *Cengiz ve Yasası Timur ve Tûzûkâtı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

BARTHOLD, V.Viladimiroviç, (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, (haz. H. D. Yıldız), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

BARTHOLD, V. Viladimiroviç, (2006). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

BARTHOLD, V.Viladimiroviç, (2008). *İlk Müslüman Türkler*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

BAYRAK, M. Orhan, (2002). *Türk İmparatorlukları Tarihi (M.Ö. 220-M.S. 1922)*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.

BÜYÜKÇINAR, Ayşe Beyza, (2018). Gürcü Moğol İlişkilerinin İlk Evresi 1220-1247, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.4, S.6.

CAHUN, Leon, (2006). *Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e Türkler ve Moğollar*, (çev. Sabit İnan KAYA), İstanbul: Seç Yayın Dağıtım.

CİHAN, Cihat, (2002). Türkler ve Moğolların Irkî Münasebetleri, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. VIII, Ankara.

CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, (2013). *Tarih-i Cihan Güşa* (çev. Mürsel Öztürk), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÇAKMAK, Mehmet Ali, (2002). Moğol İstilası ve Harezmsahlar İmparatorluğu'nun Yıkılışı, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IV, Ankara.

ÇEÇEN, Anıl, (1986). *Türk Devletleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

ÇETİN, Osman, (1992). I.Âlâaddin Keykubâd ve Selçuklu-Moğol Münasebetleri, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1.

ÇETİN, Osman, (2012). *Türk- İslam Devletleri Tarihi*, İstanbul: Düşünce Kitapevi Yayınları.

CÛZCÂNÎ, Minhâc-i Sirâc, (2015). *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmsâhlar*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

CÛZCÂNÎ, Minhâc-ı Sirâc, (2016). *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)* (çev. Mustafa Uyar), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

DEVLET, Nadir, (2010). *Avrasya Fatihisi Cengiz Han*, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

D'OHSSON, M. Baron C., (2006). *Moğol Tarihi*, (çev. Ekrem Kalan, Qiyas Şükürov), İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.

D'OHSSON, A. Konstantin, (2008). *Moğol Tarihi Denizler İmparatoru Cengiz*, İstanbul: Nesnel Yayınlar.

EBERHARD, Wolfram, (1996). *Çin'in Şimal Komşuları* (çev. Nimet Uluğtuğ), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

EBERHARD, Wolfram, (2007). *Çin Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ERGİN, Muharrem, (2003). *Orhun Âbideleri*, İstanbul: Hisar Kültür Gönüllüleri.

GEYİKOĞLU, Hasan, (1996). Harezmsah Celâleddin Mengüberti'nin Şahsiyeti, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.4.

GÖKALP, Cevdet, (1973). *Çin Kaynaklarına Göre Shih-wei Kabileleri (Proto-Moğollar Üzerinde Bir Etüd Denemesi)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

GÖKALP, Cevdet, (1973). *Gök-Türklerin Kuruluşundan Çingiz'in Zahuruna Kadar Altaylarda ve İç Moğolistan'da Kabileler*, Ankara: Sevinç Matbaası.

GÖKBEL, Ahmet, (2000). *Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dinî Tarihi)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

GÖKBEL, Ahmet, (2002). Kıpçaklar- Kumanlar, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C. II, Ankara.

GÖKÇE, Cemal, (1979). *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Has Kutulmuş Matbaası.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, (2013). Türk Tarihinde Kıpçaklar, *Türk Tarihçiliğine Katkılar Mustafa Kafalı Armağanı*, Ankara.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, (2018). Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Moğol Tarihinin ilk Devirleri, *Belleten*, C.LXXXII, S.294, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GÖRÜN, Kâmuran, (1981). Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, C.I, İstanbul: Karacan Yayınları.

GROUSSET, Rene, (2000). *Bozkır İmparatorluğu Atilla- Cengiz Han-Timur*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

GROUSSET, Rene, (2014). *Cihan Fatih Cengiz Han*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

GUIGNES, Joseph De, (2018). *Hunların, Türklerin, Moğolların ve Daha Sâir Batı Tatarlarının Tarih-i Ümumisi* (haz. Erol Kılıç), C.II, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

GÜL, Muammer, (2006). Harezmlî Türklerin Anadolu ve Yakınoğu'daki Roller ve Tesirleri, *Belleten*, C.LXX, S.257, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GÜL, Muammer, (2010). *Ortaçağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu (Tarihi Arka plan ve XIII. XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

GÜLER, Nagehan, (2017). Cengiz Hân'ın Mâverâünnehir'i Zaptı, *ANASAY*, S.1.

GÜNAY, Umay Türkeş, (2006). *Geçmişten Geleceğe Türklerin Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

GÜNGÖR, Erol, (1992). *Târihte Türkler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

GÜRBÜZ, Osman, (2012). Celâleddin Hârizmşah'ın Son Günleri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.37, Erzurum.

GÜZEL, Fatih, (2015). Moğol İstilasında Halife Nâsır-li Dinillâh'ın Rolü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.1.

HARTOG, Leo de, (2003). *Cengiz Han Dünyanın Fatih*, Ankara: Dost Kitapevi.

HASAN, Masudul, (1988). *History of Islam*(Classical Period 1206-1900 C.E) Volume II, Islamic Publicatins Ltd, Pakistan.

HUNKAN, Ömer Soner, (2007). *Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş-Gelişme- Çöküş (766-1212)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

İBNÜ'L ESİR, (1985). *El Kâmil Fi't-Tarih Tercümesi İslam Tarihi* (çev. Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça), C.XII, İstanbul: Bahar Yayınları.

İNAN, Abdülkadir, (1960). Nayman Boyunun Soy Meselesi, *Belleten*, C. XXIV, S. 96, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İNAYET, Alimcan, (2007). Divanü Lûgat-it-Türk'te Geçen “Çin” ve “Maçın” Adı Üzerine, *Turkish Studies*, Vol. 2/4, Ankara.

İSAKOV, Abdrasul, (2017). *Kırgız-Moğol İlişkileri (IX.-XV. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İSLAM, Arshad, (2016). The Mongol Invasions of Central Asia, *International Journal of Social Science and Humanity*, Vol. 6, No. 4, April.

İZGİ, Özkan, (1986). *Kutluk Bilge Kül Kağan Bögü Kağan ve Uygurlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KAFALI, Mustafa, (1993). Cengiz Han, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C.VII, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim, (1953). Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi, *Tarih Dergisi yayınları*, C.5.

KAFESOĞLU, İbrahim, (1984). *Harezmşahlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KALKAN, Mustafa, (2006). *Kırgızlar ve Kazaklar*, İstanbul: Selenge Yayınları.

KALKAN, Ekrem, (2008). *Cungar Hanlığı'nın Siyasi Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KALKAN, Ekrem, (2015). *Moğollar Devrinde İpek Yolu*, (ed. Ahmet Taşağıl), İstanbul: Pelikan Basım.

KAMALOV, İlyas, (2003). *Moğolların Kafkasya Politikası*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

KAMALOV, İlyas, (2008). Altın Orda-Rus İlişkileri ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin yıkılışı ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde). (Doktora Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KARATAŞ, Ömer, GENÇ, Ali, (2014). Kafkasya'da Moğol İstilas ve Alanların Göçü, *Karadeniz Araştırmaları*, S.43.

KARAYEV, Ömürkul, (2008). *Türkler ve Kağanlıkları* (çev. Mustafa Kalkan), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Kâşgarlı Mahmud, (2005). *Divanü Lugâti't- Türk*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

KELEŞ, Erol, (2018). Moğol İşgali Sırasında Van Gölü Havzası'na Gelen Türk- Moğol Boyları, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1.

KEMALOĞLU, İlyas, (2016). Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları, (haz. Hayrunnisa Alan, İlyas Kamalov), İstanbul: Ötüken Yayınları.

KOCA, Salim, (2009). Moğol İstilasına Karşı I. Alâeddin Keykubâd'ın Güvenlik Politikası, *Gazi Türkiyat Türkolojileri Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.5.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, (2005). *Türkiye Tarihi Anadolu İstilasına Kadar Türkler*, (haz. Hanefi Palabıyık) Ankara: Akçağ Yayınları.

KURAT, Akdes Nimet, (1972). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

KURAT, Akdes Nimet, (1987). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

LAMP, Harold, (2010). *Moğolların Efendisi Cengiz Han*, İstanbul: İlgı Kültür Sanat Yayınları.

LİGETİ, L., (1989). *Bilinmeyen İç Asya* (çev. Sadrettin Karatay), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

LİU, Mau Tsai, (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri* (çev. E. Kayaoğlu, D. Banoğlu), İstanbul: Selenge Yayınları.

MAKSUDOĞLU, Mehmet, (1997). Tatarlar; Moğol Mu, Türk Mü?, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı; 11-12, 1993-1994, İstanbul.

MAN, John, (2013). *Cengiz Han Yaşamı, Ölümü ve Yeniden Dirilişi* (çev. İsmail Tulçalı), İstanbul: Yakamoz Yayınları,

MERÇİL, Erdoğan, (1997). *Müslüman -Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Moğolların Gizli Tarihi, (çev. Ahmet Temir), (1986). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

NESEVİ, (1934). *Celalüttin Harezşah*, (çev. Necip Asım Yazıksız), İstanbul: Devlet Matbaası.

NICOLLE, David, (1990). *The Mongol Warlords Genghis Khan, Kublai Khan, Hülagu, Tamerlane*, Firebird books,.

OKTAY, Hasan, (2007). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, İstanbul: Selenge Yayınları.

ORKUN, Hüseyin Namık, (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖGEL, Bahattin, (1979). Tatar, *İslam Ansiklopedisi*, C.XII, İstanbul.

ÖGEL, Bahattin, (2003). *İslamiyetten Önce Türk Kültürü*, Ankara: Tarihi Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, (2001). Karahanlılar, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXIII, İstanbul.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, (2002). Hârizşahlar Devleti, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.IV, Ankara.

ÖZBEK, Süleyman, (2018). Türkiye Selçuklularının Çöküşünde Sebep Sonuç İlişkisi Yassıçemen'den Köseadağ'a, *Çeşm-i Cihan (Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi)*, C.5, S.1.

ÖZCAN, Altay Tayfun, (2017). *Moğol-Rus İlişkileri (1223-1341)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZDEMİR, Ahmet, (2002). Cengiz İstilası, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, C.VIII, Ankara.

ÖZDEMİR, H. Ahmet, (2005). *Moğol İstilası ve Abbasi Devleti'nin Yıkılışı*, İstanbul: İz Yayıncılık.

ÖZDEMİR, H. Ahmet, (2005). Tâhirü'l-Mevlevî ve Cengiz ve Hülâgû Mezalimi, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7, S.11.

ÖZDEMİR, H. Ahmet, (2011). Klandan İmparatorluğa Cengiz Han'ın, Soyu, Yetiştirdiği Ortam Çocukluğu, Kişiliği ve Yasası, Psikotarih bağlamında bir deneme, *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi*, Konya.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, (2005). Moğollar, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XXX, İstanbul.

ÖZTUNA, Yılmaz, (1983). Büyük Türkiye Tarihi, C.I, İstanbul: Ötüken Yayınevi,

ROSSABİ, Morris, (1988). Genghis Khan, *Ansiklopedia of Asian History*, C.I, New York.

ROUX, Jean Paul, (2001). *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ROUX, Jean Paul, (2004). *Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, (çev. Aykut Kazancıgil, Lale Aslan Özcan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

SAGASTER, Klaus, (1987). Chinggis Khan, *Encyclopedia of Religion*, C.III, New York.

SPULER, Bertold, (2011). *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar devri 1220-1350)* (çev. Cemal Köprülü), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi,

SÜMER, Faruk, (1970). Anadolu'da Moğollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

SÜMER, Faruk, (2011). Tatarlar, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXX, İstanbul.

ŞAHİN, Cemile, (2011). XIII. Yüzyıldan Günümüze Eskişehir Yöresinde Tatarlar, (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TANERİ, Aydın, (1977). *Celâleddin Hârimşâh ve Zamanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TANERİ, Aydın, (1993). Celâleddin Hârimşâh, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.VII, İstanbul.

TANERİ, Aydın, (1997). Hârimşâhlar, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVI, İstanbul.

TAŞAĞIL, Ahmet, (2001). Karahıtaylar, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXIV, İstanbul.

TAŞAĞIL, Ahmet, (2011). Gök-Türk Dönemi Türk Moğol Boy İlişkileri, *Belleten*, C.59, S.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TAŞAĞIL, Ahmet, (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TEMİR, Ahmet, (1975). *Türk-Moğol İmparatorluğu ve Devamı*, Ankara: Türk Dünyası El Kitabı.

TEMİR, Ahmet, (2002). Moğol (veya Türk- Moğol) Hanlığı, *Türkler Ansiklopedisi*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

TOGAN, İsenbike, (2002). Çinggis Han ve Moğollar, *Türkler Ansiklopedisi*, C. VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.

TOGAN, İsenbike – KARA, G. – BAYSAL, C., (2006). *Çin Kaynaklarında Türkler, Eski Tang Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TOGAN, Zeki Velidi, (1941). *Moğollar, Çingiz ve Türkler*, İstanbul: Arkadaş Matbaası.

TOGAN, Zeki Velidi, (1969). *Cengiz Han (1155-1227) 1969-70 Kış Sömestresi Teksir nüshasıdır*, Komen Teksir Bürosu.

TOGAN, Zeki Velidi, (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: Enderun Kitapevi.

TOKSOY, Ahmet, (2007). Celal ed-din Harezşah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri, *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.1, C.9.

TOPÇI Altan, (2007). Moğolların Gizli Tarihine ve Altan Topçi'ye Çinggis Han'ın Seceresi, (çev. Tuncer Gülensoy), *Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, Volume 2/2, Ankara.

TURAN, Refik, (2012). *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.

TURAN, Osman, (1958). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

TURAN, Osman, (1995) Çingiz Adı Hakkında, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, C.V, S.19.

TURAN, Osman, (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

UYAR, Mustafa, DANUU, Ankhbayar, (2012). *Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları: Meng Ta pei lu ve Hei Ta shi lu*, (çev.) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

ULUÇAY, M. Çağatay, (1977). *İlk Müslüman Türk Devletleri*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ÜREKLİ, Muzaffer, (1993). Celâyirîliler, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. VII, İstanbul.

VERNADSKY, George, (2009). *Rusya Tarihi*, (çev. Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak), İstanbul: Selenge Yayınları.

VLADIMIRTSOV, B.Y., (1995). *Moğolların İçtimai Teşkilatı Moğol Göçebe Feodalizmi*, (çev. Abdülkadir İNAN) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

VLADIMIRCOV, B.Y., (1950). *Cengiz Han*, (çev. Hasan Ali Ediz), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

YAZICI, Nesimi, (2009). *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

YILDIRIM, Kürşat, (2012). Erken Tabgaç (T'o-Pa) Tarihinin Ana Hatları (Wei Shu'nun ilk Bölümüne Göre), *Turkish Studies*, Vol. 7/3, Ankara.

YILDIRIM, Kürşat, (2012). Tatar Adının Kökeni Üzerine, *Türkiyat Mecmuası*, C.22, İstanbul.

YILDIRIM, Kürşat, (2015). *Bozkırın Yitik Çocukları Juan-Juan'lar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

YOLSEVER, Umut, ÖZCAN, Kemal, (2018). Moğollar Tarafından 1237-1240 Yılları Arasında İtaat Altına Alınan Rus Knezlikleri, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, C.7, S.5.

YUVALI, Abdulkadir, (2017). *İlhanlı Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

WOO, Duck Chan, (1995). *Juan-Juanlar*, (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Menşure Güney 16.11.1992 Aksaray doğumludur. İlk ve orta öğrenimini Niğde'nin Bor ilçesinde tamamlayan Menşure Güney, Hitit Üniversitesi Tarih Bölümü mezunudur. (2014) Yüksek Lisans eğitimini 2016 yılında, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, "Cengiz Han Döneminde Orta Asya'da Moğol Fetih Hareketleri" başlıklı tez çalışmasıyla yapmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir.